

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSTANBUL ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞEYHÜ'L-İSLÂM ÖMER HÜSÂMEDDİN VE
KAZASKER MEHMED VAHİD EFENDİLERİN
PARA VAKIFLARINA DAİR MEŞİHAT
ARŞİVİ'NDEKİ 1698 NUMARALI DEFTERİN
DEĞERLENDİRİLMESİ

Çiğdem GÜRSOY

2501090258

Tez Danışmanı

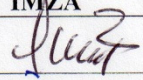
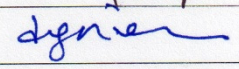
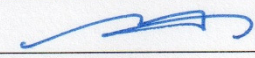
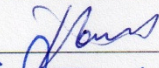
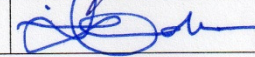
Prof. Dr. Ahmet KAL'A

İSTANBUL 2011

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

İSTANBUL ARAŞTIRMALARI Bilim Dalında 2501090258 numaralı ÇİĞDEM GÜRİSOY'UN hazırladığı "ŞEYHÜL-İSLAM ÖMER HÜSAMÜDDİN VE KAZASKER MEHMET VAHİD EFENDİLERİN PARA VAKIFLARINA DAİR MEŞİHAT ARŞİVİNDEKİ 1698 NUMARALI DEFTERRİN DEĞERLENDİRİLMESİ" konulu YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15. Maddesi uyarınca 04/07/2011 PAZARTESİ günü saat..11.00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin Kabulü..ne* OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ (2)	İMZA
PROF.DR.AHMET KAL'A	Kabulü	
PROF.DR.TEVFİK GÜRAN	Kabulü	
PROF.DR.AHMET İNCEKARA	Kabulü	
DOÇ.DR.YAŞAR BÜLBÜL	Kabulü	
YRD.DOÇ.DR.ERCÜMENT BALCI	Kabulü	

ÖZ

Yüksek Lisans Tezi

ŞEYHÜ'L-İSLÂM ÖMER HÜSÂMEDDİN VE KAZASKER MEHMED VAHİD EFENDİLERİN PARA VAKIFLARINA DAİR MEŞİHAT ARŞİVİ'NDEKİ 1698 NUMARALI DEFTERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çiğdem Gürsoy

Tezde genelde para vakıflarının çalışma ve muhasebe sistemi, özelde ise İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'ndeki 1698 numaralı defter ayrıntılı şekilde incelenmiştir.

Elde edilen sonuçlar zamanın şartlarına göre değerlendirilerek, vakıf sisteminin diğer unsurlarıyla birlikte ele alınıp yorumlanmıştır. Yüzyıllardır devam eden vakıf sisteminde, değişen sadece zamanın şartlarına göre şekillenen istekler, ihtiyaçlar, yapılması gereken sosyal projeler ve bunların ekonomik boyutlarıdır. Tüm bu değişkenlere bakarak incelenen döneme ait çıkarılan sonuçlar grafikler ve tablolar yardımıyla anlatılmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

Master Thesis

EVALUATION OF THE ACCOUNTING BOOK OF ŞEYHÜ'L-İSLAM ÖMER HÜSÂMEDDİN AND KAZASKER MEHMED VAHİD EFENDİ'S CASH WAQFS WHICH IS LOCATED IN THE MESİHAT ARCHIVE AND NUMBERED AS 1698

Çiğdem Gürsoy

In this thesis, cash waqfs (foundation) are studied in the context of their operations and accounting systems in general and then a accounting book numbered as 1698 and located in "İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi" (İstanbul Muftiate Mesihat Archive) is investigated in detail.

The results are evaluated within conditions of that period and interpreted along with the other elements of waqf system. It seemed that the things changed down the ages are only wishes, requirements, social responsibility projects and their economical dimension. As a result, all observations and inferences are disclosed using graphics and tables.

ÖNSÖZ

Yapılan tez çalışmasının Para Vakıflarının Muhasebe Sistemi olarak belirlenen kapsamlı başlığından hareketle, uygulama konusu seçmek için İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi Defterleri araştırılmıştır. Burada bulunan Tevliyeti Fetvâ Emaneti Aliyyesine Meşrût 23 Nukûd-u Mevkûfe defteri incelenerek içlerinden amacımıza en uygun olan Ömer Hüsâmeddin ve Mehmed Vahid Efendilere ait 1698 numaralı defter seçilmiştir.

Defter seçimindeki önemli etkenler; aynı yerde 2 vakfın hesaplarının tutulması vakıfların İstanbul'da kurulmuş olmaları, dönem olarak da 1902- 1936 yıllarını kapsamıydı. Dönemin hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Cumhuriyet sonrasını içine alması ve bu tarihlerde daha önce çalışma yapılmamış olması bir başka etkendi.

Üç ana bölümde kurgulanan tezin ilk bölümünde daha ziyade vakıf sistemi hakkında genel bilgiler verilmiş ve para vakıflarının çalışma sistemi, uygulama alanları, geçirdiği evreler anlatılmıştır. İkinci bölümünde defterden edinilen bilgiler ışığında ortaya çıkarılan vakfiyeler genel vakfiye unsurları gözönüne alınarak incelenmiştir. Konunun bütünlüğü açısından aile biyografisi çıkarılmış, vâkıfların vakıf kurmaktaki amaçları belirlenmiştir. Üçüncü bölümde kurulan vakıfların muhasebeleri incelenmiş, birbirleriyle karşılaştırılmış, ortak tablo ve grafiklerle elde edilen verilerin değerlendirilmesi yapılmıştır.

25 yıl aradan sonra öğrenim hayatıma yeniden başlamama sebep olan, içimdeki gizli hazineyi aralayabilmem için anahtarı veren ve hayata bakışımı değiştiren hocam Prof. Dr. Kenan Gürsoy'a, İstanbul Araştırmaları'na geldiğim ilk günden beri bana güvenen, cesaretlendiren ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Ahmet Kal'a'ya, yapmış olduğu çalışmaları tüm ayrıntılarıyla benimle paylaşan Dr. İsmail Kurt'a, her türlü soruma cevap bulabildiğim desteklerini arkamda hissettiğim İktisat Tarihi hocaları ve asistanlarına, Osmanlıca belgeleri okurken her zaman yanımda olan sınıf arkadaşım Sinan Sümbül'e, beni yalnız bırakmayıp daima motive eden tüm arkadaşlarıma, dostlarıma, günlerce sıkıntılarıma katlanıp beni mazur gören oğluma, eşime, bu günlerimde yanımda olamayan ama varlıklarını daima hissettiğim anneme ve babama teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	<u>sayfa</u>
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ	ix
GRAFİKLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM PARA VAKIFLARI

1.1.VAKIF SİSTEMİ VE PARA VAKFI	7
1.1.1. Vakıf Nedir, Para Vakfının Sistem İçindeki Yeri	7
1.1.2. Para Vakıflarının Tarihi	8
1.1.3. Para Vakıfları İle İlgili Tartışmalar	10
1.2. PARA VAKIFLARININ İŞLETİLMESİ	11
1.2.1. Muâmele-i Şer'iyye	12
1.2.2. Bey' İşlemleri	13
1.2.3. Karz-ı Hasen	13
1.2.4. Mudârebe ve Bidâa	14

1.3. DAYANIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK	
UYGULAMALARINDA PARA VAKIFLARI	14
1.3.1. Avâriz Vakıfları	15
1.3.2. Esnaf Sandıkları	15
1.3.3. Orta Sandıkları	16
1.3.4. Eytam Sandıkları	17
1.3.5. Memleket Sandıkları	18
1.4. PARA VAKIFLARINDAN BANKAYA	19
1.4.1. Para Vakıflarının Merkezileştirilmesi	19
1.4.2. Banka Kuruluş Aşaması	23

2. BÖLÜM

ÖMER HÜSÂMEDDİN VE MEHMED VAHİD EFENDİLERİN VAKFİYELERİNİN İNCELENMESİ

2.1. VAKIF SİSTEMİNİN UNSURLARI	25
2.1.1. Vakfiye ve Kapsamı	26
2.1.2. Vakıf Malların Nitelikleri	27
2.1.3. Vakfedenin Nitelikleri	29
2.1.4. Vakıflarda Yönetim Ve Kontrol	30
2.1.5. Vakıflarla İlgili Terimler	32
2.2. ÖMER HÜSÂMEDDİN EFENDİ VAKFI	34
2.2.1. Vakfın Kuruluşu ve Amacı	34
2.2.2. Vakfın Yönetimi	35
2.2.3. Vakfın İşletilmesi	36

2.3. MEHMED VAHİD EFENDİ VAKFI	37
2.3.1. Vakfın Kuruluşu ve Amacı	37
2.3.2. Vakfın Yönetimi	38
2.3.3. Vakfın İşletilmesi	39
2.4. AİLENİN BİYOGRAFİSİ	41

3. BÖLÜM

MEŞİHAT ARŞİVİ'NDEKİ 1698 NUMARALI DEFTERİN İNCELENMESİ

3.1. DEFTERİN ŞEKİL BAKIMINDAN İNCELENMESİ	46
3.1.1. Borçlulara Ait Kısım	47
3.1.2. Muhasebeye Ait Kısım	49
3.2. DEFTERİN İÇERİK OLARAK İNCELENMESİ	54
3.2.1. Borçluların İncelenmesi	54
3.2.2. Teminat ve Tahsilat Bakımından İnceleme	56
3.2.3. Borçların İncelenmesi	58
3.2.4. Muhasebenin İncelenmesi	66

SONUÇ	80
KAYNAKÇA	82
EKLER	89

TABLÖLAR LİSTESİ

sayfa

Tablo 1: XV ve XVII. Yüzyıllarda Vakfedilmiş Paralar Konusunda Bir Karşılaştırma	10
Tablo 2: Vakıf Paraların II. Meşrutıyet ve Cumhuriyet'in İlanı İle Cumhuriyet'in 20. Yılındaki Durumu	21
Tablo 3: 1 Ocak 1937 Tarihi İtibarıyla Türkiyede Mevcud Para Vakıflarının Nakit Durumu	22
Tablo 4: ÖHEV'nın Vakıf Görevlilerinin Ücretleri (1868)	35
Tablo 5: MVEV'nın Vakıf Görevlilerinin Ücretleri (1868)	38
Tablo 6: Günümüz Muhasebesi Kuralları İle Merdiven Muhasebesi Kurallarının Kıyaslaması	50
Tablo 7: Vakfın Muhasebe Şablonu	51
Tablo 8 : Mali Yekünü Etkileyen Faktörler	52
Tablo 9 : Borçluların Listesi (1902-1936)	55
Tablo 10 : Borçlulara ve Borçlara Ait Detaylar (1902-1936)	58
Tablo 11: Gerçekleşen Ortalama Nemâ Oranları (1902-1936)	64
Tablo 12: Defter Bazında Verilen Toplam Borç ve Tahsil Miktarları (1902-1936)	65
Tablo 13 : Ömer Hüsâmeddin Efendi Vakfı MuhasebeTablosu (1902-1936)	70
Tablo 14 : Mehmed Vahid Efendi Vakfı Muhasebe Tablosu (1902-1936)	71
Tablo 15 : Defterin Tamamının Muhasebe Tablosu (1902-1936)	72

GRAFİKLER LİSTESİ

	<u>sayfa</u>
Grafik 1: Nemâ Oranları Serpilme Diyagramı	61
Grafik 2: Vadelere Göre Nemâ Oranlarının Dağılımı	62
Grafik 3: 18.09.1936 Tarihinde Vakıfların Toplam Alacak Durumu	65
Grafik 4: 18.09.1936 Tarihinde Vakıf Bazında Alacak Durumu	66
Grafik 5: Vakıfların Toplam Alacak-Kasa Durumu	73
Grafik 6: ÖHEV Kasa Hareketi	74
Grafik 7: MVEV Kasa Hareketi	75
Grafik 8: ÖHEV Masraf Dağılımı	76
Grafik 9: MVEV Masraf Dağılımı	77

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı Eser
AEK.	: Âtîf Efendi Kütüphanesi
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
bkz.	: Bakınız
bs.	: Basım
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cild
cm.	: Santimetre
Haz.	: Hazırlayan
İMMA.	: İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi
MVEV.	: Mehmed Vahid Efendi Vakfı
ÖHEV.	: Ömer Hüsâmeddin Efendi Vakfı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
v	: Varak
vs.	: Vesaire

GİRİŞ

İnsanın hayatını sürdürebilmesi, ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için diğer insanlarla karşılıklı etkileşim içinde olması, onların yardım ve desteğini alması gerekmektedir. Nüfus artmaya başladığında ve yardımlaşma fikri ortaya çıktığında, insanlar, ilk önce neye ihtiyaçları varsa neye muhtaç iseler onu yapmaya başlamışlardır. Bazı ihtiyaçlarını tek başına karşılayabilmekte, diğer bazı ihtiyaçlarını karşılamak için ise ilerleyen zamana, gelişen sosyal ve iktisadi şartlara bağlı olarak çeşitli yapı ve organizasyonlar ortaya çıkarmışlardır. Tüm bu yapılar yavaş yavaş ihtiyaçlar hissedilmeye başlandıkça ortaya çıkarılmış, kişilerin maddi ve manevi ihtiyaçları sağlanarak huzur ve güven oluşturulmaya çalışılmıştır. Toplumların refahı, düzeni, birliği bu yapıların ne kadar güçlü ve sürdürülebilir olduğuna bağlıdır. Vakıflar bu aşamada devreye girip pek çok alanda fonksiyonlarını icra etmeye başlamışlardır.

Bu çalışmada vakıf oluşumunun öncelikle kurbet kastından yola çıktığı fikrinden hareketle, oluşumun islâmiyetin başlangıcından itibaren ele alınmasında mahzur görülmemiştir. Geleneğimizde var olan karşılıksız bağış yapma, Allah'ın rızasına uygun bir amaç , bir başka deyişle kurbet kastı ile olursa sadaka adını alır. Kurbet şartının da hem tasadduk edenin inanışına hem de islâm ilkelerine göre gerçekleşmiş olması gerekir.¹ İslâmiyetten önceki uygulamaları yok farzetmek de, gerçekliğe aykırıdır. Sonuçta her dönem insanlar birbirlerine yardım ederek hem manevi tatmine ulaşmış hemde ihtiyacı olanlara destek sağlamak gayesiyle çeşitli organizasyonlar oluşturmuşlardır.

İslâmiyette kurulan vakıfların temelinde, ana-babaya, akrabaya, yetimlere, miskinlere, yolculara yapacağımız hayratlar vasıtasıyla mal sarfetmenin Allah katında çok değerli olduğu inancı yatmaktadır ve bu çeşitli ayetler vasıtasıyla gösterilmiştir. “...onlar, mallarını, akrabaya, yetimlere, miskinlere, yolculara, dilencilere, esirlere severek verirler”², “...Sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça asla

¹ Hüseyin Hatemi, “Osmanlılarda Toprak Düzeni Ve Vakıf kurumu”, **Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/Kültür**, C.V., İstanbul, Ağaç Yayıncılık, 1993, (ss: 201-225), s. 201.

² Kur'an, Bakara/177, Çev. Yaşar Nuri Öztürk, İstanbul, Hürriyet Yayıncılık, 1994, s.38.

*iyiliğe eremezsiniz. Allah, yolunda her ne harcarsanız muhakkak onu hakkıyla bilir...”*³

İlk vakıf kurucusu olarak bilinen Hz. Muhammed'den sonra Hz.Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin de vakıf kurduklarını belgelerden öğrenmekteyiz.⁴ Emeviler Dönemi'nden başlayarak Abbasiler Dönemi'nde de gelişme kaydeden vakıflar, Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasından sonra katlanarak çoğalmaya başlamışlar XI. ve XII. yüzyıllarda tasavvuf ve tarikatlarla birlikte çoğalmaya başlayan tekke ve zaviyelerle de Anadolu'nun her köşesine yayılmışlardı. Harzemşahlar, Atabekler, Eyyübiler, Memlûklüler ve Anadolu Selçukluları da mali durumları elverdiği kadar bu kurumlara destek vermişlerdi.

Osmanlı Devleti de bu zengin mirası korumuş gözetmiş ve geliştirmiştir.⁵ Selçuklu-Bizans sınırında yer alan Osmanlı Beyliği'nden, Osmanlı İmparatorluğu'nun Trakya ve Anadolu'ya hızla yayılmasının altındaki en önemli etkenlerden biri, vakıf kurmak yoluyla oluşturulan zaviyeler ve etraflarında gelişen yapılaşmalardır.⁶ Bu geleneği devam ettirerek Orhan Gazi'den başlayarak padişahlar, sultanlar, vezirler, zengin halk adeta birbiriyle yarışırçasına vakıf kurma yoluna gitmişler böylece imparatorluğun her yerinde aynı zamanlarda başlayan kalkınmayla kısa zamanda büyük ilerlemeler kazanılmıştı.

Birkaç grupta toplayabileceğimiz vakıf hizmetlerini Yardım, Dayanışma, Sosyal Güvenlik, Ekonomik Hizmetler, ve Genel Hizmetler başlıkları altında özetliyebiliriz.

İslâm dinine göre her kademeden, statüden insanı bir araya toplayan namaz, aynı giyiniş biçimiyle, aynı duygu ve düşüncelerle bir arada yapılan hac, fakirliğin, yoksulluğun ne demek olduğunu gösteren oruç, yardımlaşmayı zorunlu kılan zekât, ibadet olmalarının yanı sıra sosyal dayanışma ve güvenliğinde oluşturulmasında

³ Kur'an, Âli İmran/92, Çev. Yaşar Nuri Öztürk, İstanbul, Hürriyet Yayıncılık, 1994, s.67.

⁴ Nazif Öztürk, **Elmalı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, Ankara, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 122.

⁵ H.Mehmet Soysaldı, “Vakıfların Günümüzdeki Yeri ve Önemi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.XII, No: 1., Elazığ, 2002, (ss. :383-400.), s. 391.

⁶ Ömer Lütfi Barkan, “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri”, **Vakıflar Dergisi**, C. II, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1942, (ss: 279-304), s. 280-285.

katkıda bulunan en önemli unsurlardır.⁷ Toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kurulan vakıflarda yapılan yardımlarda tek tek isim belirtmediği için kişiler rencide edilmediği gibi her iki taraf içinde duygusal bir bağ oluşturmaktaydı. Sadakanın ruhuna ve ibadetin özüne de aykırı olunmayan, manevi tatmin duygusunu geliştiren bu uygulamalar ile vakıf kurucuları zengin fakir arasındaki farkları en aza indirdikleri gibi bireyselliği de önlemiş oluyorlardı.⁸

Vakıflar yoluyla mahalle bazında gerçekleşen yardımlaşmalar, sorunları yerinde görmeyi ve çözüm yolları bulmayı sağlayıp, sınıflar arasındaki çatışmaları önleyici, birleştirici, maneviyatı tatmin ederek güven hislerini ortaya çıkaran rol oynamışlardı. Gayrimüslim- müslim ayrımı da olmayan vakıflarda tüm imkanlar eşit dağıtılmış toplumsal barış ve hoşgörü ortamı yaratılarak İmparatorluğun temelindeki çok kültürlülük korunmuştu. Vakıflar yoluyla yapılan eserler kervansaray, okul, cami, çeşme vs.. gözle görülebilir nitelikte olduğu için yapana tatmin, mutluluk ve huzur duygusu istifade eden kişiye de minnettarlık, güven ve şükran duygularını yaşatmışlardı.

Vakıflar yoluyla yapılan Genel Hizmetlere baktığımızda; Toplum gereksinimleri gözönüne alınarak ihtiyaç oldukça çeşitlenen vakıflar zamanla işlevlerini arttırarak şehirleşmenin de en önemli unsuru olmuşlardı. Uzun süre İmparatorluğun başkenti olan İstanbul'un üçte ikisinin vakıflara ait olduğu iddası çok abartılı gelmemelidir. Evkaf Nazırlığı'nda bulunan Mustafa Paşa, "Nectayic-ül-vukûat" isimli kitabında Nezaret'in kuruluşunu anlatırken XIX. yüzyıl başlarında İstanbul'daki arazi ve emlakın neredeyse tümünün vakıf haline geldiğini söyler. 1934 yılında yapılan değişikliğe kadar cami, mescid ve hamamların etraflarına kurulmuş olan mahallelerin isimlerinin de bu vakıfların adlarıyla anılması tespitimizi güçlendirmektedir.⁹ Yapılan her fetihten sonra kurulması gereken şehirler veya kurulmuş olanlara ilave için öncelikle bir külliye oluşturulur, sonra bunun etrafında plan dahilinde

⁷ Hüseyin Ertuğ, "İslâm Hukuk Tarihinde Vakıflar ve Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2007, s. 49-53.

⁸ Bahaeddin Yediyıldız, "Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi", **Vakıflar Dergisi**, C. XV., Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1982, (ss: 23-53), s. 35-37.

⁹ Hasan Güneri , **Türk Medeni Kanunu Açısından Vakıfta Amaç Kavramı ve Amacına Göre Vakıf Türleri**, Ankara , Sevinç Matbaası, 1976, s. 2.

yapılaşmalar devam ederdi. Külliyeleeri genelde sultanlar, vezirler, devlet adamları kurdukları vakıflar yoluyla inşa ederler, şehrin diğer kısımlarıyla bağlantılarını da daha küçük vakıflar vasıtasıyla hayır sever vatandaşlar temin ederlerdi. şehrin kenar mahallelerinde de durum farklı değildi önce küçük bir meydana cami inşa edilir bunun etrafında camiye gelir getirecek dükkanlar yapıldı. Sistemli bir şekilde kurulan mahalleler kendi aralarındaki bağlantılarla şehrin dokusunu oluştururlardı.¹⁰

Günümüzde belediyelerce yapılan tüm hizmetler vakıflar yoluyla sağlanırdı. Su yolları, çeşmeler, köprüler, dini hizmetler, ulaşım, sağlık, eğitim, barınma, alt yapı hizmetleri, temizlik, denizcilik işletmeciliği gibi şehrin ayakta kalabilmesi ve devamlılığını sürdürebilmesi için gerekli olan her türlü katkı irili ufaklı vakıflar tarafından karşılanırdı. Bu yapıtların önemli bir bölümü zamanla tarihi ve mimari açıdan değerlenerek anıt haline gelmişlerdir.¹¹ şehirlerde nüfusun önemli bir bölümünü gündelik ihtiyaçlarını sağlayamayacak kadar yoksul insanlar oluştururdu. Yönetim bu konu üzerinde hassaslıkla durur iaşe politikalarını buna göre düzenlerdi. Vakıflar tarafından işletilen imarethaneler iaşe politikalarının bir gereğiydi.

Din, eğitim, konaklama, yemek dağıtımı, tıbbi hizmetleri yürüten külliyeleerin kırsal alanda karşılığı tekkelerdi. Dervişler buralarda sadece kendilerine verilen toprağı ekip biçmekle kalmazlar tekkeleri ibadet yeri, misafirhane ve okul olarak çalışır durumda bulundurulardı.¹² Hali vakti yerinde olan insanlar vakıf kurmak için en ufak fırsatı kaçırmazlardı, toplumda statü sahibi olmak, itibar görmek için ellerinden geleni yaparlardı. Aksi bir durum hiç hoş karşılanmazdı. Refah düzeyi artıp temel gereksinimler karşılandıkça daha detaylı, düşünceli kişilerin kendilerine özgü hassaslıklarının ön plana çıktıkı vakıflar kurulmaya başlandı. Kuş evleri, kışın camilerin sularının ısıtılması için yakacak odun sağlayan, yazın şerbetlerin soğutulması için dağdan kar getirten, sokaktaki pisliklerin üzerine kül dökülmesini

¹⁰ Tahsin Özcan, **Vakıf Medeniyeti ve Para Vakıfları**, İstanbul, Türkiye Finans Kültür Yayınları, 2010, s. 57.

¹¹ Özcan, **a.e.**, s.60.

¹² Tefvik Güran, **Ekonomik ve Mâli Yönleriyle Vakıflar Süleymaniye ve şehzade Süleyman Paşa Vakıfları**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2006, s. 3.

sağlayan, evlenecek kızlara çeyiz yapılması, sokak hayvanlarının beslenmesi, hizmetçilerin kırıdıkları eşyaların tanzimi için vs.. bunlardan bazılarıdır.¹³

Ekonomik hizmetlere baktığımızda; Vakıfların kuruluş amaçlarının temelinde ekonomik yapıyı desteklemek, rahatlatmak, bulunmamakla birlikte, amaçları doğrultusunda hizmet verirlerken ister istemez gelir-servet dağılımını etkilemekteydiler. Özellikle düşük gelir guruplarına yönelik verilen sosyal yardım ve hizmetler, ekonomiyi rahatlatıcı, refah artırıcı olmaktadır. Düzenli olarak sürdürülen bu hizmetlerle orta ve alt tabakanın elinde sınırlıda olsa para birikmesi sağlanarak, dolaylı yoldan ekonomiye katkı sağlanmıştı. İstihdamı artırıcı etkisiyle de ekonomiye katkısı olan vakıfların özellikle büyük olanlarında çok sayıda eleman çalışmaktaydı. Bahçe tanzim edenlerden, taş ustalarına, muhasebecilere, camcılardan perde örenlere kadar geniş kadrosu bulunan vakıfların büyüklüğüne ve mali durumuna göre bu kadro genişleyip daralmaktaydı.

Üst tabakaların toplumdaki iktisadi güç sıralamalarına paralel olarak vakıf kurmaları sonucunda bir yandan dini amaçlar ön plana çıkarken diğer yandan bilinçli veya bilinçsiz sosyal bir görev yerine getirilmekte ve ekonomik sorunlarda kısmende olsa ferahlama sağlanmaktaydı.¹⁴

Örneğin vakıflar, ekonomik hayatın canlı tutulması için ülkede ulaşım sistemini kurmuşlar ve bunu emniyet altına alıp sürekliliğini sağlayarak ekonomiye katkıda bulunmuşlardır. Bu amaçla nehirler üzerine köprüler, 30-40 km.mesafelerde hanlar ve kervansaraylar kurmuşlar, buralarda konaklayan insan ve barınan hayvanların üç günlük iaşelerini, hastalanırlarsa bakım masraflarını vakıf gelirlerinden harcayarak ticareti canlı tutmuşlardı.¹⁵ Temin edilen eğitim hizmetiyle de gelir dağılımında fırsat eşitliğine katkıda bulunulmuş, toplumda huzur ortamı sağlanmaya çalışılmıştı.

¹³ İsmail Kurt, “Nazari ve Tatbiki Olarak Para Vakıfları”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994, s.13-17.

¹⁴ İ. Erol kozak, **Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf**, 1.bs., İstanbul, Akabe Yayınları, 1995, s. 80-95.

¹⁵ Öztürk Nazif, “Sosyal Siyaset Açısından Cumhuriyet Öncesi Vakıfları”, **Cumhuriyetin 80.Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu Kitabı**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2004, (ss. : 35-47.), s. 41.

Vakıflar sosyal yardımlaşmayı ve dayanışmayı sağlamak sosyal güvenliğe katkıda bulunmak bakımından sosyal alanda, gelir servet dağılımını dengelemek devletin yükünü hafifletmek için istihdamı arttırarak iktisadi alanda, merkezi yönetimi kolaylaştırarak iskân politikası, asayiş ve güvenliğin sağlanmasına katkılarından dolayı da siyasal alanda önemli görevler üstlenmiştir. Asıl hedefi yaratıcının rızasına uygun olarak gelir düzeyi yüksek olan kişilerden gelir düzeyi düşük olan kişilere servet transferi sağlayarak dikey gelir dağılımına, bazen de toplumda herkesin istifade edebileceği şekilde tesisler inşa ederek yatay gelir dağılımına büyük ölçüde katkı sağlamışlardır.

Tezimizin konusu olan Para vakıfları da büyüklüklerine göre küçük esnaftan, tüccarlara, devlet memurlarından yönetici kadrolara kadar her statüden insana kredi olanağı sağlayarak ekonomik ve sosyal amaçlarını gerçekleştirme imkanı verirken, kurucularının yardımlaşma ve dayanışma için kurdukları vakıflarından öldükten sonra da halen hayır dua almasını sağlamıştır.

Her iki vakfın kurulmasından 1868-1871 bu yana yaklaşık 240 yıl geçmesine rağmen halen toplumsal fonksiyon olarak eğitime verdikleri katkılardan da anlaşıldığı üzere vakıf kurumu yaşatılması gereken bir olgu olarak karşımızda durmaktadır.

1. BÖLÜM

PARA VAKIFLARI

1.1. VAKIF SİSTEMİ VE PARA VAKFI

1.1.1. Vakıf Nedir, Para Vakfının Sistem İçindeki Yeri

Vakfın tanımını sadaka olgusu üzerinden açıklamak, konunun önemini, yaygınlığını sürdürülebilirliğini izah etmede kolaylık sağlayacaktır. “...Ademoğlu öldüğü zaman amel defteri kapanır. Üç kimse bundan müstesnadır: Devamlı sadaka (sadaka-i câriye) verenlerin, topluma fayda veren ilmi bir eseri veya kendisine hayırlı evladı olan bir kimsenin amel defteri kapanmaz” , “ Üst el, alt elden daha hayırlıdır”,¹ hadislerinde de görüldüğü gibi, bir malın habs edilip gelirin yoksullara dağıtılması işlemi olan “sadaka-i câriye” devamlı surette teşvik edilmiştir. Zamanla gelişen koşullar gereği bu malların satılmaması, miras olarak bırakılmaması ve bağışlanmaması esassından yola çıkılarak hukuki anlamda önce “sadaka-i mevkûfe” terimi kullanılmış, daha sonra “mevkûfât” ve nihayetinde vakf olarak adlandırılmıştır.²

Türkçe’de vakıf olarak telâffuz edilen vakf ve mevkûf kelimelerinin sözlük anlamına bakacak olursak; **Vakıf** Arapça masdar olup durma durdurma, hareketten alıkoyma, hapsedme, dinlendirme demektir. Çoğulu evkaf ve vukûf’dur. Bu kelimedenden türetilen kelimelerden “**mevkûf**” tutuklu, “tevkif” durdurma, alıkoyma demektir.³ Bu kelimeleri vakfın tanımına uygun olarak kullanmaktayız.

Vakıf sisteminde finanse eden ve edilen olmak üzere iki unsur vardır. Finanse edilenler hayır kurumları, kütüphaneler, medreseler, hastaneler, kervansaraylar, sosyal güvenlik kurumları, bayındırlık işleri vs..dir. Finanse edenler ise taşınmaz ve taşınır olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlar han, dükkan, çarşı, zirai toprak vs.. gibi gelir

¹ Mehmet Bayyigit, “Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Kurumu Olarak Vakıflar”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No:11, Konya, 2001, (ss: 59-66), s. 61.

² Hatemi, **a.g.m.**, s. 201.

³ Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 25.bs., Ankara, Aydın Kitabevi, 2008, s.1134.

getiren taşınmazlar yada vakıf sandıklar, fonlar gibi taşınır olmaktadır. Toprak, dükkan şeklindeki finanse eden vakıflara **müstegallât**, bina şeklindeki finanse edilen vakıflara **musakkafât** denir. Tüm bu menkul ve gayrimenkul mallar **asl-ı vakf** adını alır.⁴

Müstegallât vakıflarda mesela dükkan habs edilip ele geçen kirası veya direk para habs edilerek buradan gelen getiriler, musakkafât vakıfların sürdürülebilmesi için vakf edilirdi.⁵ Her iki finanse şeklinin bir vakıfta toplandığı durumlar da vardır. Kirasından yararlanılacak dükkan yanında ayrıca bir para da vakf edilip ikisinin birden işletilmesi ve gelirlerinin uygun şekillerde kullanılması istenmiştir.⁶ Görüldüğü gibi para vakıfları müstegallât vakıflar sınıfına girmekte bir tür vakıf işletmesi olarak görülmektedirler.

Para vakıflarının işletme sistemlerine girmeden önce tarihini kısaca belirtmek, 500 yıldır hakkında yapılan şer’iyyata uygunluğu tartışmalarını ana hatlarıyla incelemek konunun bütünlüğü ve daha iyi anlaşılması için gerekli görülmüştür.

1.1.2. Para Vakıflarının Tarihi

Taşınır servet diğer bir deyişle nakit paraların vakfı her zaman tartışmalı olmuştur. Taşınmaz servetlerin uzantısı olarak oluşan nakit paraların vakfı daha çok kabul görmüştür. İmam Züfer’den sonra örf haline gelen para vakıfları Osmanlı’da önemli kredi ve finansman kurumları olarak görev yapmışlardır. Kuruluş sermayesinin tamamı yada bir kısmı nakit paradan oluşan para vakfı ifadesi, bir vakıf işletim sistemi olarak algılanmakta ve vakfın sermaye tipini göstermektedir.⁷ Burada para tüm vakıflarda olduğu gibi ebedi olarak vakfedilir. Gelirleri kuruluş amacı doğrultusunda; câmilerin bakım onarımına, fakirlere, çeşme yapımına, Kur’an

⁴ Ahmet Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, 8.bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 2008, s. 232.

⁵ Hamza Keleş, “Osmanlılarda 19.Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyişi Tarzı Ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma”, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.XXI., No:1, Ankara, 2001, (ss: 189-207), s.190.

⁶ **AEK**.2861.

⁷ Cafer Çiftçi, “18.yy da Bursa’da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XIII., No: 36, Ankara, 2004, (ss: 79-102), s. 80-81.

okutulması gibi ticari olmayan tamamen hayri kurumlara, beledi hizmetlere, sosyal güvenlik ve yardımlaşmalara, eğitim hizmetlerine tahsis edilmiştir.

Para vakıflarının ilk ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte araştırmacılar tarafından Osmanlıya özgü bir icad olarak belirtilmiştir. Osmanlılarda para vakıflarının, Bâli Efendi'nin mektuplarından çıkarılan sonuca göre, Rumeli'nin fethinden (1354) beri vakıf sisteminin içinde olduğu ve o güne göre 300 yıllık bir geçmişe sahip oldukları belirtilmiştir. Osmanlı'da resmi olarak ilk bilinen para vakfı II. Mehmed tarafından geliri yeniçeri ocaklarına verilen etlerin subvansiyonunda kullanılmak üzere 24.000 altın vakfetmesidir. Kanûni Süleyman da kendinden önce bu iş için tesis edilmiş olan vakıfları bir araya getirip 698.000 akçelik bir vakıf kurmuştu. Bunun geliri de İstanbul'daki kasaplara sermaye olarak veriliyordu. İstanbul'un et ihtiyacının piyasa fiyatları altında sağlanması için gerekli olan subvansiyonun para vakıflarıyla karşılanması örneklerden sadece birisidir.

Para vakıflarının Osmanlı'da yaygınlaştığını Barkan'ın araştırmasından 1456-1551 yılları arasında İstanbul'da kurulmuş olan 1161 para vakfından da anlamamız mümkündür.⁸ 16. yüzyıldan başlayarak nüfusun giderek artması, buna bağlı olarak ticaretin daha fazlalaşması, paranın daha yoğun el değiştirmesi ve işlem görmesini gerektirmişti. Orta ölçekli kredi işlemlerinin çoğalması da para vakıflarının hızla artarak ortaya çıkmasına sebep olmuştu.⁹ 18.yüzyılda toplam vakıf gelirlerinin yaklaşık %32'sini para vakıflarının gelirleri sağlıyordu. Para vakıflarının 16. yüzyılda görülen hızlı artışının karşısında 18. yüzyılda sayı olarak azalmış fakat vakfedilen nakit olarak artmıştır.¹⁰

Aynı şekilde 17. yüzyılda vakfedilen akçenin miktarı 18. yüzyıla göre yaklaşık 3 kat artmıştır. 17. yüzyılda İmparatorluğun geçirmiş olduğu enflasyonun etkilerini buradan da görebilmek mümkündür. Tablo 1de görüldüğü gibi para vakıflarının dönemlere göre geçirmiş oldukları evreleri incelemek, Osmanlı'nın içinde bulunduğu ekonomik durumun analizini yaparken araştırmacılara zengin kaynak sağlamaktadır.

⁸ Tabakoğlu, **a.g.e.**, s. 234.

⁹ Çiftçi, **a.g.m.**, s. 80.

¹⁰ Bahaeddin Yediyıldız, **XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2003, s. 116.

Tablo 1: XV ve XVII. Yüzyıllarda Vakfedilmiş Paralar Konusunda Bir Karşılaştırma

Zaman (Yıl)	Yer	İncelenmiş Vakıfların		Vakfedilmiş Nakit Paraların Akçe Toplamı
		Toplam Adedi	İçindeki Nakit Para Vakfının Adedi	
1456-1548	İstanbul	1517	1161	22.770.341
1561	Bursa	-	159	3.349.046
1585-1683	Türkiye Geneli	313	71	74.092.563
1700-1800	Türkiye Geneli	330	97	42.120.220

Kaynak : Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi, s.118.

Osmanlı’nın yıkılışına kadar ve sonrası Cumhuriyet Dönemi’nde de varlıklarını sürdüren para vakıflarını gördükleri vazife bakımından “vakıf bankalar” olarak adlandırmak mümkündür.

1.1.3. Para Vakıfları İle İlgili Tartışmalar

Vakıfların kurulmasında ebedilik niteliği söz konusu olduğundan nakit para vakfının sermayesinin de menkul mal olmaması yüzünden sermaye olarak konan paranın her an için azalması, yok olması mevzusu daima tartışma konusu olmuş, nakit paranın vakfedilemeyeceği görüşü her dönemde taraftar bulmuştu. Kanûni döneminde Çivizâde’nin Rumeli Kazaskerliği yaptığı sırada nakit para vakıflarını yasaklaması, litaratürde yer alan tartışmaların başlangıcı olarak gösterilir.¹¹

Süreci özetlemek gerekirse; Tartışmanın ilk kıvılcımları tarihi kesinleşmemekle birlikte Ebussuûd Efendi Rumeli Kazaskeri iken 1537 yılında Çivizâde’nin Anadolu Kazaskerliğine getirilmesi ile başlamıştır. Daha sonra Çivizâde’nin Şubat 1539 da Şeyhü’l-İslâmlığa getirilmesi ve 1542 yılında da görevinden alınması ile süreç devam etmiştir. 1545 de Ebussuûd Efendi’nin Şeyhü’l-İslâm olması ile Çivizâde’nin Rumeli Kazaskerliğine getirilmesi ve bu suretle tekrar alevlenen tartışmalar Çivizâde’nin padişaha para vakıflarının câiz olmadığını onaylatarak para vakıflarını yasaklatmasıyla bir aşama daha kaydetmiştir. Çivizâde’ye ve padişaha başta Sofya’lı

¹¹ Tahsin Özcan, **Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2003, s. 28.

Bâli Efendi olmak üzere ulemadan çok sayıda karşı görüş içeren mektuplar gelmiş, para vakıflarının neden devam etmesi gerektiği konusu anlatılmıştır.¹² 1547 yılında Çivizâde'nin vefat etmesiyle yaklaşık iki yıl süren yasak bir müddet daha devam etmiş, nihayet 1548 yılında yeni bir fermanla sona ermiştir.¹³ Pratikte sona eren bu tartışma teoride günümüze kadar devam etmiştir.

Günümüzde de para vakıfları ve faiz meselesine çok farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Muhammed Hamidullah,

*“... Ticari kazançlar ile faiz yolundan gelen kazanç arasında esaslı bir fark yoktur. İkiside kazançtır. Bu durum tamamen bir heykel karşısında ancak ferdin ruhi seviyesi ile alakalı olarak duyulabilen iki ayrı hisse benzer. Bir fert o heykelin sadece kıymetini taktir ettiği halde diğer biri ona tapabilir...”*¹⁴ derken,

Ömer Lütfi Barkan ise,

*“...Gerçekten, islâm hukukunda “mu’âmele-i Şer’iyye” ismiyle tanınan bu muvâza’alî faiz alma yolları, esas itibarıyla, faizi bir alış-veriş muâmelesi arkasına saklamaktan ibarettir. Haramdan kaçınmak için umumiyetle müracaat edilen bu “Muamele-i Şer’iyye” yolu, hakıykatı söylemek lazım gelirse tamamen şekli bir takım hukuki hilelerden ibarettir...”*¹⁵ demiştir.

1.2. PARA VAKIFLARININ İŞLETİLMESİ

Para vakıflarının işletilmesi mütevellî tarafından yapılır, genellikle vakfiyelerde istiğlâl, istirbâh, murâbaha olunmak ya da fâideye verilmek gibi ifadelerle belirtilir, elde edilen gelir ise vakfiyenin şartlarına göre harcanırdı. Bunlarla kastedilen şey vakıf paranın bir gelir, kâr (galle, rıbh, fâide) getirecek şekilde işletilmesidir.¹⁶ Vakfedilen paranın aslına dokunulmadan işletilmesi, paranın asla azalmaması şartı

¹² Tahsin Özcan, “Sofyalı Bâli Efendi’nin Para Vakıfları İle İlgili Mektupları”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, No:3, İstanbul, 1999, (ss: 125-155), s. 125-126.

¹³ Çiftçi, **a.g.m.**, s.82.

¹⁴ Muhammed Hamidullah, **Modern İktisat ve İslam**, İstanbul, Yağmur Yayınları, 1963, s.34.

¹⁵ Ömer Lütfi Barkan, Ekrem Hakkı Ayverdi, **İstanbul Vakıfları Tahrir Defterleri 953 (1546) Tarihli**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1970, s. XXXIII.

¹⁶ Tahsin Özcan, “Osmanlı Toplumuna Özgü Bir Finansman Modeli : Para Vakıfları”, **Çerçeve Dergisi**, İstanbul, Ekim 2008, (ss: 124-128), s. 124-126.

vakfiyelerde belirtilmiştir. Amaca uygun yapılacak harcamalar bu husus dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir.

Kâr şartı olsun olmasın borç verilme işlemine idâne denirdi. Borç verilen paralardan nemâ sağlanması için bazı şartlar gerekliydi.

- Muamelenin şer'i olması.
- Kâr oranının %15'i geçmemesi.
- Kârın şart koşulması.

Kârın şart koşulması borcun devamına bağlıydı. Borçlu vefat ettiyse mirascısından alınacak borcun ancak o tarihe kadar olan kârı istenirdi.

- Vakfın alacakları emsali ile ifa olunurdu.

Yani borçlu altın olarak aldığı borcu altın, akçe olarak aldıysa akçe olarak ödemek zorundaydı.¹⁷

Gelirlerin elde edildiği yöntemlere baktığımızda;

1.2.1. Muâmele-i Şer'iyye

Para vakıflarının işletme usullerinden en önemlisi ve İslâm Hukukçularının üzerinde en çok tartıştığı yöntemdir. Bu yöntemde müteveli ödünç almak isteyen kişiye borç verir, sonra kâr miktarına göre bir malı (genellikle hırka, çuha gibi giyim eşyası) belli süreliğine vadeli olarak ödünç alan kişiye satar. Ödünç alanda üçüncü kişi vasıtasıyla satın aldığı malı mütevelliyeye bağış ettirir.¹⁸ İşleme baktığımızda yasaklanmış olan ribâ ya karşı birkaç değişik işleme başvurarak sonuca dolaylı yoldan ulaşılabilirdiğini görmekteyiz. Muamele işlemlerinin kadıya tescil ettirilmesi, belli oranların üzerinde muamele yapılmaması gibi sınırlayıcı önlemler alınmasına rağmen uygulamaya şüphe ile bakılmıştır. Muamele oranlarının %10 - %20 arasında değiştiği uygulamanın, piyasadaki %30-%60 oranlarına alternatif yarattığı, faiz oranlarını makul seviyelere çekmekte etkisi olduğu için hoş görülmüştür.

¹⁷ Kurt, a.g.e., s.77.

¹⁸ Ahmed Akgündüz, **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, 2.bs., İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996, s. 227.

1.2.2. Bey' İşlemleri

Bey' işlemleri dediğimiz satış işlemleri, bey'bât, bey'bi'l-vefâ, bey'li'l-istiğlâl olmak üzere üçe ayrılmıştır. Kayıtlarda bey', bey' bât, bey'-i şer'i isimleriyle görebildiğimiz **bey' bât** kesin satış işlemidir.¹⁹

Bey'bi'l-vefâ kararlaştırılan süre içinde geri almak şartı ile malın satışdır. Borç alan kişi bir süreliğine malını satmakta, veren kişide satış süresi içinde bu maldan faydalanmaktadır. Süre sonunda mal tekrar eski sahibine dönmektedir.

Bey'li'l-istiğlâl kiralama şartı ile yapılan satış işlemidir. Borç alan kişi malını belirlenen süre içinde satar fakat belirli bir kira karşılığı kullanım hakkını elinde bulundurur. Süre sonunda tekrar mal sahibine geçer.²⁰ Yapılan üç işlemde aslında birbirinden çok farkı yoktur. Gayrimenkul sahibi olupta nakidi olmayan kişilere yönelik uygulamalardır. Faiz yasağına da uyabilmek için tercih edilen usullerden biri olmuştur.

1.2.3. Karz- ı Hasen

Karz-ı hasen faizsiz ödünç para vermek demektir. Faize alternatif olarak geliştirilmek istenmiştir. Karşılık beklemeden verilen ödünçleri sadakadan daha üstün tutarak özendirilme yoluna gidilmiştir. Varlıklı kişilerin ihtiyacı olan kimselere borç vermesi, hatta borcu geri ödeme günü geldiğinde bile zorlamaması teşvik edilmiştir. Böylece toplumda zengin fakir arasındaki farkın biraz olsun azaltılması sağlanmaya çalışılmıştır. Verilen faizsiz paralar kişilerin yanı sıra daha kurumsal yerlere de yönlendirilerek daha fazla kişiye ulaşma imkanı sağlanması amaçlanmıştır.²¹ Fakat uygulamada insanların birbirlerine olan güvensizliği, karşılık beklemeden para vermek istememeleri işleminin az sayıda görülmesine sebebiyet vermiştir.²²

¹⁹ Özcan, a.g.e., (2010), s. 115.

²⁰ Özcan, a.e., s. 117-118.

²¹ Sabahattin Zaim, "İktisadi Faaliyetlerde İslâmi Davranış Tarzı", **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, C.VII., İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978, (ss: 227-241), s. 236.

²² Özcan, a.g.e., (2003), s. 73.

1.2.4. Mudârebe ve Bidâa

Bir tarafın emek, diğer tarafın sermaye koyduğu kâr ortaklıklarına **mudârebe** denmekteydi. Kâr önceden belirlenen anlaşmaya göre dağıtılırdı. Zarar ise sadece sermaye sahibinin olur, emeğini koyan kişi de bunun karşılığında bir şey elde etmemiş olurdu. Emek-sermaye çatışmasını önlemeye çalışan bu sistemle sanayi, ticaret ve üretim teşvik edilmişti.²³ Paranın verilmesi karşılığında rehin mal olmaması durumu sermaye sahiplerini huzursuz ettiği için bu yöntemde karz-ı hasen gibi çok az uygulanmıştır.

Bidâa, paranın işleticisi tarafından kâr amaçsız sadece hayır adına çalıştırılması ve elde edilen gelirin hayır işlerinde kullanılması işlemidir.²⁴ Bidâa işlemi de mudârebe işlemi gibi fazla yaygınlık bulamamıştır.

1.3. DAYANIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK UYGULAMALARINDA PARA VAKIFLARI

Osmanlı'da sosyal güvenlik ve dayanışma sistemini özellikle klasik dönemde vakıflar görmekteydi. Bu dönemde Osmanlı, askeri ve halk olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştı. Askeri sınıf ilmiye ve adliye görevlileri, tımarlı sipahiler ve kapıkulu görevlileri denenen yeniçeriler ve bürokratlardan oluşan yöneticilerdi. Halk sınıfı ise esnaf, sanatkar, çiftçilerden oluşan yönetilenlerdi. Her iki kesiminde sosyal güvenlik ve dayanışmaya ihtiyacı vardı ve bunun için yardımlaşma sandıkları oluşturulmuştu. Avâırz Vakıfları, Esnaf Sandıkları, Orta Sandıkları, Eytam Sandıkları, Memleket Sandıkları aynı zamanda para vakıflarının zaman içinde gelişerek farklı uygulama alanları bulduğu yerler olmuşlar ve bu vakıfların sermayelerini de oluşturmuşlardı.

Tanzimattan sonra bu vakıf statüsünde olan sosyal güvenlik sandıkları devletin eline geçmişti. 1866'da kurulan Askeri Tekâüt Sandığı ve 1880'de kurulan Mülki Tekâüt Sandığı bugünkü Emekli Sandığı'nın, diğer sandıklar da Sosyal Sigortalar Kurumu, Bağ-Kur'un temelini teşkil etmişlerdi.²⁵

²³ Zaim, a.g.e., s. 236.

²⁴ Özcan, a.g.e., (2003), s. 74-75.

²⁵ Tabakoğlu, a.g.e., s. 341-345.

1.3.1. Avâriz Vakıfları

Arıza kelimesinin çoğulu olan avâriz, sonradan ortaya çıkan fevkalade haller ve özellikle de savaş sebebiyle alınan verginin ismiydi.²⁶ Başlangıçta olağan dışı vergi olan avârizin ilerleyen dönemlerde devamlı bir hal aldığı için genel bütçenin gelirleri arasında % 20'lere kadar yükseldiği görülmüştür.

Avâriz vakıfları ise mahalle ve köylerde başta halkın ödemesi gereken vergiler olmak üzere bir takım ortak ihtiyaçlar için kurulmuşlardı. Fakir olarak ölenlerin definine, din görevlilerinin ücretlerinin karşılanmasına, herhangi bir sebeple çalışmayacak kimselerin hayatlarının idame ettirilmesine, kaldırım, su yolları, çeşmeler inşaa ettirilmesi için kurulan tüm vakıflar avâriz vakfı olarak faaliyet göstermiştir.²⁷ Bu vakıflar tek başına hayır sahipleri tarafından kurulabildiği gibi mahalle halkının ortak katkılarıyla da oluşturulmaktaydı. Vakfın parasının bulundurulduğu sandıklara avâriz sandıkları denmekteydi. İhtiyaç duyan mahalle halkına ribh ve nemâ karşılığı verilen bu paralar nukûd-u mevkûfe statüsünde değerlendirilmiştir. Bu vakıfların Kanûni döneminden sonra ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Kanûni döneminde Üsküdar Mahkemelerindeki para vakıfları kayıtlarını çalışan Tahsin Özcan'ın kitabında avâriz vakfına rastlanmamıştır.²⁸ Murat Çizakça'nın çalışmasında ise 1667-1805 arasında Bursa'da mahallelerde, bir yada birden fazla avarız vakfının olduğunu görmekteyiz.²⁹

1.3.2. Esnaf Sandıkları

Osmanlı esnafının rekabetten çok işbirliği içinde, karşılıklı kontrollere dayanan çalışmalarıyla ünlenen esnaf birlikleri, oluşturdukları esnaf sandıklarıyla dayanışmayı en üst düzeye çıkarmıştı. Bu sandığın sermayesini doğrudan doğruya bir kişinin vakfettiği paralar, esnafın çeşitli vesilelerle yaptıkları bağışlar, haftalık ve aylıklar, çıraklıktan kalfalığa, ustalığa geçiş sırasında yapılan ödemeler

²⁶ Develioğlu, **a.g.e.**, s.53.

²⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Alfabetik İslam Hukuku Ve Fıkıh İstılahları Kamusu**, Haz. Sıtkı Güllü, C.V., İstanbul , Eser Neşriyat, 1997, s. 414.

²⁸ Özcan, **a.g.e.**, (2003), s. 80-81.

²⁹ Murat Çizakça, **Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları Ve Para Vakıfları**, İstanbul, İslâmi İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1993, s. 85-94.

oluşturmaktaydı. Vasiyet yolula yapılan bağışlar ve kira gelirleri de sandık gelirleri arasında sayılabilirdi.

Paraların işletilmesiyle elde edilen gelirler, esnafın ortak faaliyetlerinin finansmanına, fakirlere yardıma, dini günlerde merasim masraflarına, işsiz kalanların düşkün ve sakatların desteklenmesinde kullanıldığı için bir çeşit sosyal yardım kurumu olan işsizlik sigortası kurumu yerine de geçmekteydi. Her esnaf birliğinin kendine ait sandığı vardı, kethüda, yiğitbaşı ve ihtiyarların sorumluluğu altında bulunan sandıklardan %1 nemâ ile işini büyütmek isteyenlere yada ihtiyacı olan esnafa kredi verilirdi. Sandığın idaresi mütevellî tarafından yürütülür, senelik görülen hesapları herkesin incelemesine açık olurdu. Şikayet olduğu zaman olay kahyalar meclisinde görüşülür suçu sabit olmadıkça mütevellî değiştirilmezdi.

Osman Nuri Ergin her esnaf sandığında farklı renklerde altı kese bulunduğunu, her bir kesenin ismi ve kullanım amaçlarının da farklı olduğunu belirtmiştir. Buna göre;

- Atlas kese, esnaf vakfına ait her türlü yazışma ve hüccetin muhafazası içindir.
- Yeşil kese, esnafa ait akarların senet ve tapuları içindir.
- Örmekese, esnafın vakfedilen paralarının muhafazası içindir.
- Kırmızı kese, nemâyaya verilen paralara ait senedlerin muhafazası içindir.
- Beyaz kese, her türlü masraf senedi ile tasdik edilmiş yıllık muhasebe kayıtlarının muhafazası içindir.
- Siyah kese, tahsili imkansız alacaklara ait senetler ve diğer evrakın konması içindir.³⁰

1.3.3. Orta Sandıkları

Yeniçerilerin tabur büyüklüğündeki birliklerine Orta denilmekteydi. Yeniçeri ortalarının birer sandığı (kasası) bulunurdu. Bu sandık “*tas parası*” adıyla maaşlardan alınan yüzde üç kesintiyle mirasçı bırakmadan ölen yeniçerilerin terekelerinin satışından elde edilen paralardan oluşurdu. Ayrıca ortaldaki paralı kişilerin bazıları da bu sandıklara para vakfederdi. Para vakfedilen sandıklarda vakıf

³⁰ Özcan, a.g.e., (2010), s. 140-141.

şeklini almışlardır. Orta sandıklarından ortanın ihtiyacı giderilir, para lazım olanlara borç para verilirdi. Borca verilen paralardan elde edilen nemâlar da sandığa katılırdı. Aileleriyle ilişkisi kesilen yeniçerilerin askerlik sırasında ölüpte mirascısı olmayanların mirasları, bağlı oldukları birliğin sandığına intikal ederdi. Savaşta esir düşen yeniçeriler içinde bu paralar kullanılıp fidye ödenirdi. Bu sandıklar vakıf şeklinde yapılandırıldıkları için, bu şekilde sandığa giren para da kişinin kendi vakfı olmasa da vakıf kurumu içinde yer almaktaydı.³¹ Sandığın idaresi işiyle Bölük Başı veya Çorbacı meşguldü. Sandık işleri orta veya bölük halkının kontrolü altında yapıldığı için suistimal yapılamazdı. Fidye işlerinden dolayı sandığa “*Kara Sandık*” adı verilmişti.³²

1.3.4. Eytam Sandıkları

Eytam yetimin çoğulu olup tek kalma anlamına gelir. Yetim sadece anne ve babasını kaybetmiş çocuğa değil, aynı zamanda akli bakımdan kendisini idare edemeyecek kişilere de denmekteydi.³³ Osmanlı’da yetimlere ait mallar hukuki açıdan vakıf malları gibi özel korumaya alınıyor ve buna uygun düzenlemeler yapılyordu. Yetimlerin malları da para vakıflarında olduğu gibi ve hemen hemen aynı şartlarla muameleye verilmekteydi. Bu çerçevede yetim çocukların mallarının vasileri tarafından para vakıflarına benzer şekilde işletildiği ve asl-ı mal muhafaza edilerek elde edilen gelirin ihtiyaçlarının temini için sarf edildiği, rüşt yaşına geldiklerinde ise mallarının kendilerine teslim edildiği görülmektedir. Aradaki tek fark mütevellinin yerini yetimin vasisinin almasıdır.³⁴

Genel Eytam Sandıklarından başka değişik meslek gruplarının yetimleri içinde ayrı sandıklar kurulmuştu. Örneğin İlmiye Sandığı, ilmiye sınıfına mensup kişilerin yetimleri için kurulmuştu. Tanzimat döneminde bu nevi fonların idaresi için bir

³¹ H.Hüsni Koyunoğlu, “Sosyal Politika Açısından Vakıflar : XVII.Yüzyıl İstanbul Örneği”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002. s. 187.

³² Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.II., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1983. s. 736.

³³ Veli İnanç, “Eytam İdaresi- Sandıkları ve Marmaris Örneği (1885-1911)”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Basılmamış Y.Lisans Tezi, Muğla, 2002. s. 14.

³⁴ Yakup Özsera, “Para Vakıfları Ve Risk Sermayesi Örnek Olay (Vakıf Risk Sermayesi A.Ş.)”, **Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İşletme Eğitimi Bilim Dalı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s. 87.

Terekat Müdürlüğü kurulduğu, daha sonra bir elden idaresini sağlamak amacıyla bunun nakit para vakıflarının idaresi ile birleştirilerek Evkaf Nezareti'ne bağlı Terekat ve Nukûd-u Mevkûfe Kalemi ne dönüştürüldüğü görülmektedir.³⁵ Yetimlerin ve acizlerin para ve mallarının korunduğu, nafakalarının sağlandığı paraları işletmekle görevli olan Eytam Sandığı'nın ismi 1906 yılında İdânât Sandığı olarak değiştirilmiştir.

1.3.5. Memleket Sandıkları

Mithat Paşa Tuna Valiliği sırasında zirai üretimi desteklemek ve üreticilerin finansman ihtiyacını karşılamak için 1863 te Memleket Sandıkları ismiyle fonlar oluşturmuştur. Sandığın sermayesini, boş durumdaki arazilerin işletilmesi yoluyla elde edilen mahsulün ya da üyelerden alınan zirai ürünlerin satışından elde edilen paraların oluşturduğu bilinmektedir. İşleyişinde para vakıflarının örnek alındığı bu sandıklarda 1867 yılı sonunda 20.000.000 kuruş toplanmıştı. Bu paraların üreticilere kredi olarak verilerek murabahacılar tarafından uygulanan yüksek faizden korunmaları hedeflemiştir. Bunun için kefil yada rehin karşılığı 3 aydan bir yıla kadar sürelerde %1'den borç veriliyordu. Oluşan gelirlerle de okul, köprü, çeşme, kaldırım gibi bayındırlık faaliyetleri gerçekleştiriyordu.

Zamanla ülkenin çeşitli yerlerinde yaygınlık kazanmış sandık, sınırlı bir başarı göstermişti. Sandığın ismi 1883 yılında eklenen yeni bir verginin ismiyle aynı şekilde değişip Menafi Sandığı olmuştur. Daha çok nüfuslu kişilerin faydalandığı bir sandık haline gelmekle kalmamış, devletin de zor duruma düştüğünde sermayesine el koymasına rağmen 1888 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Daha sonra Ziraat Bankası'na dönüşmüştür.³⁶

³⁵ Özaraç, a.e., s. 88.

³⁶ Özcan, a.g.e., (2010), s. 143.

1.4. PARA VAKIFLARINDAN BANKAYA

1.4.1. Para Vakıflarının Merkezileştirilmesi

Para vakıflarının nemâlandırılması merkezi bir yönetim teşkil edinceye kadar vakfiyelerde de belirtildiği gibi mütevellî heyetince yapılmaktaydı. Tanzimat'dan sonra diğer vakıflarda olduğu gibi para vakıfları da Efkâf-ı Humayûn Nezâreti'nin çatısı altına girmişti. 1839 yılında yürürlüğe konan para vakıflarının işletilmesini düzenleyen tasarıya göre vakıfların elde ettikleri gelirlerin 1 akçesini bile ziyan etmeden tekrar kullanıma sokulması ve Evkâf Hazinesi için dahi akçe alınmaması sadece 50 kuruş muhasebe harcı alınması belirtilmişti.

1863 tarihli Evkâf Nizamnamesi ile de para vakıflarının her üç ayda bir hazırlanacak muhasebe defterlerinin Evkâf Hazinesi'ne gönderilmesi istenmekteydi. Yapılan diğer bir değişiklik ise para vakıflarının mütevellîlerin yanı sıra mahalli meclislerce de işletilmesi ve gelişmelerin gönderilen muhasebe defterleri vasıtasıyla aynı şekilde üç ayda bir izlenmesi olmuştur. Önceleri tamamen vakfiyelerde yazılan oranlarla işletilen para vakıfları, daha sonra murabaha nizamnameleri ile yıllık %9 gibi belirli oranlara bağlanmıştı. Fakat daha sonra murabaha nizamnamelerine ilgi gösterilmeyerek tekrar muamele-i şer'iyeye usulünde ısrar edilmiştir.

II. Meşrutiyet ilanından sonra 1908 bütçesi içinde para vakıflarının tek elden yönetilmesi için Terekât Müdürlüğü ile birleştirilerek Terekât ve Nukûd-u Mevkûfe Kalemi adıyla nezaret merkezinde yeni bir birim kurulmuştu. Sandıklarda bulunan 90.000 Osmanlı Lirası ile bir yıl içinde 11.000 muamele-i şer'iyeye yapılmıştı. Bir yıl sonra bu miktar 755 liralık artışla 90.755 liraya yükselmiş ve her vakıf için ayrı defter, her borç verme için de ayrı hesap açılmıştı. Nukûd-u Mevkûfe İdaresi de Muhasebat Müdüriyet-i Umumiyesi'ne bağlanmıştı.³⁷ 1924 yılına gelindiğinde;

1924 yılı Evkâf Müvazene Kanunu'nda kabul edilen maddelere göre;

- Borç vermenin devri şer'iyeye ile yapılması kaldırıldı. Borç verilen paranın muayyen bir faiz tayini suretiyle borç verilmesi usul kabul edildi.

³⁷ Nazif Öztürk, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 139-142.

- Emniyet Sandığı'nın borç verme ve tahsil muamelelerinde haiz olduğu yetkiler elde edildi.
- Mütevellilerin borç verme yetkileri kaldırıldı.
- Kefaletle borç verme işi kaldırıldı.
- Vilayetlerdeki ikrazat işlerine son verildi. Oralardaki paralarda İstanbul'da Vakıf Paralar İdaresine toplattırıldı.

1930 yılında yapılan düzenleme ile Nukûd-u Mevkûfe Müdürlüğü'nün ismi Vakıf Paralar Müdürlüğü'ne çevrilmişti. 11 sene sonra 13-12-1935 tarihinde 2762 sayılı Vakıflar Kanunu ile de Vakıf Para İdaresi'nin görevleri yeniden belirlendi.

1937 yılına kadar Vakıf Para İdaresi Bahçekapı'da Dördüncü Vakıf Han'ın alt katında görevine devam etti (bkz.: Ek 8.4.). Bu müdürlükte eski talimatnameye göre yalnız ahşap ve kâğır emlak karşılığında borç verilirken 1935 ten sonra kâğır, ahşap, hisseli emlake, kıymetli arsalara, inşaatı bitmemiş binalara borç veriliyordu. Önceden faiz %9, komisyon %3'dü. Komisyon %1.5'e indirilmekle beraber faizi peşin vermek isteyenlerden %1.5 komisyonun alınmaması kabul olunmuş ve 3 seneye kadar taksit müddeti kabul edilmişti. Vakıf Para İdaresi'nin asıl sermayesi tüm Türkiye dahilinde faizlendirilmek için vakfedilmiş olan paralardan ibaretti.

Vakıf Paralar Müdürlüğü para olarak vakfedilenlerin dışında başka paraları da nemâlandırmaktaydı. Bunlar;

- Vakıflar Kanunu'nun 10.uncu maddesine göre para ile değiştirilen hayrat bedelleri (bunlar diğer hayratlara sarf edilinceye kadar).
- Vakıflar Kanunu'nun 12.ci maddesine göre satılacak akar ve arsa bedelleri (bu maddeye göre diğer akarlara tahsis edilinceye kadar).
- Vakıflar Kanunu'nun 32. maddesine göre icare-i müeccele yani sonradan alınacak olan kira bedeli ve mukataa taviz bedelleri.

- Mülhak vakıfların mahlul muaccelelerinden vakıflara kazanç kaydı icap eden paraların tedbir olarak ayrılacak sarflar ile mahalli sarfları olmayan varidat fazlaları ve imarı hayrat ve tebdili akara meşrû paralar.
- Vakıflar Kanunu'nun 15. Maddesine göre Efkâf Bütçesi'nde verilecek sigorta karşılığı.
- 3124 nolu Kefalet Nizamnamesi'nin 10. Maddesine göre Evkâf Kefalet Sandığı'na sermaye tutulan paralar.
- Vakıflar varidatından nemâlandırılmak üzere gönderilecek diğer paralar.
- Diğer kanun, nizam ve kararlarla alınacak paralar.³⁸

dan oluşmaktaydı.

Tablo 2: Vakıf Paraların II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet'in İlanı İle Cumhuriyet'in 20. Yılındaki Durumu

Vakıf Paraların Dökümü	Oluşumu Takip Eden 1909 Yılı Durumu (Lira)	Cumhuriyet'in İlan Edildiği 1923 Yılı Durumu (Lira)	1943 Mayıs Ayı Blânço Durumu (Lira) Kuruş	
Sermaye	84.138	229.480	316.930	00
İhtiyat Akçesi	00	34.113	251.747	23
Diğer Vilayetler Sermayesi	00	00	221.986	22
Emanet	4.883	10.544	00	00
Tereke	1.734	35.352	00	00
Vadeli Tevdiat	00	12.500	00	00
Hayrat Satış Bedeli	00	00	82.079	
Akar Ve Toprak Satış Bedeli	00	00	3.354.223	85
Mülhak Vakıflar Fazlası	00	00	270.162	00
Sigorta Karşılığı	00	00	188.122	09
Taviz Bedeli	00	00	6.426.172	29
Yekün	90.755	321.989	11.111.423	44

Kaynak: Cumhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar, İstanbul, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1937 .

³⁸ Cumhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar, İstanbul, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1937, s. 54-59.

Tablo 2’de görüldüğü gibi Vakıf paraların sermayesi 1923 yılına gelindiğinde yaklaşık 3 kat, 1943 yılında ise 40 kat artmıştır. Gelirlere yukarıdaki maddelerde de açıklandığı gibi akarlar, sigorta bedelleri, hayrat satış bedelleri eklendiğinde ortaya çıkan yekün 11.111.423,44 Liradır ki bu da bir banka oluşumu için gereken sermayenin bir kısmını karşılamaktadır.

Vakıf paraların 1 Ocak 1937 yılında ki tüm Türkiye’deki nakit durumu Tablo 3’de verilmiştir. Bu tabloda Kırklareli, Gaziantep ve Erzurum’daki Para Vakıfları’nın nakit durumunun İstanbul’daki vakıflardan daha fazla olması Edirne’de ise hiç olmaması dikkatimizi çekmektedir. Tablodaki toplam 529.990,58 Liralık yekün, Tablo 2’deki 1923 -1943 Dönemi arasına denk gelmekte ve bu verilere de uyum sağlamaktadır.

Tablo 3: 1 Ocak 1937 Tarihi İtibarıyla Türkiyede Mevcud Para Vakıflarının Nakit Durumu

Vilayet	Vakıfların Nakit Durumu		Vilayet	Vakıfların Nakit Durumu		Vilayet	Vakıfların Nakit Durumu	
	Lira	Kuruş		Lira	Kuruş		Lira	Kuruş
Afyon	19187	16	Erzincan	5223	75	Malatya	15600	75
Amasya	4388	83	Erzurum	34450	84	Manisa	17367	09
Ankara	21028	46	Eskişehir	2537	24	Maraş	3908	50
Antalya	2117	16	Gaziantep	34222	54	Mardin	3927	50
Aydın	4330	-	Giresun	18759	23	Muş	4228	-
Balıkesir	10897	75	Gümüşhane	1623	53	Niğde	3197	85
Bolu	9827	85	İçel	7320	55	Ordu	954	59
Burdur	993	82	Isparta	9943	72	Samsun	31078	73
Bursa	4787	98	İstanbul	32520	25	Adana	13832	39
Çanakkale	5291	80	İzmir	11618	-	Siirt	9500	47
Çankırı	5296	48	Kastamonu	23286	39	Sinop	1833	28
Çoruh	2658	-	Kayseri	3473	10	Sivas	20538	02
Çorum	18050	23	Kırklareli	46601	28	Tokat	12235	62
Denizli	2181	96	Yozgat-Kırşehir	1407	31	Trabzon	9079	32
Diyarbakir	4418	53	Kocaeli	3206	35	Urfa	993	52
Edirne	-	-	Konya	10020	81	Zonguldak	12406	01
Elaziz	189	60	Kütahya	7447	74	YEKÜN	529990	58

Kaynak: Cumhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar, İstanbul, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1937 .

1.4.2. Banka Kuruluş Aşaması

II. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren vakıf paraların sermayeye katılması düşüncesi ile banka kurulması gündeme gelmiştir. Banka adı ilk defa Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'nin yenilenmesi için dönemin Evkâf Nazırı Hamamzâde Halil Hamdi Paşa'nın önerisinde kullanılmıştır. Öneriye göre İstanbul'un çevresindeki vakıf arazileri satılıp değerlendirilecek ve hemen imarına başlanacaktır. İşlemlerin hızlandırılması ve kolaylaştırılması için kredi verecek Akarât Bankası kurulması teklif edilmiştir. Bir sonraki Nazır M. Hayri Efendi zamanında sırf İstanbul'da değil diğer şehirlerde de şubeleri açılmak üzere 1913 yılında 500.000 Osmanlı Lirası sermaye ile Evkâf Bankası kurulması kararlaştırılmış fakat 1914 te başlayan I. Dünya Savaşı sebebiyle çalışmaya başlayamamıştır. Kurulması kararlaştırılan bankanın görevleri arasında ;

- Hisse senedi, tahvil ve gayri menkuller karşılığı borç verebilecek.
- Mevduat toplayabilecek, kiracı veya kiralayan olabilecek.
- Kâr karşılığı borç verebilecek.
- Ticari, sınayi, zirai şirketler kurabilecek.
- Ücret karşılığında hisse senedi tahvil işlerini yönetebilecekti.

Cumhuriyet Dönemi'nde ve sonrasında Vakıf Paralar Müdürlüğü sermayesindeki artış devam etmiş ve 1938 yılında yeniden 2.000.000 TL. sermayeli Evkâf Emlak Bankası adıyla banka kurulması gündeme gelmiştir. Bankanın para işletmesinin yanı sıra, vakıf orman, maden, zeytinlik, incirlik, fındıklık ve menba sularının işletmesine ve vakıf arsalar üzerine bina inşasına da yetkili olması istenmiştir. Konu görüşülerek uygun görülmemiş banka yerine Ankara'da Vakıf Para İdaresi kurulması kararlaştırılmıştır.

1954 yılına gelindiğinde 50.000.000.TL. sermaye ile Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. kurulmuştur. Bankanın sermayesini meydana getiren hisse senedleri A,B,C olmak üzere 3 gruba ayrılmıştır. A grubu % 55 ile mazbut vakıflara³⁹, B gurubu % 20

³⁹ Akgündüz, **a.g.e.**, s.367. "...Tevliyat ve idaresi veya tevliyeti vâkıf tarafından şart koşulan şahsın (meşrûtulihin) uhdesinde bulunduğu halde sadece idaresi mazbut olan ve doğrudan doğruya Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti tarafından idare olan vakıflara, **mazbût vakıflar** denir..."

ile mülhak vakıflara⁴⁰, C grubu % 25 ile sair hakiki ve hükmi şahıslara aitti. A gurubuna dahil olan hisse senetleri satılamazdı.⁴¹ Bu paranın önemli bir kısmını 1069 adet para vakfının oluşturduğu bankanın verdiği ilanlarda tespit edilmiştir.⁴²

11.1.1954 Kabul Tarihli, 6219 Kanun Numarasına göre, 1954 yılı Türkiye Vakıflar Bankası Türk Anonim Ortaklığı Kanunu'nunda yazılanlara göre; Vakıf Paralar Müdürlüğü bu tarihten sonra tüm yetkileri ve mallarını bankaya devretmişti. Örneğin peşin alınan faizler bankaya temettü kabul edilmiş, yazılı menkul kıymetler (sened) borsa veya rayiç bedelleriyle, gayrimenkuller taktir olunacak kıymetleriyle değerlendirilmişti. Vakfedilmiş paraların tümüyle hisse senedi alınması mecburi kılınmış, çalışanları da tazminatları verilip işten çıkarılmıştı. 15.1.1954 yılında Resmi Gazete'de yayınlanan bu bilgiler bize Vakıf Paralar Müdürlüğü'nün 1954 yılına kadar faaliyette bulunduğunu göstermektedir.⁴³

Vakıflar Bankası'nın geçirdiği sermaye arttırmalarına göz atacak olursak;

İlk kuruluş sermayesi 50.000.000 dan başlayarak,

- 1973 yılında 100.000.000 TL.
- 1975 yılında 200.000.000 TL.
- 1981 yılında 1.000.000.000 TL.
- 1986 yılında 17.000.000.000 TL.
- 1987 de 80.000.000.000 TL
- 1988 yılında 250.000.000.000 TL. ve
- 1989 yılında ise 500.000.000.000 TL ye çıkartılmıştır.

2010 yılında ise sermayesi 5.000.000.000 TL olmuştur.

⁴⁰ Akgündüz, a.e., s. 368. "... Evkaf Nezâretinin nezâret ve kontrolü altında, mütevellî tarafından idare olan vakıflara **mülhak vakıflar** denir...".

⁴¹ Öztürk, a.g.e., (1995), s. 141-144.

⁴² **Vakıflar Dergisi**, C.IX. ve C.X., Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

⁴³ Türkiye Vakıflar Bankası Türk Anonim Ortaklığı Kanunu (Çevrimiçi) <http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.3.6219&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch>, 1 Temmuz 2011.

2. BÖLÜM

ÖMER HÜSÂMEDDİN VE MEHMED VAHİD EFENDİLERİN VAKFİYELERİNİN İNCELENMESİ

Tezin inceleme konusu İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde Tevliyeti Fetvâ Emanet-i Aliyyesi'ne Meşrû Nukûd-u Mevkûfe Defterlerinden 1698 numaralı Kazasker Mehmed Vahid ve Şeyhü'l-İslâm Ömer Hüsâmeddin Efendilerin Vakıflarına ait defterdir.¹

İki kısımdan oluşan defterde Âtîf Efendi Kütüphanesi'nin devamı için müşterek bir amaç gözeterek kurulmuş olan iki ayrı para vakfının muhasebesini inceleme imkanı oluşmuştur. İki vakıf söz konusu olunca her ikisinin de ayrı ayrı vakfiyelerinin incelenmesi ile vâkıfların isteği doğrultusunda, vakfın amacını, nasıl yönetilmesi gerektiğini, vakfedilen malları, gelir-gider kalemleri, varsa vakfa zam, aynı vakıf için yapılan diğer ek vakfiyeler incelenmiştir. Vakfiyelerin şartları defterde kayıtlı muhasebe hesapları ile karşılaştırılarak uygunluğu kontrol edilmiştir.

Tüm bu detayların yapılabilmesi için öncelikle teoride vakıf sisteminin unsurları incelenmiş, daha sonra pratikte neler olduğuna bakılarak 1868 yılında kurulan para vakıflarının içeriği incelenmiştir. Ayrıca vakfiyelerde ve incelediğimiz muhasebe defterinde sık karşılaşılan terimler kısaca açıklanmıştır.

2.1. VAKIF SİSTEMİNİN UNSURLARI

Kurucusu açısından kişisel, istifade edenler açısından toplumsal bir yapı olan vakıf, zamanın şartlarına ve kurucusunun dünya görüşüne, duygu ve düşüncelerine uygun olarak şekillenmiştir. Osmanlı Dönemi'nde vakıflar üç aşamada kuruluyordu. Önce fikri tasarımı yapılıyor, sonra amacı doğrultusunda hizmet binaları inşaa ettiriliyor ve hizmetin ebedi olmasını sağlamak için gerekli gelir kaynakları

¹ İMMA. 1698.

oluşturuluyordu. Son aşamada ise hazırlanan vakfiye mahkemenin onayına sunulup vakfin resmileştirilmesi sağlanıyordu.²

2.1.1. Vakfiye ve Kapsamı

Kadılık siciline kaydını yaptırdıktan sonra hüccetini alarak vakfını resmileştirmiş olan vâkıfların elinde kayda geçen vakfiyenin bir sureti olurdu. Herhangi bir uyuşmazlık halinde sicile kayıtlı vakfiye metniyle karşılaştırılarak doğruluğuna bakılırdı. Vakfiyeler Şer’iyye Mahkemelerinde tescil edildikleri için saklanmaları da bu mahkeme sicilleri ile birlikte olurdu.³

Vakfın büyüklüğüne göre bir sayfadan başlayıp küçük bir kitap olabilecek uzunlukta olanları vardı. Bir vakfiye sayfa adedi ne olursa olsun üç ana bölümden oluşuyordu.

- Giriş; Vakfın kurulmasının sebebi, ayetler ve dualar.

Vakfiye yazılması bir sıra dahilinde olup, öngörülen hizmetlerin eksiksiz yürütülmesi için emeği geçen herkese ve kuruma dualarla başladı.

Başta Allah’a ve Peygamber’e dualarla başlayan devamında sahâbelere, vâkıfa, vakfın kurulduğu şehire, vakfın tesciline karar veren hakime, tescil eden mahkemeye, Şeyhü’l-İslâm’a, mütevellîye, vakıf hakkında hukuki görüş bildiren bilginlere, vâkıfın vefatından sonra kendisine ve yakınlarına, evladının zürriyetine, yönetimde dürüst ve verimli çalışanları için dualar bulunmaktaydı.⁴

Vakıf kuranlar sadece kendi önemli gördükleri ihtiyaçları değil toplumun ihtiyaçlarını da gözönünde bulundurmuşlardır. Kişilerin ihtiyaç duyduğu şeylerle toplumun ihtiyaç duyduğu şeyler zaman zaman çatışmıştır. Bu ihtiyaçları bir dengeye oturtarak kurulan vakıflar toplumun huzuru içinde büyük pay sahibi olmuşlardır.

² Nazif Öztürk, **a.g.m., (2004)**, s. 40.

³ İsmail Kurt, “İstanbul Para Vakıfları”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, No:101 , İstanbul, 1996, (ss.: 1-32), s. 3.

⁴ İbrahim Ateş, “Vakfiyelerde Dua ve Beddualar”, **Vakıflar Dergisi**, C.XVII., Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983, (ss.: 5-60), s. 15-18.

Aynı gaye için farklı kişiler tarafından birkaç vakıf kurulduğu ve bunların aynı mütevellî tarafından yürütüldüğü görülmüştür.⁵

Bizim incelediğimiz vakıflarda da bu tesbit yerini bulmuştur. Ömer Hüsâmeddin ve Mehmed Vahid Efendilerin Âtıf Efendi Kütüphanesi'nin devamı sağlamak amacıyla ayrı ayrı kurdukları vakıfların tevliyeti kurucular vefat ettikten sonra vakfiyelerinde belirtildiği gibi Fetvâ Emanet-i Aliyyesi'ne verilmiştir.

- Açıklama; Vakfın hizmet şartları, gelir kaynakları, giderlerinin nereye ve nasıl harcanacağını içerir ve vakfiyenin en uzun bölümünü oluşturur.

Bir vakfiyede vakf olunan mallar, bu malların yada kurulan müessesenin nasıl yönetileceği, ne tür masraflar yapılacağı ve gelirlerin nerelere kullanılacağı, vakfın kimler tarafından idare olunacağı kaç kişi çalışacağı ve bunların aylıklarının nereden gelen gelirlerle ödeneceğini, bu kurumdan kimlerin ne şekilde faydalanacakları ayrıntılı olarak açıklanmaktaydı.

- Sonuç; Vakfın şer'iyyata uygunluğu belirtilerek dönemine göre beddualar, tarih ve şahitlerin imzaları bulunurdu.⁶

Sonunda ise dualardan daha fazla yer kaplayan beddular bulunur, vakfı kötü kullanan ve yönetenlere, şartların dışına çıkanlara çok ağır sözler içerirdi. Bu kısımdan sonra hakimin vakfın luzumuna dair hükmü, mühürü en sonunda da tarih ve şahitlerin imzaları bulunmaktaydı.

2.1.2. Vakıf Malların Nitelikleri

Vakfedilen malların öncelikle vâkıfın elinde bulunması ve bunların şer'iyyen mal kabul edilmesi gerekmektedir. Örneğin denizdeki balık, domuz ve alacak hakkı vakfın konusu olamazdı. Buna göre bir malın vakfedilebilmesi için;

- Vakfedilen şeyin malum ve belli olması gerekir.
- Vakfın konusu, vakfedenin mülkü olmalıdır.
- Vakfedilen malın ifraz olması yani ayrılmış, hisseli olmaması gerekir.

⁵ Koyunoğlu, a.g.e., s. 129.

⁶ Ziya Kazıcı, *İslâm Türk Medeniyeti Tarihi*, 2. bs., İstanbul, Çağrı Yayınları, 1982, s. 250-251.

- Vakfın konusu akar, taşınmaz olmalıdır.
- Vakfedilecekleri konusunda Peygamber'in beyanı bulunan menkul mallar vakfedilebilir. Silah ve at gibi.
- Örfen vakfı caiz görülen şeyler ; nakit para, hise senedi, kitap vs..
- Akara tabi olan menkuller ; bina ve ağaç gibi arazi ile beraber zirai aletlerin ve çift hayvanlarının vakfedilmesi gerekir.⁷

Vakfiyelerde bu malların tasviri yapılmakta ve olabilecek kira bedelleri verilmekteydi. Belirtilmeyen durumlarda yakın civarda o mala eşdeğer ölçüler karşılığındaki mal değerine göre kiraya verilmekteydi.⁸

Para vakıfları nakit, gayrimenkul ve nakit olmak üzere iki türlü olabiliyordu. Bu tür vakıfları sadece gayrimenkul vakıflarıyla karşılaştırma imkanını da bulabildiğimiz çalışmada ayrıntılarıyla incelememiz mümkün olmaktadır.⁹ Araştırmada incelenen tahrir defterlerinden oluşturulan tabloda görüldüğü üzere, eski defterlerden devir ve 1521-1546 yılına kadar olan kısımda gayrimenkul+nakit vakıfların sayısı sadece gayrimenkul vakıflarının sayısının yarısı kadardır. 1546-1578 arasında bu oran %20' ye düşmüş, 1578-1596 yılları arasında ise değişmeden %20' de kalmıştır. Sözünü ettiğimiz üç çeşit vakfın birinin diğerine dönüştüğünü görebildiğimiz çalışmalar da vardır.¹⁰ Yapılan araştırmada sadece nakit 32, nakit +gayrimenkul 4, gayrimenkul olarak vakfedilip nakde çevrilen 6, nakit olarak vakfedilip gayrimenkule çevrilen 1 vakıf tesbit edilmiştir. Şartlar gereği örneğin gayrimenkul olarak vakfedilen malın vâkıfı vefat edince evi satılıp geliri para vakfına döndürülmüştür.

⁷ Halil Cin, " Osmanlı Devletinde Vakıf Hukuku", **Cumhuriyetin 80.Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu Kitabı**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2004, (ss.: 49-71), s. 61.

⁸ Bahaeddin Yediyıldız, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu", **Vakıflar Dergisi**, C.XVIII, Ankara. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1984, (ss.: 6-41), s. 25.

⁹ Ö. Lütfi Barkan, Ekrem Hakkı Ayverdi, **İstanbul Vakıfları Tahrir Defterleri 953 (1546) Tarihli**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1970, s. VIII.

¹⁰ Tahsin Özcan, **a.g.e., (2003)**, s. 273.

2.1.3. Vakfedenin Nitelikleri

Bir vakfın geçerli sayılabilmesi için vâkıfın vakıf kurmaya ehil olması gerekmektedir. Kişide bulunması gereken ehliyetler şunlardır;

- Vâkıfın temyiz kudretine sahip olması gerekir.
- Vâkıfın buluğa ve rüşdüne ermiş olması gerekmektedir. Buluğ yaşı erkeklerde 18 kadınlarda 17 dir.
- Vâkıfın borçlu olmaması, malını kullanmaktan men edilmiş olmaması yani hacr gerektiren sebebin olmaması gerekir.
- Vâkıfın hür olması gerekir.
- Vâkıfın rızası şarttır. Zorla vakıf kurdurulamaz.
- Vâkıfın müslüman olması şart değildir.¹¹

Tüm bu vasıflara sahip olan kişiler vakıf kurma konusunda ehliyetli sayılmışlardır. Bu ehliyete sahip olan her statüden kişi vakıf kurabilmiştir.

Osmanlı'da özellikle büyük vakıfları kuranların başında Padişahlar ve yakın çevreleri, şehzadeler, valide sultanlar ve sultan hanımlar gelmekteydi. İkinci sırayı yüksek idareci sınıf, vezirler, beylerbeyleri almakta bunları toplumda üst ve orta sınıf zenginlerle esnaf, zanaatkâr ve bilim adamları izlemekteydi.¹² Bunların dışında Osmanlı İmparatorluğu'nda imkanı olan herkes küçük de olsa vakıf kurup hayır yapma eğilimindeydi. En azından cami yada mektep tamir ettirilir, çeşme yaptırılırdı. Kişisel tatmin ve toplumsal ihtiyaçları bir araya getirerek oluşturulan vakıf kurumu Osmanlı'nın uyguladığı sosyal siyaset kurumunun da bir parçası olmuştu.

Vakıf kurucuları üzerinde yapılan araştırmalardan bir diğeri ; XVIII. yüzyılda vakıf kurucularının % 80-90'nının askeri zümre mensupları, % 10-20'sinin reaya olduğunu göstermektedir. Devşirme sisteminin bir sonucu olarak da aynı yüzyılda büyük vakıfların % 14'ünün köle asıllılar tarafından kurulduğunu görmekteyiz.¹³

¹¹ İsmail Kurt, **Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 1996, s. 55.

¹² Öztürk, a.g.e., (2004), s. 43.

¹³ Ahmet Tabakoğlu, "Klasik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi", **Cumhuriyetin 80.Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu Kitabı**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2004, (ss.: 25-33), s.26.

2.1.4. Vakıflarda Yönetim ve Kontrol

Osmanlı'da kurulan her vakıf kendi içinde bağımsız olarak kurucusunun şartlarına uygun biçimde yönetiliyordu. Genellikle vakıfların ilk idarecileri müteveli denilen kurucuları olmaktadır ve kendinden sonra gelecekleri belirleme yetkisine sahiptiler. Vakfiyelerde müteveli seçilebilmek için gerekli olan şartlar ayrıntılı olarak verilmişti. Bu kişiler kurucunun akrabaları, yakın çevrede güven kazanmış kişiler, itibarlı kişiler veya kadı tarafından tayin edilen kişilerden oluşmaktaydı.¹⁴ Müteveli vakfın bütün faaliyetlerinin sorumlu kişisiydi. Olabilecek zarardan da kendisi sorumluydu.

İncelediğimiz muhasebe defterinde de görüldüğü gibi; Aynı gaye için birden fazla kişi tarafından ayrı ayrı kurulmuş vakıflar bir müteveli tarafından yönetilebilirdi. Bundan dolayıda kayıtlar tek bir muhasebe defteri altında birleştirilebiliyordu. Câbiler vakıfların tahsilatlarını yapan kişilerdi. Nisbeten orta ve büyük vakıflarda görev alırlardı. Bir vakıfta büyüklüğüne göre birkaç câbi olduğuda görülmekteydi. Para toplama yetkisi olan câbilerin harcama yetkileri de bulunmaktaydı. Vakıfların muhasebelerini kontrol için sene sonlarında defterler kadıya götürülür sicile kayıt ettirilirdi. Sorun çıktığı vakit sadece vakıflarla ilgili davalara bakan Müfettiş Kadılar vardı.¹⁵ Mütevellinin ihanetini görürse kadının azletme yetkisi vardı. Noter olarak da görev yapan kadılar vakfın pek çok işlemini onaylıyordu. Bu kadılardan üçü İstanbul'da biri Edirne'de biri de Bursa mahkemesindeydi.

Vakıfda Fetvahaneye Müsevvidi namıyla kaydı geçen görevliler Fetvahaneye'nin kâtipleriydi. Bu kişiler büyük vakıflarda bulunur tüm yazışmaları yapar, kayıtları tutarlardı. Vakıf kurumunda kontrol birkaç kademede olur memurlar yukardan aşağıya birbirlerini kontrol ederlerdi. Hakim ve Hükümet Nâzırı, Nâzır mütevelliyi,

¹⁴ Bahaeddin Yediyıldız, **XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2003, s. 179-182.

¹⁵ Öztürk, a.g.e., (1995), s. 66.

mütevelli de diğer görevlileri kontrol ederdi. Bunun dışında vakıf toplumun yararına olduğu için toplumun da denetleme yetkisi vardı.¹⁶

Osmanlı'dan sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne gelindiğinde vakıflar aynı şekilde takip edilmeye çalışılmıştır. 24.4.1937 yılında İsmet İnönü'nün konuyla ilgili isteklerinden bir örnek;

“Herbiri milli birer hazine değerinde olan abidelerin imar ve muhafazasına çalışmakla kalmayıp şehirlerin imarına da mühim nisbette iştirak ve bir çok içtimai müesseselere yardım etmekte bulunan Vakıflar İdaresi Umumi Müfettişlerinin ve Valilerin ciddi alaka ve muzaherelerine layık ve muhtaçtır. İdarenin islâhı ve daha semereli faaliyetlerde bulunabilmek üzere gelirinin arttırılması için girişilen teşebbüs ve tedbirlerden elde edilecek neticeler yüksek idare makamlarının gösterecekleri alaka ile mütenasip olacaktır. Vakıflar İdaresinin önemle takip edeceği işler ilişik listede hülâsa edilmiştir. Vakıflar Umum Müdürlüğü'nden İdare işleri hakkında vakiş olacak maruzat ve müraacatların iyi karşılanarak yürütülmesine muzaheret edilmesini ve başarılan vakıf işleri hakkında her ay sonunda Umumi Müfettişlik mıntıkası içinde olmayan vilayetlerce doğruca Başvekalete, Umumi Müfettişlikler mıntıkası içinde bulunan vilayetlerce Umumi Müfettişliğe ve Umumi Müfettişler tarafından da ilâveli mütalea ile Başvekalete birer rapor gönderilmesini ehemmiyetle rica ederim.”¹⁷

Başvekil İ.İnönü

¹⁶ Koyunoğlu, a.g.e., s. 138.

¹⁷ **Cumhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar**, İstanbul, 1937 , Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, s. 23.

2.1.5. Vakıflarla İlgili Terimler

Vakıflarla ilgili pek çok terim olmakla birlikte daha ziyade sık kullanılanlara ve tezin uygulama bölümünde geçen terimlere yer verilmiştir. Bölüm, Ferit Develioğlu'nun Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat ve Mehmet Zeki Pakalın'ın Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I, II, III. cü ciltlerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

- Câbi : Cizye ve haraç ile vakıf icarelerini toplayanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Arapça bir kelime olan câbi tahsildar demektir.
- Dâru'l-kütüb : Kütüphane .
- Dellâl : Satılacak şeyi satan, alıcı ile satıcı arasında vasıta olan kimse.
- Esbak : Öncekinden daha eski, çok daha evvel olan.
- Fetvahan-e Emîni : Şeyhü'l-İslâmlıkta Fetvahan-e'nin başında bulunan kişiydi.
- Galle : Mevkufun faide ve semeresine verilen addır. Han, dükkan, ev bahçe gibi.
- Hâfız-ı kütüb : Kütüphane memuru yerine kullanılır. Hâfız saklayıcı kütüp de kitabın cem'idir. Kitapları saklayan.
- Hücet : Hakim karşısında alınan resmi vesika, delil.
- İdane : Arapça borç vermek demektir.
- Karz-ı Hasen : Faizsiz ödünç para verme demektir. Arapçada ödünç vermek almak demektir.
- Kassam : Ölülerin bıraktıkları malların taksim işiyle uğraşan memur.
- Ketebe : Resmi dairelerde yazı işleriyle uğraşan memurlardır. Arapça yazıcı demek olan kâtibin çoğuludur.
- Kurb : Arapça yakın yakınlık demektir. Çoğulu kurbettir.
- Menkuf : Vakfedilen mala denir.
- Merkum : Neferlerden ve halktan aşağı tabakada olanlar için yukarıda adı geçen yerine kullanılır.
- Muharrer : Arapça yazılmış manasına gelir. Çoğulu muharreratdır.

- Mumaileyh : İlmîyeden, İstanbul Payelilerden, askerlerden, daha aşağı tabakada olanlarla okur yazarlardan bahsedilirken yukarıda adı geçen yerine kullanılır.
- Munkalib : Dönen, dönmüş, başka bir şekle girmiş.
- Murabaha : Kanun ile tayin olunandan fazla faiz şartını ihtiva eden para verme mukavelesi hakkında kullanılır.
- Müsevvid : Resmi dairelerde, daha ziyade mektupları temize çeken kişi. Katip.
- Müste'cir : Kira ile tutan, kiracı.
- Müşarünileyn : Yüksek rütbeli kimseler için yukarıda adı geçen yerine kullanılır.
- Nâkıs : Noksan eksik, tam olmayan.
- Rabt : Bağlanma, bağlama, ilîştirme.
- Tereke : Ölen kimsenin bıraktığı mal.
- Tevliyet : Vakıf işine bakmak vazifesi.

2.2. ÖMER HÜSÂMEDDİN EFENDİ VAKFI

Şeyhü'l-İslâm Ömer Hüsâmeddin Efendi, Âtîf Efendi'nin 4. kuşaktan torunu olup kurmuş olduğu para vakfı ve düzenlediği vakfiye ile büyük dedesinin oluşturmuş olduğu kütüphanenin sürekliliğini sağlamak istemiştir. Vakfiyenin tamamı için (bkz. : Ek 1.).

2.2.1. Vakfın Kuruluş ve Amacı

Vakıf, İstanbul Müftülük Dairesi'nde bulunan Üsküdar 1. Şer'iyye Mahkemesi'ndeki 1868 (1285) senesine ait sicil defterine kayıtlıdır. Bu kayıtlardan vakfın 1868 yılında kurulduğunu, vakfiyesi kurucusu Ömer Hüsâmeddin Efendi tarafından düzenlendiğinden vakfın Doğrudan Kurulan Vakıf¹⁸ türünde olduğunu ve esas amacının;

- Âtîf Efendi Kütüphanesi'nin giderlerini,
- Kütüphanenin yakınlarında bulunan Vefa Cami'nde (bkz.: Ek 8.2.) başta vakfın kurucuları olmak üzere yakınlarına okunacak duaların giderlerini ve
- Vefa Cami'nin giderlerini karşılamak olduğunu

söyleyebiliriz.

Tüm bu işlemler yapıldıktan sonra arta kalan paranın

- Kütüphanenin yakınında bulunan Sarı Beyazıt Cami'nin gerektiğinde tamirine,
- Vakfın gelirini sağlayan dükkan ve mahzenlerin¹⁹ tamirat işlerine,
- Fakir fukaraya sadaka dağıtılmasına ve
- Öğrencilerin okutulmasına

¹⁸ Özcan, **a.g.e.**, (2003), s. 272. "... Bizzat vakfın kurucusu tarafından sağlığında vakfiyesi düzenlenerek tescil edilmek suretiyle kurulduğu tespit edilen vakıflardır...".

¹⁹ Yediyıldız, **a.g.m.**, (1984), s. 11. "...Türklerin arapçadan almış olduğu bu kelime, asıl mânâsı itibâriyle, anbar'ın sinonimi olarak, eşyanın korunmasına mahsus binâları ifâde ediyordu. Ancak, aynı kelime, Avrupa'ya bir seyâhat yaptıktan sonra, satuş gayesiyle malların sergilendiği ticâret yerlerinin adı olmak üzere-arapça **mahzen**'den alınmış faransızca magazin kelimesinden- **mağaza** şekliyle ikinci defa Türkiye'ye girmişti...".

harcanması istenmiştir. Vakfiyede belirtilen amaca yönelik bu harcamalar defterde de “*Meşruta Lehleri*” başlığı altında verilmiştir. (bkz. : Ek 5.1.) Defterin muhasebe kayıtlarından harcamaların uygulamada da vakfiyedeki şartlara bağlı kalınarak yapıldığı gözlenmiştir.

2.2.2. Vakfın Yönetimi

Ömer Hüsâmeddin Efendi vakfiyede ilk mütevellî kendisini göstermiş, ölümünden sonra yerine Fetvâ Emîni’nin geçmesini istemiş ve tevliyet görevi için senede 500 kuruş maaş belirlemiştir. Vakfın tüm yönetim görevleri ve ücretleri Tablo 4’de verilmiştir. Tabloda adı geçen Fetvahane Müsevvidi’ne ait ücret, Ömer Hüsâmeddin Efendi’nin ölümünden sonra tevliyet Fetvahane Eminliği’ne verildiğinden dolayı sözkonusu kurumdaki ilgili görevlilerin ücretini içermektedir.

Tablo 4: ÖHEV’nın Vakıf Görevlilerinin Ücretleri (1868)

GÖREV	ÜCRET (Kuruş/Sene)
Tevliyet Vazifesi	500
Cibayet Vazifesi	600
Sandık Müdürü	1000
Fetvahane Müsevvidi	1500

Kaynak : İMMA. 1698 Numaralı Defter s.50.

Sandık Müdürü olarak Mehmet Şevki Efendi tayin edilmiştir. Vefat ettiği takdirde ise evladı yerine mütevellî ve Hâfız-ı Kütüplerin seçeceği güvenilir bir kişinin alınması belirtilmiştir. Kuruluş aşamalarında Sandık Müdürü görevini ÖHEV’ında²⁰ ve MVEV’ında da aynı kişi üstlenmiştir. ÖHEV’nın vakfiyesinin 6. varlığının kenarına Mehmed Şevki Efendi’nin hasta ve ma’zur olduğundan yerine Kassam Ketebesinden İbrahim Raci Efendi’nin Sandık Müdürü olarak tayin olduğuna dair 1288(1871) yılı Muharrem ayında not düşülmüştür. (bkz. : Ek 1.6.)

Ancak Sandık Müdürü olarak görevlendirilen kişinin;

- Kira gelirlerinin şer’iyyata uygun kullanımı ve dağıtımı,

²⁰ Tezin bundan sonraki bölümlerinde Ömer Hüsâmeddin ve Mehmed Vahid Efendilerin vakıfları **ÖHEV.** ve **MVEV.** şeklinde kısaltılmış olarak kullanılacaktır.

- Muhasebenin gereği gibi tutulup, mütevellîye gösterilmesi

hususunda yetersiz kalması durumunda mütevellî oyu ile görevden alınıp yerine yenisinin getirilmesi istenmiştir. (bkz. Ek 1.6. v6b)

2.2.3. Vakfın İşletilmesi

Vakfın gelirini İzmir’de Girit Han’da²¹, yakınındaki Balıkpazarı ve Damlalık Mahallesi’nde bulunan dükkanlar ve mahzenlerin akaratları oluşturmaktadır. Vakfiye ve defter kayıtlarından ayrıca bir nakit konulduğu belirlenememiştir. Vakfiyede belirtilen amaca yönelik harcamalar yapıldıktan sonra kalan paranın “...şer’i irbah olunup hasıl olan nemâsı fukara’ müslimine tasadduk oluna..”(bkz. : Ek 1.7. v7b.) ifadesinde belirtildiği gibi kazanç elde etmek amacı ile kullanımı ve nemânın “...mütevellî ve müdiri sanduk ma’rifetleriyle talebe-i umuma vesair salih ve fukarayı nakş-i bendi’ye ve erbab-ı ihtiyaca elli guruştan nakıs olmamak üzere tevzi’ oluna...” (bkz. : Ek 1.7. v7b.) ifadesindeki gibi harcanması istenmiştir.²² Söz konusu amaca yönelik harcamalar;

- Âtuf Efendi Kütüphanesi’nin 3 Hâfız-ı Kütübü’ne kişi başına senelik 3600 kuruştan toplam 10800 kuruş (Defter muhasebe kayıtlarında bu ödeme yoktur),
- Vefa Cami’nde okunacak mevlud için senelik 1200 kuruş,
- İhvandan birisinin senede bir defa hatim vazifesi için 750 kuruş (Defter muhasebe kayıtlarında bu ödeme yoktur),
- Sandık masrafı ve muhasebenin sicile kaydı için sırasıyla senelik 100 ve 50 kuruş ve

²¹ Çınar Atay, **Kapanan Kapılar: İzmir Hanları**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2003, s. 353. “...İzmir **Girit Han** deniz kenarının doldurulmasıyla ortaya çıkarılan alanda 18. yy’ın ikinci yarısında inşaa edilmiştir. Balıkpazarı denen yerde bulunan 71 bölmeden oluşan handa daha ziyade ithalat ihracat işleri yapılır. Bir taraftan ticareti yönlendirici ticari kurumlara ev sahipliği yaparken, bir taraftan perakende ticarete ve hizmet sektörüne yönelik kullanımlarında kapsıyordu. Kemeraltı ticaret alanıyla Frenklerin iş alanının ayrımı üzerine kurulmuştu...”.

²² Yediyıldız, **a.g.m., (1984)**, s.24.”...Meselâ iki dükkânını vakf eden bir vakf kurucusu, bu dükkânların kiraya verileceğini ve oradan gelen gelirlerin, vakfın gayesine harcanmadan önce, mu’amele-î şer’iyye ile işletileceğini, böylece bu ikinci turda elde edilecek gelirlerle gayenin gerçekleştirileceğini vakfiyesinde açıklamaktadır...”.

- Gerektiğinde durumlarda fukaraya sadaka olarak verilmesi kaydıyla, dükkan ve mahzenler ile kütüphane çevresinde bulunan Sarı Beyazıt Cami'nin tamirâtı için sırasıyla 2500 ve 1000 kuruş olarak belirtilmiştir.

Okunacak mevlud için ayrılan miktarın dağılımı; 100 kuruş mevlud okuyanlara, 50 kuruş dua edenlere, 50 kuruş aşirhan efendilere, 100 kuruş hizmet edenlere, 100 kuruş camide nöbette bulunan müezzîn ve imam efendilere, 50 kuruş camide bulunan fukaraya sadaka ve 50 kuruş meclise dağıtılması için ud, gülsuyu, renkli şeker alımı olarak belirlenmiştir. Hatim vazifesi için ayrılan miktarın dağılımı ise; 100 kuruş vazifeyi yapana, 50 kuruş şeker alımına ve geriye kalan 600 kuruş fakir fukaraya verilmesi şeklindedir.

2.3. MEHMED VAHİD EFENDİ VAKFI

Vakfın kurucusu Kazasker Mehmed Vahid Efendi, Ömer Hüsâmeddin Efendi'nin kardeşi olup aynı şekilde Âtîf Efendi'nin 4. kuşaktan torunudur. Vakfın birbiri ardı sıra yazılmış üç vakfiyesi incelendiğinde, birinci vakfiyenin ardından ikincisinin vakfa zam²³, üçüncüsünün ise vakfa ilave edilen nakit para miktarı için düzenlendiğini görüyoruz.²⁴ Tüm bu vakfiyeler aynı amaca yöneliktir.

2.3.1. Vakfın Kuruluşu ve Amacı

Bu vakıf da Doğrudan Kurulan Vakıf türünde ve Âtîf Efendi Kütüphanesi'nin devamı sağlamak amacıyla kurulmuştur. Vakfın esas amacının;

- Âtîf Efendi Kütüphanesi'nin giderlerini karşılamak ve
- Vakfın kurucusu başta olmak üzere yakınlarına Vefa Cami'nde okunacak duaların giderlerini karşılamaktır.

Tüm bunlar yapıldıktan sonra arta kalan para nemâlandırılıp

- Mahzenin tamir ettirilmesi ve

²³ Kurt, a.g.e., (1996), s.84. "...Vakfiyeler incelendiğinde bir çok vâkıfın önceden vakfettiği parasına , ihtiyaç duydukça **zam** yaptığı, haliyle vakfiyesindeki şartların tebdili ile yeni teşekkül eden miktarların nerelerde ve nasıl kullanılacağını açıklamış, yani vakfiyesini yenilemiş, aynı zamanda önceden vakfettiği para miktarını arttırarak zam yapmıştır. Bir nevi sermaye tezyîdi olarak değerlendirmek gerekir..."

²⁴ AEK. 2861.

- Fakir fukaraya dağıtılması şart koşulmuştur.

Vakfiyede belirtilen amaca yönelik harcamalar incelediğimiz muhasebe defterinde kayıtların başında belirtilmiş ardından muhasebe hesaplamalarına geçilmiştir. (bkz. : Ek 4.1.)

2.3.2. Vakfın Yönetimi

Mehmed Vahid Efendi Vakfiyesi'nde ilk müteveli kendini göstermiş ölümünden sonra bu görevi Fetvahan Emini'ne vermiştir.²⁵ MVEV'nın ilk vakfiyesinde Fetvahan Müsevvidi'ne 500 kuruş verilmiş iken, ikinci vakfiyesinde buna 500 kuruş zam yapmış ve bunun 10 efendiye 100'er kuruştan dağıtılması istemiştir.

Tablo 5: MVEV'nın Vakıf Görevlilerinin Ücretleri (1868)

GÖREV	ÜCRET (Kuruş/Sene)
Tevliyet Vazifesi	500
Cibayet Vazifesi	600
Sandık Müdürü	1000
Fetvahan Müsevvidi	1000

Kaynak : İMMA. 1698 Numaralı Defter s.2.

Sandık Müdürü olarak Mehmet Şevki Efendi tayin edilmiştir. Vefat ettiği takdirde ise evladı yerine müteveli ve Hâfız-ı Kütüplerin seçeceği güvenilir bir kişinin alınması belirtilmiştir. Ancak Sandık Müdürü olarak görevlendirilen kişinin;

- Kira gelirlerinin şer'iyata uygun kullanımı ve dağıtımı,
- Muhasebenin gereği gibi tutulup, müteveliye gösterilmesi,

²⁵ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 369. "...Osmanlı uygulamasında nezâret ve tevliyetleri, vâkıflar tarafından Sadrazamlara, Şeyhülislamla, **Fetvâ Eminlerine**, Dariüssade Ağalarına, İstanbul, Galata, Eyüp ve Üsküdar Kadılarına ve Kazaskerler gibi makam sahiplerine bırakılan vakıfların tamamı Efkafe Nezâretine devredilmiştir. Bu devir işleminin şer'i olabilmesi için, eski nezâret ve tevliyet hakkı sahiplerinin bu vazifelerini Efkafe Nezâretine devretmeleri ve Efkafe Nâzırları değişikçe vekâlet yetkilerinin de yenilenmesi gerekeceği bazı hukukçular tarafından belirtilmiştir...".

hususunda yetersiz kalması durumunda müteveli oyu ile görevden alınıp yerine yenisinin getirilmesi istenmiştir.²⁶

Kuruluş aşamalarında Sandık Müdürü görevini ÖHEV’ında ve MVEV’ında da aynı kişinin üstlendiğini söylemiştik. ÖHEV’nın vakfiyesinde olduğu gibi MVEV’nın da vakfiyesinin 5. varağının kenarına Mehmed Şevki Efendi’nin hasta ve ma’zur olduğundan yerine Kassam Ketebesi’nden İbrahim Raci Efendi’nin Sandık Müdürü olarak tayin olduğuna dair 1288 (1871) yılı Muharrem ayında not düşülmüştür.

Tarihin her iki vakfiyede de aynı olması, Vakfiyelerinin başında yazdığı gibi aynı yerde aynı şahitler huzurunda aynı kadı tarafından onaylanması bu vakıfların ikisinde aynı zamanda faaliyet gösterdiğini ve bazı görevlilerinin de aynı olduğu bilgisini elde etmekteyiz.

2.3.3. Vakfın İşletilmesi

İlk vakfiyeden vakfın gelirinin İzmir’de Girit Han civarındaki mahzenden gelen kiralar olduğu anlaşılmıştır. İkinci vakfiyede bu mallara 2 kagir dükkan daha eklenmiştir. Üçüncü vakfiyede ise 43.500 kuruşluk nakit para vakfedilmiştir. Vakfa yapılan zam sonucunda gelirlerin artmasıyla, vakıf görevlilerinin maaşları zamlanmış ve yapılacak hayır işlerinde de artış görülmüştür. İkinci vakfiyede yapılan artışlar tek tek yazılarak gelir-giderlerin hesaplamaları yapılmıştır. Öncelikle ilk vakfiyeden yola çıkılarak vâkıfın istekleri doğrultusunda görevlilere verilen ücretler belirtilmiş daha sonra İkinci vakfiyenin arkasında yazan artışlar aynı sıra ile verilmiştir. Üçüncü vakfiyede sadece para ilavesi olduğundan ayrıca yazılmaya gerek duyulmamıştır.

İlk vakfiyede yazılanlar;

- Âtıf Efendi Kütüphanesi’nin 3 Hâfız-ı Kütübüne kişi başına senelik 300 kuruştan toplam 900 kuruş (Defter muhasebe kayıtlarında bu ödeme yoktur),
- Okunacak mevlud için senelik 600 kuruş,
- İhvandan birisinin senede bir defa hatim vazifesi için 600 kuruş (Defter kayıtlarında bu ödeme yoktur),

²⁶AEK. 2861.v6b.

- Sandık masrafı ve muhasebenin sicile kaydı, imza için sırasıyla senelik 100, 50 ve 100 kuruş,
- Gerekmediği durumlarda fukaraya sadaka olarak verilmesi kaydıyla, mahzenin tamiri için senelik 1000 kuruş ayrılmıştır.

Mevludun 600 kuruşunun dağılımı;

- 20 şerden 60 kuruş Mevludan Efendilere,
- 30 kuruş meclisdeki fukaraya,
- 30 kuruşla ud ve güllap ve belli miktar elvan şeker alınmasına ayrılmıştır.

Hatim vazifesi içinde ayrılan 600 kuruşun 100 kuruşu ihvandan bir zata, 500 kuruş etrafta ihtiyacı olan fakirlere dağıtılmak için verilecek. Senelik kömür parası 250 kuruş, ayrıca 500 kuruş Bab-ı Fetva dahilinde Fetvahane-i celilede fukara 5 yahut 10 kişiye dağıtılmak üzere şart koşulmuştu.

İkinci vakfiyenin arkasında yazanlar;

VAKIF MASRAFI

Mahzen kirası	6000 kuruş (Evvelki vakfımda ma'lum muharrer bir adet)
2 adet kagir dükkan	5200 kuruş (İkinci vakfımdan)
Toplam gelir	11200 kuruş

Balada muharrer vakıflarımdan meşrut mesarif vakf-ı şerif

Ecdadım merhum Âtîf Efendi ketebesinde Hâfız-ı Kütüp olanlara

1. Hâfız-ı Kütüp	300 kuruşa 600 zam	900 verilecek	900 kuruş
2. Hâfız-ı Kütüp	300 kuruşa 600 zam	900 verilecek	900 kuruş
3. Hâfız-ı Kütüp	300 kuruşa 600 zam	900 verilecek	900 kuruş
Mevlud-u şerif mesarifi	600 kuruşa 200 kuruş zam	800 verilecek	800 kuruş
Hatim-i hâcegân için			600 kuruş

Kütüphaneye kömür 4 küfe	250 kuruş
Fetvahaneye’de muharrer ve meşrut bütün neferlere Müsevvid Efendilere verilecek (10 Efendiye 100’erden 1000 kuruş)	1000 kuruş
Mütevelli senede	500 kuruş
Sandık Müdürü	500 kuruş
Sandık Efendi	100 kuruş
Harç İmza Askeri Efendi muhasebe-i	100 kuruş
Sicile Kayıt	50 kuruş
Muharrer mahzen ve iki dükkan senede lazım olan tamirat masrafı	2000 kuruş
Hepsinin toplamı gideri	9100kuruş

İkinci vakfiyede yazanlardan Hâfız-ı Kütüplerin ücretleri muhasebe defterinde MVEV’nın başındaki “*Meşruta Lehleri*” kısmında sayfanın sol kenarına “*bunlara 1800 zam edilmiştir*” ibaresi ile eklenmiştir.(bkz. : Ek 4.1.)

2.4. AİLENİN BİYOGRAFİSİ

Defterimizde adı geçen her iki vakfın da Âtîf Efendi Kütüphanesi’nin varlığını sürdürebilmesi amacıyla giderlerini karşılamak için kurulduğunu belirtmiştik. Konu detaylı incelendiğinde vâkıfların kütüphaneyi kuran Âtîf Efendi’nin torunları olduğu anlaşıldı. Bu ilişkiden yola çıkarak aile ve kütüphane hakkında araştırma yapılmış ve şu bilgilere ulaşılmıştır.

Kütüphanenin kurucusu Âtîf Efendi (...- 1742) 1733 ve 1740 yılları arasında hazırladığı vakfiyelerle önce gelir kaynağı sağlamış, 1741 yılında da kütüphaneyi kurmuştur.²⁷ Vefa Caddesi ile Tirendaz Sokağı ve Sarı Beyazıt Caddesi’nin kesiştiği

²⁷ İsmail E. Erünsal, “Âtîf Efendi Kütüphanesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. IV., İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, (ss: 60-61), s. 60.

noktada²⁸ kurulan kütüphanenin iç duvarında 1872 (1154) tarihli taşâ hâkkedilmiş vakfiye örneği bulunmaktadır. İstanbul'da taşâ hâkkedilen 4 vakfiyeden birisidir²⁹, diğeri üçü ise İstinye Neslişah Sultan Cami'inde , Fatih'de Bâli Paşâ Cami'inde ve Eyüp'de Süleyman Çavuş'un mezarının baş ve ayak taraflarındadır.

Âtıf Efendi'nin taşâ hâkk edilen vakfiyesinde, (bkz. : Ek 8.3.)

- Kütüphanede üç Hâfız-ı Kütüp olmasına,
- Hafızların oturmaları için üç oda (ev) verilmesine,
- Eğer hafızlardan herhangi biri görevini yapmıyorsa yerine yenisinin alınmasına ve evden çıkarılmasına,
- Hafızların görevlerinin kitapları korumak olduğu,
- Vefatları neticesinde yerlerine oğlunun değil ehil kimselerin geçirilmesine,
- Salı ve Cuma günleri haricinde güneş doğumundan bir saat öncesinden , güneş batımına 2 saat kalıncaya kadar kütüphanenin kapısının kapatılmamasına,
- Eğer bir manileri yoksa hafızların hergün sabahdan akşama kadar kütüphanede bulunmaları, görevlerini yerine getirmeleri istenmiştir.

1806 (1220) yılında yazılmış olan belgeye göre, kütüphanenin 3. Hâfız-ı Kütübü Ahıskalı Mehmed'in ölümünden sonra vakfiyede yazan şartlar doğrultusunda Hacı Ali Efendi'nin Hâfız-ı Kütüplüğünün onaylandığını ve bu görev için günlük 70 akçe yevmiye verildiğini görüyoruz .(bkz. : Ek 2.) 1790 (1203)yılına ait bir diğeri belgede de Hâfız-ı Kütüplerden es-Seyyid Ahmed bin Mehmed Efendi'nin çocuksuz olarak vefat etmesi üzerine bu görevi Aşçılar Ocağı imam vekili Hafız Salih Efendi'ye verildiğini tesbit edebiliyoruz.(bkz. : Ek 3.)

Âtıf Efendi'nin vakfiyelerinin ardından kütüphanenin devamını sağlamak için 6 vakfiyenin daha vakf edildiği belirlenmiştir.³⁰

²⁸ Reşat Ekrem Koçu, "Atıf Efendi Kütüphanesi", **İstanbul Ansiklopedisi**, C.III., İstanbul, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960, (ss: 1276-1281), s.1276.

²⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili : Diplomatik**, İstanbul, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Yayını, 1994, s.366.

³⁰ Günay Kut, **Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984, s. 181.

Bunlar sırasıyla;

- 1744 yılında Hâcî Ömer Efendi Vakfiyesi. Âtîf Efendi'nin damadı, kitaplarını kütüphaneye bağışlamıştır.
- 1751 yılında Ömer Vahid Efendi Vakfiyesi. Âtîf Efendi'nin oğludur Edirne'deki 2 evini vakfetmiştir.
- 1751-52 yıllarında Abdülkadir bin Mehmed Efendi Vakfiyesi. Vakıf mallarının gelirinin kütüphanenin ferraşına verilmesini istemiştir.
- 1786 yılında Ahmet Bey bin Âtîf Efendi Vakfiyesi.
- 1868 yılında Hüsâmeddin Efendi Vakfiyesi.
- 1871 yılında Mehmed Vahid Efendi Vakfiyesi.

Âtîf Efendi'nin soy ağacına baktığımızda en son iki vakfiyeyi torunlarının yazdığını görüyoruz ki bu kişilerde defterimizde adı geçen vakıfların sahipleri. Âtîf Efendi ailesinin hangi kolundan geldiklerini öğrenmek için, son kişilerden devamla sırasıyla³¹;

Âtîf Efendi'nin üç oğlu;

- Ahmed Efendi (1735- 1787) Başdefterdar.
- Mehmed Emin Efendi
- Ömer Vahid Efendi (1724-1783) Başdefterdar, Nişancı.

Ömer Vahid Efendi'nin üç oğlu;

- Abdullah Cemaleddin Efendi (...- 1788) Müderris.
- Ömer Ferideddin Efendi (...- 1826)
- Celâleddin Mehmed Efendi (...- 1822) Müderris , Galata Mollası, İstanbul Payesi, Anadolu Payesi .

Celâleddin Mehmed Efendi'nin üç oğlu;

- Raif Efendi

³¹ Mehmet Zeki Pakalın, **Maliye Teşkilatı Tarihi : 1442-1930**, Ankara, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, 1978, s. 282.

- Süleyman Ferideddin Efendi (...- 1835) Müderris, Üsküdar Mollası, Mekke Payesi.
- Cemaleddin Mustafa Efendi (...-1826) Müderris.

Cemaleddin Mustafa Efendi'nin üç oğlu;

- Âtîf Efendi. Müderris.
- Ömer Hüsâmeddin Efendi (1800-1871) Şeyhü'l-İslâm
- Mehmed Vahid Efendi (...- 1876) Kazasker

Mehmed Vahid Efendi'nin hayatta olan akrabası Mehmed Ali Kirman Bey'den alınan bilgilere göre; Mehmed Vahid Efendi'den sonra sırasıyla

- Oğlu Mehmed Ali Bey.
- Torunu Adnan Bey. (GS. mezunu 1900 lü yılların başında doğmuş.)
- Torununun oğlu Ali Erdoğan.
- Torununun torunu Mehmet Ali Kirman.

Defterimizdeki vakfiyelerde adı geçen Mehmed Vahid ve Ömer Hüsâmeddin Efendiler soy ağacından da görüldüğü gibi kardeşirler. Bulunabilen özgeçmişlerine baktığımızda ailenin diğer fertleri gibi imparatorluğun en üst kademelerinde görev aldıklarını görüyoruz.

Ömer Hüsâmeddin Efendi Selanik Mollası, İstanbul Payesi, Anadolu Payesi, Anadolu Kazaskeri, Rumeli Payesi ve en son 1863-1866 yılları arasında 147. ci Şeyhü'l-İslâm olarak görev yapmıştır.³² Mühürü için (bkz. : Ek 8.4.). Mehmed Vahid Efendi ise Selanik Mollası, Edirne Payesi, İstanbul Payesi, Anadolu Payesi olmuştur³³. Defterimizde Kazasker olarak geçen Mehmed Vahid Efendi'nin böyle bir paye aldığı Sicil-i Osmanî'ye de görülmemektedir.

Ömer Hüsâmeddin Efendi'nin ismine Şakir ve Cevdet Paşaların hayat hikayelerinde de rastlıyoruz.³⁴ Şakir ve Cevdet Paşaların ablaları Sara'nın anne ve

³² Mehmed Süreyya, “ Hüsâmeddin Ömer Efendi (Âtîf zâde)”, **Sicil-i Osmanî**, C. III., İstanbul, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 689.

³³ Süreyya, “Vahid Mehmed Efendi (Âtîf zâde)”, **a.g.e.**, C.V., s. 1648.

³⁴ Ayşe Kulin, **Füreyya**, 17.bs. İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000., s. 15.

babaları ölünce Ömer Hüsâmeddin Efendi'den kendilerini himaye etmesini isteyerek yazdığı mektuplardan pek çok şey öğrenmek mümkün olmuştur. Paşaları askeri okula yollayarak hayatlarına yön veren Ömer Hüsâmeddin Efendi Sara'yı da evlendirerek babalarıyla yakın aile dostu olduğu bu aileyi kimsesiz bırakmamıştır.

Kayıtlarda Âtîfzâdeler olarak geçen Âtîf Efendi'nin ailesinin mezarlıkları da Üsküdar Karaca Ahmet'de 5. Ada Ö Bölümünde Âtîfzâdeler Sofası olarak yerini almıştır.³⁵ Tam olarak Fıstıklı Kapısı yanında 6 nolu yerdedir. Buradaki taşlar önceden İbrahim Ağa Yolu üzerindeyken cadde genişletilmesi aşamasında taşınmıştır. Aynı yerde aileden pek çok kişinin de mezar taşları vardır.

Ayrıca aynı ailenin bir diğer kolundan Ömer Ferideddin Efendi'nin kızının torunu İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Profesörlerinden Ömer Ferit Kam (1864-1944) dır. Ömer Ferit Kam'ın beş çocuğundan biri kemençe üstadlarından Ruşen Kam (1902-1981) dır.³⁶ Ruşen Kam'ın kızı Neclâ Kam bekar olduğu ve babasından hemen sonra öldüğü için aile araştırması burada kesilmek zorunda kalmıştır.

³⁵ Mehmet Nermi Haskan, **Yüzyıllar Boyunca Üsküdar**, C. II., İstanbul, Üsküdar Belediyesi, 2001, s. 740-741.

³⁶ Halil Çeltik, "Şerh-i Mütün Profesörü Ömer Ferit Kam'ın Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı Eseri", **Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, Ankara, 2007, s. 174.

3. BÖLÜM

MEŞİHAT ARŞİVİ'NDEKİ 1698 NUMARALI DEFTERİN İNCELENMESİ

Bu kısımda tezin ana konusu olması bakımından İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde kayıtlı 1698 numaralı Muhasebe Defter'i detaylı olarak incelenmiştir. İnceleme safhası defterin şekil itibarı ile tanıtımı ve içeriğinin açıklanarak yorumlanmasını içermektedir. Böylece belirli bir döneme ait para vakfının işleyişi, borç hesaplarının tutuluş biçimi ve muhasebesi hakkında detaylı bilgiler elde edilmiştir.

Defterde MVEV. ve ÖHEV.'na ait hesaplar aynı dönemde ayrı ayrı tutulmuştur.

3.1. DEFTERİN ŞEKİL BAKIMINDAN İNCELENMESİ

İnceleme konusu olan 1698 numaralı defter İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nin 2. bölümünde kayıtlı bulunmaktadır. 26 x 35 cm. ölçülerinde ve 132 sayfadan oluşmaktadır. Defter iki bölüm halinde tutulmuş olup 2. sayfadan 37. sayfanın sonuna kadar Mehmed Vahid Efendi'nin, 50. sayfadan 68. sayfanın sonuna kadar ise diğer vâkıf Ömer Hüsâmeddin Efendi'nin kayıtları bulunmaktadır. Defterin 68. sayfasından sonrası boş olmasına rağmen Ömer Hüsâmeddin Efendi'ye ait son kayıtlar tekrar başa dönülüp 38 ve 39. sayfalara yazılmıştır. Son sayfa olan 132. sayfada İstanbul Müftülüğü'ne hitaben nukûd-u mevkûfenin tevliyetinin Evkâf Nukûd-u Mevkûfe Müdüriyeti'ne devir olunmasının vakfiyelerin şartnamesine uygun olmadığı belirtilerek nemâ gelirlerinden karşılanmak üzere senelik 1500 kuruş maaşla bir mütevellî tayin edilmesi ve bu kişinin her sene başında hesap vermesinin uygun olacağına dair dilekçe vardır.(bkz. : Ek 5.4.)

Rika yazı tekniği kullanılarak tutulan defterin her iki bölümünün başında vakfın gelirinin İzmir'den gelen akarat olduğu belirtilmiştir. Mehmed Vahid Efendi'nin bölümünün başında vakfa zam yapılarak ayrıca nakit konulduğu ve bu nakitin, Mehmed Vahid Efendi'nin vakfiyesinde 43.500 olduğu belirtilmekle birlikte, 44.000

kuruş olarak yazıldığı tesbit edilmiştir. Ayrıca her iki bölümün başında gelirlerinin, nemâlarının nasıl dağıtılacağını kimlere hangi görevleri (hatim ücreti hariç) karşılığında kaç kuruş verileceği, geri kalan kısmının nasıl değerlendirileceği vakfiyelerinde yazan kurallara uygun olarak belirtilmiştir. MVEV.'na ait bölümde, vakfiyesinde kişi başına 900 kuruş olarak belirlenen Hâfız-ı Kütüblerin ücretleri muhasebe defterine 3.600 kuruş olarak geçmiştir.

Vakıflara ait her bir bölüm kendi içerisinde iki farklı kısımdan oluşmuştur. Bu kısımları borçlulara ait bilgilerin olduğu ve muhasebelerinin tutulduğu kısımlar olarak ayırabiliriz.

3.1.1. Borçlulara Ait Kısım

Bu kısımda bazı sayfalarda yeterince yer olmasına rağmen tek kişiye (bkz. : Ek 4.3.), bazı sayfalar da ise iki kişiye ait hesaplar mevcuttur. Hesaplara ait tutulan bilgiye göre sıralama şu şekildedir.

Mûlahazat no, Medyunun ismi, Müddet ve nemâ, Tarih-i idane, Mikdar-ı Deyn.

Mûlahâzât No. _____: Her borçluya ayrı numara verilerek müşteri takibi sağlanmıştır. Bundan sonra Müşteri No. denilecektir.

Medyunun ismi _____: Borçlunun ismidir. Çoğunlukla mesleği, kimlerden olduğu, hangi mahallede oturduğu, aile bireylerinden kimin borçlandığı ayrıntılarıyla verilmiştir.

Müddet ve nemâ _____: Borcun vadesi ve nemâ oranıdır. Vadeler genellikle yıl olarak verilmiş ancak ay olarak da yazıldığına rastlanmıştır. Bazı hesaplarda vade ve nemâ oranının her ikisi birden eksik, bazılarında ise tek eksikle yazılmıştır. Aynı kişi birden fazla borç aldıysa bu hesaplar da aynı yerde ayrı ayrı vade ve nemâ oranlarıyla alt alta yazılmıştır.

Tarih-i idâne : Borcun verilme tarihini belirtir. Tarihler hicri, milâdi ya da rûmi takvimine göre yazılmıştır. Aynı kişinin hesaplarında farklı takvimlerin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mikdar-ı deyn : Borç miktarıdır. Kuruş ve para hanesi olmak üzere iki alt sütuna ayrılmış ve buna uygun olarak hesaplanmıştır. Bu bölümde asıl borç dışında vakıf tarafından icra, sigorta gibi hesaba özel yapılmış olan masraflar da borç kaydedilerek yazılmıştır. Bey’ senedi diğer bir değişle alım satım senedi alınmış ise yine bu bölüm altına yazılmıştır. (bkz. : Ek 4.2.)

Aşağıdaki sıralama borçluya ilişkin asıl para ve nemâ ödemelerinin satır satır kaydedildiği kısma aittir.

Ait olduğu muhasebe, Tarih-i teslimât, Asıl, Nemâ.

Ait olduğu muhasebe : İşlemin hangi muhasebe dönemine ait olduğunu belirtir. Tamamlandıysa borçları kapanmıştır yazısı, borçların tahsilinde varsa veresinden alınmıştır, dükkanı satılmıştır vs. şeklinde açıklamalar vardır.

Târih-i teslimât : İşlemin yapıldığı tarihtir. Bazı durumlarda geçmiş tarihlerden toplu şekilde bahsedilerek “*tevarih-i muhtelifede*” yazılmıştır.

Asıl : Asıl borcun ödeme miktarıdır. Buradaki rakamın altına borcun tamamının ödendiği durumlarda çift, ara yekün alındığı durumlarda ise tek çizgi çizilmiştir.

Nemâ : Nemâ ödemesidir. Buradaki rakamın altına da nemâ borcu kapanmış ise çift çizgi çizilerek alacak kalmadığı belirtilmiştir. Ödemeler genellikle uzun zamana yayıldığı için bazen ara toplamalar alınarak işleme devam edilmiştir. Ara yekün alındığında ise tek çizgi çizilmiştir.

Borçlulara ait bu kısımda yukarıdaki hanelerin dışında sayfanın değişik yerlerinde gelişigüzel şekilde kurşun kalemle hesaplamalar yapılmış, açıklamalar eklenmiştir.

3.1.2. Muhasebeye Ait Kısım

Osmanlı Dönemi'nde muhasebe kayıtları Merdiven Yöntemi denilen usul ile tutuluyordu. Merdiven Yöntemi, MS. 770 lerde ilk defa Abbasiler tarafından kullanılan devlet muhasebesi yöntemidir. MS.1258 yıllarında İlhanlılara geçmiş, sonra Osmanlılara gelmiştir. İsmi İlhanlılardan alan bu yöneme Osmanlılar Muhasebe-i Umumiye adını vermiştir. Merdiven Yöntemi'nin defterimizin kapsamına uygun görülen önemli özelliklerinden birkaçı¹;

- Harcama türleri ve tutarlarının alt alta sıralanması; Defter muhasebesinde masraflar masraf türleri ve tutarları, nemâ gelirleri kimlerden alındığı ve tutarları şeklinde alt alta yazılmış ve sonunda masraf/nemâ yekünü (toplamı) verilmiştir.
- Sistemin, muhasebenin tahakkuk esasına göre çalışması esastır. Ancak tahakkuk maddesi yapılmadan işlemlerin yürütüldüğü belirtilmektedir. Tahakkuk tutarı başka bir yerde takip edilmektedir; Defterin muhasebeye ait kısmın'da tahakkuklar açıkça belirtilmemekte ancak bunlar Borçlulara Ait Kısım'dan takip edilmektedir.
- Devletin bir yıllık gelirlerinin tek bir kayıt ile yapılmasını sağlar; Defterde her dönem (1 yıl) için alacak, kasa, nemâ ve masraflar için tek bir kayıt vardır.
- Sadece varidat (gelirler) ve sadece mesarifat(giderler) kayıtlarının tutulduğu defterleri olduğu gibi, her ikisinin birlikte tutulduğu defterler vardır. Örneğin, bazı defterler de varidatlar (gelirler) sıralandıktan sonra, mesarifatlar (giderler) sıralanmakta ve defterin sonunda yekün (toplam) alınarak genel sonuç ortaya konmaktadır; Defter muhasebesinde dönem başındaki mali yekün, gelirler, masraflar verilerek dönem sonu yekünü alınmıştır.

¹ Cemal Elitaş, **Osmanlı İmparatorluğunda 500 Yıl Boyunca Kullanılan Muhasebe Yöntemi Merdiven Yöntemi**, Ankara, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, 2008, s. 182.

Günümüz muhasebe sistemi ile Merdiven Yöntemi Tablo 6’da karşılaştırmalı incelendiğinde pek çok benzerlikler bulunabilmektedir. İncelenen muhasebe defterinde de bu özelliklerin büyük bir bölümünü görmek mümkündür. 20. yüzyılın başlarına denk gelen Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemi ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında tutulan defterin sayfalarında bulunan çizgilerin önceki dönem kayıtlarına nisbetle, muhasebe kayıtlarını ve hesaplamaları kolaylaştırıcı etkisini görebilmekteyiz.

Tablo 6: Günümüz Muhasebesi Kuralları İle Merdiven Muhasebesi Kurallarının Kıyaslaması

Günümüz Muhasebesi	Merdiven Muhasebesi
Kayıtların geciktirilmeden 10 gün içinde yapılması.	15 gün içinde kayıt oluyordu.
Tutulması zorunlu defterlerin notere tasdiki.	Kadı, defterdar, vezir bazende Padişah tuğrası çekilerek yapılıyordu.
Defterlerin ruhsatlı serbest muhasebeciler ve mali müşavirler tarafından tutulması.	Usta- şakirt ilişkisi içinde öğrenilenler tarafından tutuluyordu.
Kayıtlarda yevmiye çizgisi.	Abbasiilerden Osmanlıya kadar devam etmiş bir özellik kelimenin son harfi çekiliyordu.
Yevmiye maddesi açıklaması.	Abbasi ve İlhanlılarda yevmiye çizgisinin üstünde , Osmanlıda altında açıklamalar var.
Alt hesap uygulaması.	Alt hesap uygulaması yapılmış.
Kayıtlarda tarih yazılması.	Abbasiilerden Osmanlıya devam eden bir uygulama şekli.
Borç tutarının sola alacağın sağa yazılması.	Gelir- gider aynı hizzada yazılıyordu.
Sayfa sonu toplam alınması.	Genel yekün olarak veya kişinin kendine has yöntemleri ile.
Hataların silinmeden üzerine çizgi çekilmesi.	Kural aynen geçerli .
Her muhasebe kaydına bir yevmiye madde numarası verilmesi.	Özellikle Osmanlıda sık görülen bir uygulama.

Kaynak : Cevat Ekici, **Osmanlı İmparatorluğu Devlet Muhasebe Sisteminin Kullanım Alanları**, İstanbul, 2010, s. 13.

Deftere ilişkin şu tespitler yapılmıştır;

- Kelimelerin son harflerinin çekildiği görülmektedir.
- Yapılan yanlışlıklar silinmeyip üstüne çizgi çizilmiştir.
- Gelir ve giderler aynı hizaya yazılmıştır.
- Sayfa sonu toplamı alınmış ve bir sonraki sayfaya bu toplam aktarılmıştır.
- Defterin muhasebesinin sicile kaydettirildiği, sicile kayıt masrafından anlaşılmaktadır.

Defterin muhasebe kayıtlarının her dönem için Tablo 7’de verilen şablona uygun olarak düzenlendiği görülmüştür. Tablonun sağ sütunu satırların açıklanmasında kullanılmak üzere verilmiştir.

Tablo 7: Vakfın Muhasebe Şablonu

Önceki Dönemden Devir Olan Vakıf Yekünü	(DY)
Dönem içinde yapılan masrafların dökümü	(MD)
Masraf Yekünü	(MY)
Dönem içinde alınan nemâların dökümü	(ND)
Nemâ Yekünü	(NY)
Alınan Kira Yekünü	(KY)
Dönem sonu itibari ile alacakların dökümü	(AD)
Alacakların Durumu (Yekün)	(AY)
Dönem Sonu Kasa Durumu	(KD)
Dönem Sonu Vakıf Yekünü	(SY)

Kaynak : İMMA.1698 Numaralı Defter.

Vakıfların muhasebesi borçlulara ait kısmın bitiminde başlamıştır ve her bir muhasebe dönemi aynı şablonla ardı ardına verilmiştir. (bkz. : Ek 4.5., 4.6., 4.7.) Bu nedenle verilen şablon ışığında tek bir döneme ait açıklama genel muhasebe mantığını verecektir.

Bir muhasebe dönemi bir önceki dönemden devir olan vakıf yekünün (DY) verilmesi ile başlamaktadır. Bir dönemin vakıf yekünü o dönemin alacak durumu ile kasa durumunun toplamıdır. Daha sonra masrafların nerelere yapıldığı (MD), nemâ gelirlerinin ise kimlerden alındığı (ND) detaylı bir şekilde gösterilmiştir. Her ilgili dökümün sonunda yekünler de (MY,NY) verilmiştir. Vakfın bir diğer gelir kalemi olan kira ise (KY) bazen nemâ içerisinde bazen de ayrı şekilde yekün olarak verilmiştir. Dönem sonu bilgileri olarakta vakfın alacak dökümü (AD) , yekünü (AY) ve kasa durumu (KD) verilmiştir. Buradan

$$(AY) + (KD) \dots\dots(T1)$$

toplamı alınarak dönem sonu vakfın mali yekününe (SY) ulaşılır. Vakfın dönem sonu mali yekününe ulaşmanın diğer bir yolu da

$$(DY)+(NY)+(KY)-(MY) \dots\dots(T2)$$

toplamını almaktır. Muhasebede izlenen (T1) formülü dışında (T2) formülü de bize dönem sonu mali yekünün (SY) doğruluğu için bir kontrol mekanizması oluşturur.

Vakfın gelir-gider kalemleri incelendiğinde (T1) toplamını oluşturan değerlere etki eden faktörler Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8 : Mali Yekünü Etkileyen Faktörler

Alacak Durumu (AY)	Mali Yekünü Etkileyen Faktörler	Kasa Durumu (KD)
-	Borç Tahsilatı (BT)	+
+	Verilen Borç (VB)	-
	Nemâ Yekünü (NY)	+
	Kira Yekünü (KY)	+
	Masraf Yekünü (MY)	-

Kaynak : İMMA. 1698 Numaralı Defter.

Bu tespit doğrultusunda hareket ederek mali yekünü elde etmede izlenen T2 yolunun açıklaması şu şekilde olacaktır;

(T1) formülünde,

$$AY = (\text{önceki döneme ait alacak durumu} - BT + VB) \text{ ve}$$

$$KD = (\text{Önceki döneme ait kasa durumu} + BT - VB + NY + KY - MY)$$

Olduğu dikkate alındığında

$$(\text{önceki döneme ait alacak durumu} - BT + VB) + (\text{Önceki döneme ait kasa durumu} + BT - VB + NY + KY - MY) \dots\dots(T3)$$

elde edilir. (T3) ifadesi sadeleştiğinde ve (önceki döneme ait alacak durumu + önceki döneme ait kasa durumu) toplamının (DY) olduğu dikkate alınırsa ifademiz, (T2) ifadesine dönüşecektir.

Bu çalışmada defterin muhasebesinin aşağıdaki yöntem izlenerek kontrolü yapılmıştır.

- Muhasebe kısmında olmayan borç tahsilatları (BT) ve yeni verilen borçlar (VB) “Borçlulara ait Kısım” a dönülerek her bir müşteri için her bir döneme denk düşen borç ödemeleri ve aldığı yeni borçlar bulunmuştur.
- Muhasebe kısmında verilen nemâ dökümleri ile “Borçlulara ait Kısım” daki nemâ ödemeleri karşılaştırılmıştır.
- Muhasebe kısmında verilen masraf dökümü (MD) içerisindeki amaca yönelik harcamaların vakfiyede belirtilenler ile uyumluluğuna bakılmıştır.
- Bir önceki alacak durumuna, elde edilen (BT) ve (VB) değerleri işaretleri ile eklenerek ilgili dönemin alacak yekünü (AY) hesaplanmış ve muhasebede verilen değer ile kontrol edilmiştir.
- Bir önceki kasa durumuna, elde edilen (BT) ve (VB) değerleri, kontrol edilen (NY) değeri ve Muhasebede verilen (KY), (MY) değerleri işaretleri ile toplanarak döneme ait kasa durumu (KD) elde edilmiştir.

Böylece defterdeki Mehmed Vahid ve Ömer Hüsâmeddin Efendilerin bölümlerindeki muhasebe kayıtları incelenmiştir. Fakat beş dönem halinde tutulan muhasebelerde bazı belirsizlikler aydınlatılamamıştır. Bunun nedeni olarak muhasebe kayıtlarından ziyade, “Borçlulara Ait Kısım” ın eksik/yanlış bilgi içermesi ihtimali daha yüksek görülmüştür. Çünkü “Borçlulara Ait Kısım” da işlem tarihlerinde titiz davranılmadığı farkedilmiştir. Açık tarih yazımı yerine “*tevarih-i muhtelifede*” ibaresi kullanılması ve ödemelerin zaman zaman toplam olarak tek bir tarih altında verilmesi örnek olarak verilebilir.

3.2. DEFTERİN İÇERİK OLARAK İNCELENMESİ

Defterin içerik bakımından incelenmesi; borçlular, teminat ve tahsilat, borçlar ve muhasebe başlıkları altında toplanmıştır. Söz konusu başlıklar incelenirken ilk üç başlıktaki içerik esas olarak “Borçlulara Ait Kısım”dan, son başlık ise “Muhasebeye Ait Kısım” dan alınmıştır. Bunun nedeni defterin ilk kayıtları 1902 yılından itibaren işlenmeye başlanmış olmasına rağmen detay muhasebe kayıtlarının 29.12.1932 tarihinde başlatılmış olmasıdır.

3.2.1. Borçluların İncelenmesi

2 bölüm halinde tutulmuş olan kayıtlardan, Ömer Hüsâmeddin Efendi’nin bölümünde 13 kişiye ait toplam 13 hesap , Mehmed Vahid Efendi’nin bölümünde ise 26 kişiye ait toplam 36 hesap bulunmaktadır.

Tablo 9’da isimleri verilen 36 kişiden oluşan borçlular incelediğinde 25 kişinin erkek, 6 kişinin kadın, 5 kişinin de eşleri veya anneleri ile birlikte hesap açmış oldukları görülmektedir.

Daha önceki dönemlerde borçlular vakıf defterlerine sadece isimleri ile kaydedilirken², incelediğimiz dönemde borçluların isimleri meslekleri ve/veya sosyal statüleri ile birlikte kaydedildiğinden dolayı daha detaylı bilgi edinilebilmektedir. Borçluları bu ünvanları ile birlikte değerlendirecek Bey yönetici kesimi, marangoz, kebapçı vs. küçük esnafı, Mahkeme Başkatibi, Kassam Tereke Kalemi, Telgraf Müvezzi’ devlet memurlarını ve imam din görevlilerini göstermektedir. Bu sınıflandırmaya göre borçluların %40’ını devlet görevlilerinin teşkil ettiğini görmekteyiz. Vakıf kurucularının da Şeyhü’l-İslâm ve Kadıasker olmasını gözönünde bulundurursak vakıf sisteminin üst düzey devlet görevlileri ve zenginlerden alt gelir gruplarına servet transferi yapmış olduğu açıkça görülmektedir.

² Özcan, a.g.e., (2003), s. 301.

Tablo 9 : Borçluların Listesi (1902-1936)

Borçlunun İsmi	Borçlunun Mesleği	Vakfın Adı
Kemal Bey	Altıncı Hukuk Mahkemesi Baş Katibi	MVE(2)
Anadolu Hisar'ında Hasan Tahsin Efendi veresesi		MVE
Beykozlu Ahmed Bey zevcesi Latife Hanım		MVE(3)
Bulgurlu'da merhum Hüseyin Ağa		MVE
Cevdet Bey		MVE
Manisalı Mustafa Efendi	Dersi'âm	ÖHE
Ahmet Rakım Bey	Diyanet İşleri Mümeyyizi	MVE
Cemal Bey	Dördüncü Hukuk Mahkemesi Ketebesi	MVE
Dülgerzade Mahallesi'nde Emin Zihni Bey ve zevcesi Fatıma Hanım		MVE(2)
Müteveffa Abdullah Efendi	Dü'yûn-u Umûmiye hademesi	ÖHE
Mehmed Şükrü Bey	Fatih Noteri sabık Dava Vekili	MVE(3)
Fatih'te Cumaertesi Pazar'ında Hoca Üveys mah. Cumâ ve Hüseyin Ağalar ve Pakize Hanım		MVE
Fatih'te Mehmed Cemal Efendi ve valdesi Binnaz Hanım	Destereci	ÖHE(2),MV
Fatih'te İbrahim Efendi	Kunduracı	MVE
Rebi' Efendi	Fetva Emîni zâde	ÖHE,MVE
Merhum Ahmed Hamdi Efendi	İ'lâmat-ı Şer'iyye Müdürü Ders Vekili	ÖHE
Kadırgalı Osman Bey		MVE
Karagümrükte Ahmed Efendi	Marangoz	MVE(3)
Karahisarlı Erzurumlu Kamil Efendi	Sabık Dersi'âm	ÖHE
Kasımpaşalı Şevkiye Afife Hanım		MVE
Küçük Mustafa Paşa'dan Hakkı Bey zevcesi Cemile Hanım		MVE
Mehmet Atıf Bey		MVE
Ali Rıza Bey	Mu'allim	ÖHE
Saffet ve biraderi Fazıl Efendiler	Nakib-ül eşrâf Kâtibi	MVE
Reşid Bey		MVE
(...)hacı Emin Efendi zevcesi Emine Hanım		ÖHE
Nazım Efendi	Kassam Tereke Kalemi	ÖHE
Ahmet Hamdi Efendi	Sultan Selim imami	ÖHE
Şemseddin Molla Mahallesi'nde Emine ve Müzeyyen Hanım.ve Fahrettin Bey		MVE
Ahmed Ağa ve zevcesi Fethiye Hanım	Tavlacı esnafı	MVE
Çarşamba'lı Hasan Efendi	Telgraf Müvezzi'	ÖHE,MVE
Tikveşli Ali Kemal Bey		ÖHE,MVE
Üsküdar'da Tevfik Efendi	Kebabcı	MVE
Yakacıkta Sıdika Hanım		MVE(2)
Yozgatlı Mehmed Şükrü Efendi Aksaray Oruçgazi Mahallesinde		ÖHE

Kaynak : İMMA.1698 Numaralı Defter.

- Borçlu isimlerinin önündeki semt ifadelerini gözönüne alacak olursak çoğunlukla Fatih, Karagümrük, Çarşamba, Aksaray gibi Suriçi semtlerinde olmakla birlikte Yakacık, Anadolu Hisarı, Beykoz gibi İstanbul'un Anadolu yakasındaki uzak semtlerinden de olabildiğini görüyoruz. Borç alma miktarlarına baktığımızda belirgin bir özellik görmemekteyiz. Değişik statüden kişilerin farklı miktarlarda borçlandığını ve bunları geri ödeyip ödememe hususunda ve gösterdikleri davranışlarda aynı şekilde herhangi bir sınıflamanın bulunmadığı gözlenmiştir. Borçluların %40'ının devlet görevlisi olduğu göz önüne alınarak, bu borçların vergi borcu ödemek, küçük ihtiyaçları karşılamak veya içinde bulundukları dönemin ekonomik sıkıntılarını daha kolay atlatabilmek için almış olabileceklerini söyleyebiliriz. Tüm bunlardan da borç alanların çok farklı statülerde olduğunu söyleyebiliriz.
- Bir önceki tespitimizi güçlendirecek delillere baktığımızda; 49 hesabın 23 tanesi Ocak-Şubat-Mart aylarını kapsayan yakıt-okul-vs.. gibi masrafların yoğun şekilde yapıldığı kış mevsiminde³, bunlardan 9 tanesinin de vergi ayı olan Mart da açıldığını görüyoruz. Diğer hesaplara baktığımızda 11 tanesinin yaz, 8 tanesinin ilkbahar ve 5 tanesinin de sonbaharda açılmış olduğunu görüyoruz.

3.2.2. Teminat ve Tahsilat Bakımından İnceleme

Vakıflardaki paraların ziyan olmaması için bazı tedbirlere gereksinim duyulmuştur. Bunlardan en önemlileri borçluya kefil olacak bir kişi veya borcuna karşılık rehin verilebilecek malın olmasıdır.⁴ Bu sebeble vakıf paraların işletilmesi için yerli tüccar ve sanayicilerin seçilmesi, fakirlere, misafirlere, borç verilmemesi şart koşulmuş, bazı vakfiyelerde ise her 1000 akçeye bir kefil şartı konmuştur. Vakfiyelerde açıkça belirtilmiş olan bu uygulama defterdeki vakıfların

³ Ahmet Kala, **İhtirâ Beratı'ndan Patent' e, Alâmet-i Fârîka'dan Marka'ya Türk Sanaî Mülkiyet Hakları Tarihi**, Ankara, Türk Patent Enstitüsü Yayınları, 2008, s. 42. "... Özellikle kış mevsiminde, şehirlere gıda maddelerini ulaştırmak zorlaştığından zarurî gıda maddelerinin fiyatlarında kışın başlamasıyla birlikte yükseldi. Mesela, İstanbul'da etin halka satış fiyatı okkası 35 para iken, kışın başlamasıyla birlikte 45 paraya çıkmıştı..."

⁴ Ahmed Akgündüz, **a.g.e.**, s. 229.

vakfiyelerinde belirtilmediği için şartlara uyulup uyulmadığı konusunda fikir yürütülememektedir.

Hesaplara baktığımızda kefil, rehin tabirlerine rastlanmamıştır. Kefiller genellikle kişilerin eş, baba, kardeş gibi birinci dereceden yakınları olmaktadır.⁵ Defterimizde bu saptamayı göz önüne alıp incelediğimizde tavlacı esnafından Ahmed Ağa ve zevcesi Fethiye Hanım, Nakib-ül eşrâf kâtibi Saffet ve biraderi Fazıl Efendiler, Fatih’de destereci Mehmed Cemal Efendi ve valdesi Binnaz Hanım gibi kayıt edilmiş olan iki isimli hesapların varlığından biz de kesin olmamakla birlikte bu hesapların kefil içerdiğini söyleyebiliriz.

Rehin uygulamasına ise Düyûn-u Umûmiye hademesinden müteveffa Abdullah Efendi’nin durumu örnek verilebilir. Muhasebe kayıtlarından bu şahıs vefat ettiği halde borcunun mirasacılarından tahsil edilerek köşkünün icra ile satıldığı anlaşılmıştır. (bkz. : Ek 5.3.) Diğer bazı hesaplara da icra masrafı eklendiği için ipotek alma işlemi yapılıyordu diyebiliriz.

Teminat alınırken de 7 hesaba bey’ senedi düzenlenmiş, bunlardan bir tanesinin miktarı belirtilmemiştir. 5 bey’ senedinin miktarı, borçluların müddet ve nemâ oranlarından hesaplanan nemâ miktarları ile aynı olduğu tespit edilmiştir. Diğer bey’ senedinin miktarına önceki beş senede uygulanan hesaplanma şekli ile ulaşılammıştır. Bey’ senedi düzenlenmiş hesaplardan 4’ü açık 3 tanesi kapanmıştır.

⁵ Özcan, a.g.e., (2003), s. 303

3.2.3. Borçların İncelenmesi

Toplam 49 hesaptan defter sonu itibari ile 22 tanesi kapanmış, 27 tanesinden borcun tamamı tahsil edilememiş ve açık kalmıştır. Borçlulara ait tüm detaylar Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10 : Borçlulara ve Borçlara Ait Detaylar (1902-1936)

Müşteri Numarası	Vade Ay	Oran ⁶ %	Açılış Tarihi	Kapanış Tarihi ⁷	Borç Miktarı Kuruş	Ödenen Miktar Kuruş	Nemâ Mik. Kuruş	Vakıf
108/45	12	18	29.09.1902	07.02.1924	12.900	12.900		MVEV
68/101	12	18	23.09.1905		6.000	3.420	1.080	ÖHEV
49/107	36	12 _b	16.12.1912		4.000		123	MVEV
67/110	36	12	29.05.1913		4.000		3.300	MVEV
62/108	36	12	28.01.1915	10.12.1933	4.100	4.100	4.156	MVEV
69/109	24	12	17.05.1918		20.000	17.400 ⁸	500	MVEV
82/115	24	12	24.02.1919		55.000	34.214	28.400	MVEV
118/41			02.06.1919	16.03.1930	6.000	6.000	9.800	MVEV
54/99			20.11.1919		10.000	8.100	400	ÖHEV
105/22			09.12.1920		36.500			MVEV
124/19	60	18	14.12.1920		11.280		4.061	MVEV
124/19	60	18	14.12.1920		5.000		1.575	ÖHEV
60/116	12	18	13.02.1921	07.06.1928	26.000	26.000	31.550	MVEV
58/34	12	15	20.09.1921	15.02.1926	50.000	50.000	39.750	MVEV
57/31		18	07.03.1922	26.12.1931	30.000	30.000	41.400	MVEV
55/100	12	18	14.03.1922		35.000	29.400	12.200	ÖHEV
108/45	12	18	21.09.1922	01.03.1927	28.600	28.600	24.286	MVEV
99/8	24	18	27.01.1923	13.08.1936	10.150	10.150	12.414	ÖHEV
99/8			27.01.1923	13.08.1936	26.150	26.150	21.725	MVEV
61/111	24	18	24.02.1923		17.000	1.020	10.160	MVEV
63/113	12	18	14.06.1924		7.500	2.500		MVEV
116/14	36	18	04.02.1925		20.000	3.700	17.900	MVEV
116/14	36	18	04.02.1925		13.400	1.400	16.800	ÖHEV
64/112	12		26.02.1925		5.000	3.000	500	MVEV
38/126	24	18	18.03.1925	26.03.1933	12.900	12.900	13.847	MVEV
63/113			21.06.1925		15.000	1.500		MVEV
58/34	36		15.02.1926		66.000	26.000	39.900	MVEV
58/34	6	18 _n	12.07.1926	13.02.1935	20.000	20.000	3.380	MVEV
98/7	24	18	01.03.1927		50.000	50.000	20.000	ÖHEV

⁶ n alt simgesi nemâ miktarından, b altsimgesi ise bey' senedinden hesaplandığını gösterir.

⁷ Kapanma tarihi boş olanlar henüz kapanmamış hesaplardır.

⁸ 17.400 kuruş 30 para

Müşteri Numarası	Vade Ay	Oran ⁶ %	Açılış Tarihi	Kapanış Tarihi ⁷	Borç Miktarı Kuruş	Ödenen Miktar Kuruş	Nemâ Mik. Kuruş	Vakıf
108/45	12	18	01.03.1927		34.000		2000	MVEV
45/27	12	18	01.03.1927	13.02.1936	15.000	15.000	8.070	ÖHEV
46/103	12	18	12.01.1928	29.11.1933	30.000	30.000	27.400	ÖHEV
46/103	12	18	12.01.1928	10.03.1932	10.000	10.000	7.556	MVEV
42/29	24	18	01.04.1928	22.08.1936	20.000	20.000	20.700	MVEV
60/116	36	18	17.06.1928	12.07.1932	61.230	61.230	56.658	MVEV
37/30/94	12	12 _n	14.08.1929	14.08.1930	14.000	14.000	1.700	MVEV
37/30/94	36	10	07.09.1930	22.11.1933	15.700	15.700	4.136	MVEV
118/41	36	15	18.09.1930		47.400			MVEV
47/104	12	18	31.01.1931	06.02.1934	30.000	30.000	8.400	ÖHEV
80/69	12	18	08.03.1931	03.07.1932	27.000	27.000	6.412	MVEV
116/14	12	10	08.06.1932		50.000		2.070	MVEV
65/114	12	12 _n	09.07.1932	14.04.1935	20.000	20.000	6.800	MVEV
60/116	36	12	12.07.1932		82.888			MVEV
50/112	24	15	15.03.1933		20.000	1.200	7.800	ÖHEV
31/38	18	15	30.03.1933	15.07.1935	3.000	3.000	855	ÖHEV
Erzurumlu Kamil Bey	18	9	18.07.1935		10.000			ÖHEV
Reşit Bey					489			MVEV
Cevdet Bey					210			MVEV
M.Atıf Bey					100			MVEV
ÖHEV T.					237.550	181.670	116.994	
MVEV T.					860.947	473.914	402.770	
GENEL T.					1.098.497	655.584	519.764	

Kaynak : İMMA. 1698 Numaralı Defter.

Son 3 kişinin müşteri numarası kısmında eskiden beri böyle gösterildiklerini izah eden küçük bir açıklama vardır. Aynı 3 kişinin sadece borç miktarları verildiği için kişi ve hesap adedi dışında değerlendirmelere etkisi olmamıştır. Erzurumlu Kamil Bey’de ise müşteri numarası kısmı boştur. Defterde boş bırakılan nemâ oranlarının bazıları, alınan nemâ miktarı ve vade bilgisi ile hesaplanarak tamamlanmıştır. Tablodan çıkarılan önemli hususlar, parantez içerisindekiler müşteri no.larını göstermek üzere, aşağıda belirtilmiştir.

- Her iki vakıftan da borç almış kişiler bulunmaktadır. Bu kişiler Telgraf Müvezzi' lerinden Çarşambalı Hasan Efendi, Fetvâ Emîni zâde Rebi' Efendi, Fatih'te destereci Mehmed Cemal Efendi ve Tikveşli Ali Kemal Bey dir ve

her iki taraftanda aynı tarihlerde borç almışlardır. Fetvâ Emîni zâde Rebi' Efendi her iki borcunuda aynı tarihte ödemiştir.

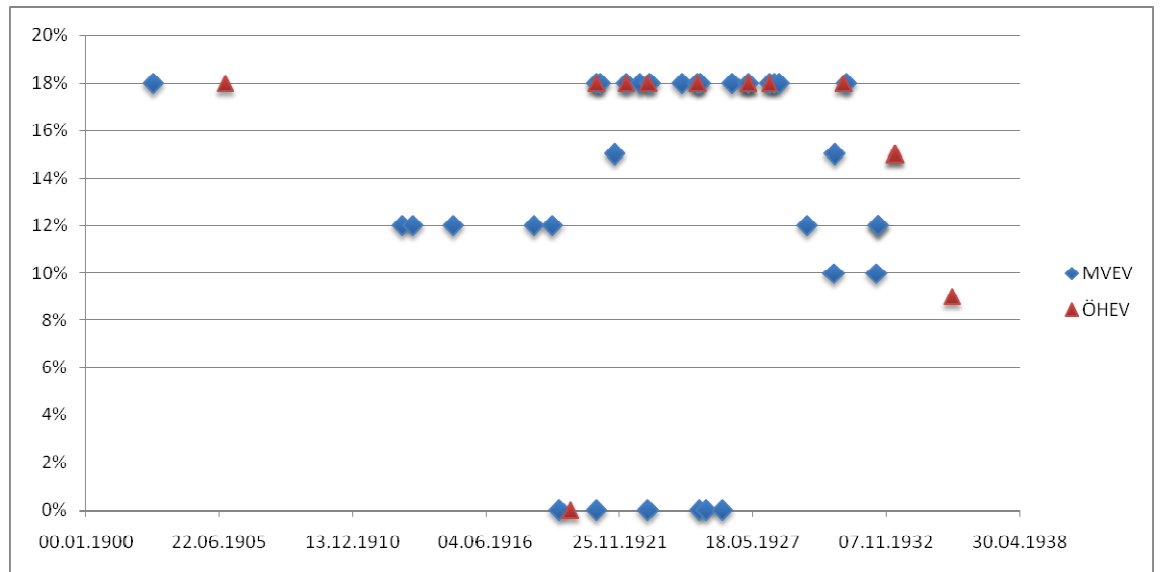
- Defterin en eski tarihli kaydı (108/45) Fatih noteri eski dava vekili Mehmed Şükrü Bey'in 29.Eylül.1902 yılındaki hesap açılışıdır. En yeni tarihli kaydı ise (42/29) Fatih'te kunduracı İbrahim Efendi'nin 22.Ağustos.1936 yılındaki hesap kapamasına aittir.
- Hesaplardan sadece (37/30/94) Dülgerzade Mahallesi'nde Emin Zihni Bey ve zevcesi Fatıma Hanım'ın hesabı günü gününe kapanmış, (80/69) Şemseddin Molla Mahallesi'nde Emine ve Müzeyyen Hanım ve Fahrettin Bey'in hesabı ise 4 ay farkla kapanmış olup geri kalan diğer hesaplar vadesinden çok sonra kapatılmıştır.
- En kısa vade 6 ay ile (58/34) Karagümrük'te marangoz Ahmet Efendi'ye, en uzun vade ise 60 ay ile (124/19) Tikveşli Ali Kemal Bey'in her iki hesabına verilmiştir.
- Fatih Noteri sabık dava vekili Mehmed Şükrü Bey (108/45) 12 şer aylık 3 hesabın sahibi olmakla birlikte 25 yıl ile en uzun süre (1902 – 1927) işlem gören hesabın da sahibidir. Aynı zamanda 12 ay vadesi olupta bunu 21 sene 7 ay sonra ödeyerek defterdeki en uzun süren hesap kapamasını yapmıştır.
- En fazla borç işlem bazında 82.888 kuruş ile (60/116) Beykozlu Ahmet Bey zevcesi Latife Hanım'a , en az borç ise 100 kuruş ile Mehmed Atıf Bey'e verilmiştir. Kişi bazında en yüksek toplam borç 170.118 kuruş ile (60/116) Beykozlu Ahmet Bey zevcesi Latife Hanım'a verilmiştir.
- Latife Hanım 1928 yılında %18'den aldığı 61.230 kuruşluk borcunu ve nemâsını kapatmak için 1932 yılında %12'den 82.888 kuruş borç almıştır. Aynı tarihte alınan borç ve kapanan bir önceki hesaptan yola çıkarak; 1928 yılından 1932 yılına kadar piyasa koşullarının değişkenlik gösterdiğini nemâ oranlarının düştüğünü, bunun neticesinde de Latife Hanım'ın %12'den

borcunu yeniden yapılandırarak refinansman yaptığını söyleyebiliriz. (bkz. : Ek 4.2.)

- Dülgerzade Mahallesi'nde Emin Zihni bey ve zevcesi Fatıma Hanım'ın 2. hesabında da faiz oranının düşmesi ve vade uzaması açık bir şekilde görülmektedir. Fatıma Hanım da 1929'da 1 yıllığına %12'den aldığı borcu 1930 yılında ödedikten 20 gün sonra 3 yıllığına %10'dan ikinci borcunu almıştır. Şaşırtıcı olan 2. aldığı borç, ilk borcunun nemâ ve asıl ödemesinin toplamı kadar olmasıdır. Burada da refinansman yapıldığı söylenebilir.
- Fatih Noteri sabık dava vekili Mehmed Şükrü Bey'in hesabında da 1922 yılında 1 yıllığına %18'den aldığı borcunun kalan kısmının tamamını ve nemâsının bir kısmını, 1927 yılında %18'den fakat bu sefer 3 yıllığına ikinci defa borç olarak kapatma yoluna gittiğini görmekteyiz. Alınan borç gene nemâ ve ana para ödemesinin toplamına çok yakındır.

Borçlardaki en düşük nemâ oranı %9, en yüksek oran ise %18 dir. Çoğunlukla nemâ oranları %18 iken, Grafik 1'de görüldüğü üzere 1913, 1915, 1918 yıllarında ve 1919 yılı başlarında %12 dir. Oranlar 1920 yılından 1929 yılına kadar tekrar %18'e çıkmakta, 1929 - 35 arasında %15 - %12 seviyelerine indiği gözlenmektedir.

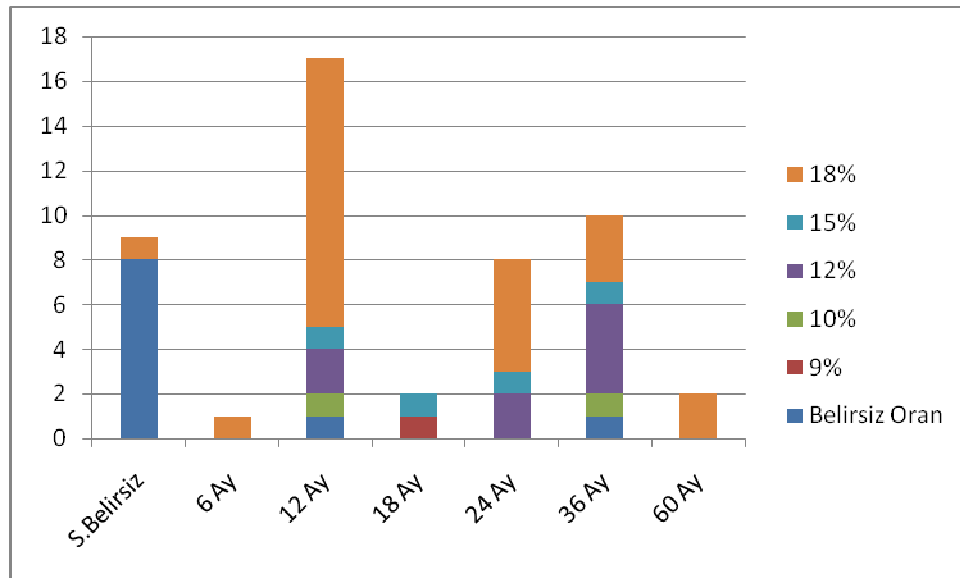
Grafik 1: Nemâ Oranları Serpilme Diyagramı (1902-1936)

Kaynak : İMMA. 1698 Numaralı Defter.

Birinci Dünya Savaşı'nın ilk iki yılından sonra, savaşın finansmanının aşırı miktarlarda kağıt para basımı yoluyla sağlanması sonucunda enflasyonist bir döneme girilmiş ve 1917 yılında fiyatlar yaklaşık olarak %300 artmıştır. Tüketici fiyatlarındaki bu artış savaştan sonra ve 1930'lu yıllarda gerilemiştir.⁹ Bu durum serpilme diyagramındaki %18'lik nemâ oranlarının yoğunlaştığı zaman dilimi ile uyumludur. Diyagramın altındaki oranı belli olmayan 7 adet borçlanmanın da aynı dönemde olması, bunların %18 olma olasılığını güçlendirmektedir. 30,000 kuruş ve üzerinde yapılan 14 adet borçlanmada, bir adet vade ve nemâ oranı belirsiz ve bir adet vade belirsiz nemâ oranı %18 olan toplam iki adet hesap dışarda bırakılırsa, geriye kalan 12 adet hesabın vade ve nemâ oranı dağılımları vade (%10, %12, %15, %18) gösterimi kullanılarak; 36(0,0,1,2), 24(0,1,0,1) ve 12(1,0,1,4) olarak gerçekleşmiştir. Bu dağılımlardan sadece 12 ay vade ve %18 nemâ oranı üzerinde belirgin bir kümelenme olduğu görülmüştür. Grafik 2'de tüm hesaplar için vadelere göre nemâ oranlarının dağılımı verilmiştir. Burada da 30,000 kuruş ve üstü borçlara ait dağılımdaki gibi 12 ay vade ve %18 nemâ oranı üzerinde kümelenme görülmektedir. Diğer anlamlı kümelenme ise 24 ay ve %18 nemâ oranındadır.

Grafik 2: Vadelere Göre Nemâ Oranlarının Dağılımı (1902-1936)

Kaynak : İMMA. 1698 Numaralı Defter.

⁹ Şevket Pamuk , **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme: Seçme Eserler II**, İstanbul, 2.bs., Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009, s. 326.

49 adet borçlanmada 24 adet ile en fazla nemâ oranı olan %18 için diğer önemli olabilecek tespit, en kısa ve en uzun vade olan 6 ay ile 60 ay vadeli borçlanmalardaki uygulanan tek oran olmasıdır.

Defterdeki hesaplarda verilen borç miktarlarına karşılık alınan nemâların hangi düzeyde bir getiri sağladığına bakılmıştır. Ana para ödendiği halde alınamamış bazı nemâların daha sonraki dönemlerde alındığı, yada bir kısmının alınıp geri kalanının bırakıldığı gözlemlenmiştir. Yazılan nemâ oranlarının birebir uygulandığı örnekler azdır.

Kapanmamış olan hesaplarda nemâ gelirlerinin henüz bitmemiş olabileceği varsayımı ile sadece kapanmış 22 hesap için gerçekleşen ortalama nemâ oranları bulunmuştur. Bunun için kapanan tüm hesapların nemâ oranı, borç tarihi, kapama tarihi ve alınan nemâ miktarları bulunmuş, her bir hesap için toplam nemâ miktarının borç miktarına oranı elde edilmiştir. Daha sonra bu oranlar toplam sürelerle bölünüp, 12 ile çarpılarak ortalama yıllık nemâ oranları elde edilmiştir.

Tablo 11’den de görüleceği üzere toplam kapanmış 22 hesaptan ancak 4 tanesinde gerçekleşen ortalama nemâ oranı verilen nemâ oranına eşit veya fazladır(+). İki hesaba ait nemâ oranı olmadığı için kıyaslanamamıştır. Fatih Noteri sabık Dava Vekili Mehmed Şükrü Bey’in iki hesabından alınan toplam nemâ miktarı 24.286 kuruş olmasına rağmen, defter kaydında bu miktarın iki hesaba dağılımı belli değildir. Tablo 11, söz konusu miktarın tümü tek bir hesapta gösterilerek hazırlanmıştır. Bu kabul ile iki hesaptan biri (+) durumuna geçmiştir. Bu durumda 4 adet hesap için elde edilen “verilen nemâ oranına eşit veya fazla” bulgusu şüpheli olmaktadır. Şüpheyi gidermek için bu iki hesap toplanabilir hale getirilmek zorundadır. Bunun için verilen nemâ oranları ve açılış-kapanış tarihlerinden bu iki hesaptan toplam 73.511 kuruş nemâ alınması gerektiği hesap yoluyla bulunmuş ve yine bu iki hesaptan alınan toplam 24.286 kuruş nemâ ile oranlanmıştır.

Çıkan sonuç alınması gereken nemânın ancak % 33,04’ünün alındığıdır. Bu ise bize söz konusu şahsa ait iki hesabın da, “verilen nemâ oranına eşit veya fazla” olmadığı (-) ve toplam 4 hesap için bulunan bu bulgunun 3 hesap için geçerli olduğu

çıkarmasını daha kabul edilebilir hale getiriyor. Sonuç itibari ile toplam kapanan 22 hesaptan ancak 3 tanesi (% 13,64) “verilen nemâ oranına eşit veya fazla” dır. Diğer taraftan eksiye görünen 3 hesap alınması gereken nemâ oranına çok yakındır. Bu nedenle bu 3 hesabıda “verilen nemâ oranına eşit veya fazla” kabul edersek toplam 6 hesabın oranı 27,28 dir.

Tablo 11: Gerçekleşen Ortalama Nemâ Oranları (1902-1936)

Borçlunun Adı	Vade (Ay)	Nemâ Oranı %	Süre (Ay)	Borç Miktarı (Kuruş)	Alınan Nemâ (Kuruş)	Ort. Nemâ Oranı %	Alınan Nemâ Seviyesi
Fatih Noteri sabık Dava Vekili Mehmed Şükrü Bey	12	18	260	12900		0,00	-
Nakib-ül eşrâf Kâtibi Saffet ve biraderi Fazıl Efendiler	36	12	230	4100	4156	5,30	-
Yakacıkta Sıdika Hanım			131	6000	9800	14,92	?
Beykozlu Ahmed Bey zevcesi Latife Hanım	12	18	89	26000	31550	16,36	-
Karagümrük'te marangoz Ahmed Efendi	12	15	54	50000	39750	17,79	+
Üsküdar'da kebabcı Tevfik Efendi		18	119	30000	41400	13,87	-
Fatih Noteri sabık Dava Vekili Mehmed Şükrü Bey	12	18	54	28600	24286	18,85	+
Fetva Emîni zâde Rebi' Efendi			165	26150	21725	6,05	?
Diyanet İşleri mümeyyizlerinden Ahmet Rakım Bey	24	18	98	12900	13847	13,19	-
Karagümrük'te marangoz Ahmed Efendi	6	18	105	20000	3380	1,94	-
Telgraf Müvezzi' lerinden Çarşambalı Hasan Efendi	12	18	51	10000	7556	17,91	-
Fatih'te kunduracı İbrahim Efendi	24	18	102	20000	20700	12,16	-
Beykozlu Ahmed Bey zevcesi Latife Hanım	36	18	50	61230	56658	22,42	+
Dülgerzade Mahallesi'nde Emin Zihni Bey ve zevcesi Fatıma Hanım	12	12	12	14000	1700	11,98	-
Dülgerzade Mahallesi'nde Emin Zihni Bey ve zevcesi Fatıma Hanım	36	10	39	15700	4136	8,09	-
Şemseddin Molla Mahallesinde Emine ve Müzeyyen Hanım ve Fahrettin Bey	12	18	16	27000	6412	17,70	-
Küçük Mustafa Paşa'dan Hakkı Bey zevcesi Cemile Hanım	12	12	34	20000	6800	12,13	+
Fetvâ Emîni zâde Rebi'i Efendi	24	18	165	10150	12414	8,90	-
Dersi'âmdan Manisalı Mustafa Efendi	12	18	109	15000	8070	5,92	-
Telgraf Müvezzilerinden Çarşamba'lı Hasan Efendi	12	18	72	30000	27400	15,31	-
(...) hacı Emin Efendi zevcesi Emine Hanım	12	18	37	30000	8400	9,15	-
Mu'allim Ali Rıza Bey	18	15	28	3000	855	12,26	-

Kaynak : İMMA. 1698 Numaralı Defter.

Tablodaki Yakacıkta Sıdıkâ Hanım ve Fetvâ Emini zâde Rebi' Efendi'ye ait nemâ oranı olmayan hesaplar dışarda tutulmak suretiyle 20 adet kapanan hesap için alınan nemâ, alınması gereken nemânın % 69,69 'udur.

Defter muhasebesine göre Tablo 12'de verilen değerler dikkate alınarak tahsil edilen miktar-kalan miktar mukayesesi Grafik 3'te verilmiştir. Buradaki değerler 29.12.1902 - 18.09.1936 tarihi itibarıyla vakıfların ana para ve sigorta-icra-dellaliyye masraflarından doğan alacakları ve bu tarihe kadarki 49 hesaptan tahsil edilen miktarları göstermektedir.

Tablo 12: Defter Bazında Verilen Toplam Borç ve Tahsil Miktarları (1902-1936)

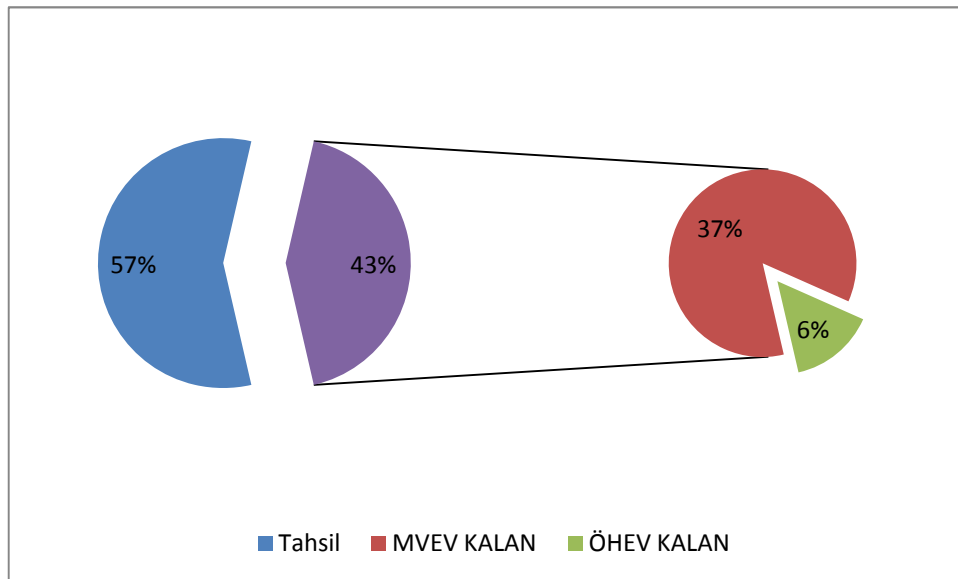
		ÖHEV (Kuruş)	MVEV (Kuruş)	DEFTERİN TAMAMINDA (Kuruş)
Verilen borç (Tablo 10)		237.550	860.947	1.098.497
Sigorta, İcra , Dellaliyye**		24.230	36.807*	61.037
Toplam Borç		261.780	897.754	1.159.534
Tahsil edilen	Tablo 10	181.670	473.914	655.584
	Sigorta, İcra, Dellaliyye	7.000	801	7.801
	Toplam	188.670	474.715	663.385
Kalan		73.110	423.039	496.149

Kaynak: İMMA.1698 Numaralı Defter

(*) Rakam Yuvarlatılmıştır.

(**) Yapılan masraflar önce kasadan çıkmış sonra borç kaydedilmiş

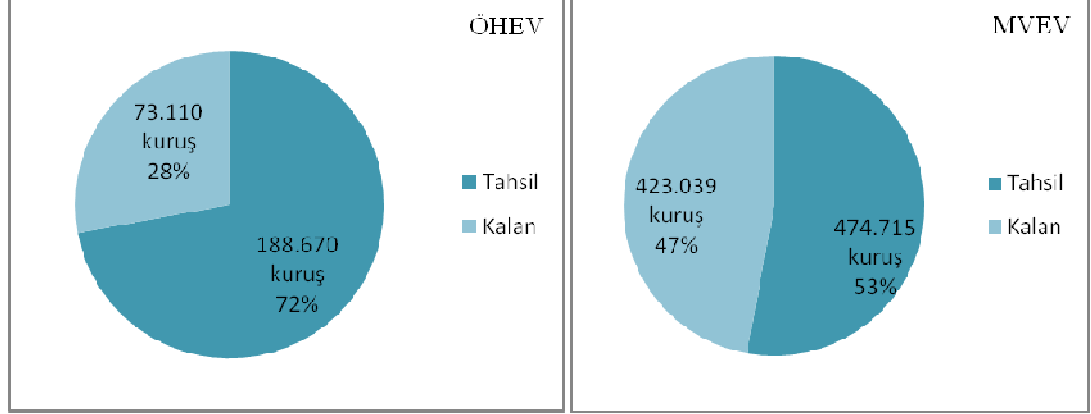
Grafik 3: 18.09.1936 Tarihinde Vakıfların Toplam Alacak Durumu

Kaynak : İMMA. 1698 Numaralı Defter.

Vakıf bazında ise verilen borçlara karşılık aynı tarihli tahsilat-kalan borç mukayeseleri ise Grafik 4’te verilmiştir.

Grafik 4: 18.09.1936 Tarihinde Vakıf Bazında Alacak Durumu

Kaynak : İMMA. 1698 Numaralı Defter

Grafikten görüleceği üzere ÖHEV borçlulardaki parasını büyük oranda tahsil etmiş, MVEV ise yaklaşık yarısını tahsil edebilmiştir.

3.2.4. Muhasebenin İncelenmesi

Bu kısımda, defterde ayrı ayrı tutulan Mehmed Vahid Efendi ve Ömer Hüsâmeddin Efendi’ye ait muhasebeler incelenmiş ve daha sonra defter geneli için değerlendirilmiştir.

Burada verilen bilgiler esas olarak “Muhasebeye Ait Kısım” (MK) dan elde edilmiştir. Ancak iki amaçla “Borçlulara Ait Kısım” (BK) ‘a sürekli olarak başvurulmuştur;

- Muhasebelerde verilen her bilginin doğruluğunu kontrol etmek ve
- Muhasebelerdeki iki dönem için verilen alacak dökümü arasındaki farkın kaynağını bulmak ya da iki dönem için verilen kasa durumları arasındaki değişimin nedenini araştırmak.

Yapılan bu kontrollü gidiş esnasında seyrekte olsa bazı uyuşmazlıklara rastlanmış, ancak sonuç olarak (MK)’deki bilginin doğruluğu esas alınmıştır. Söz konusu uyuşmazlıklar genel olarak aşağıdaki gibi gruplandırılabilir;

- Borçludan alınmış bir nemâ, (BK) deki alınış tarihi bakımından (MK) ile bazen aynı döneme denk düşmemekte ya da hiç görülmemektedir.
- Alacak durumundaki iki dönem arasındaki değişim, (BK) ile açıklanabilse de bazı durumlarda işlem tarihi bakımından iki dönem arasına düşmemektedir.
- İki dönem arasında kasa durumundaki değişimin (BK) ile açıklanamadığı olmuştur.
- Para miktarlarının kuruş kısmının onlar hanesinde ve para hanesinde farklılıklar tespit edilmiştir.

Muhasebe, 15.Haziran.1923-17.Eylül.1936 (1341 Şevval gayesi-1355 Cumâdelâhire gayesi) aralığını içeren beş dönemde tutulmuştur. Bu dönemler aşağıda verildiği gibidir.

1. Dönem 15.Haziran.1923 - 28.Aralık.1932 (1341 Şevval gayesi-1351 Şa'ban gayesi) (D1)

2. Dönem 29.Aralık.1932 - 15.Nisan.1934 (1351 Ramazan - 1353 Muharrem) (D2)

3. Dönem 15.Nisan.1934 - 4.Nisan.1935 (1353 Muharrem - 1353 Zilhicce gayesi) (D3)

4. Dönem 5.Nisan.1935 - 23.Mart.1936 (1354 Muharrem - 1354 Zilhicce gayesi) (D4)

5. Dönem 24.Mart.1936 - 17.Eylül.1936 (1355 Muharrem - 1355 Cumâdelâhire gayesi) (D5)

Birinci dönem 10 yıllık bir süreyi kapsamakta ve bu sürenin detay dökümleri bulunmamaktadır. 2. dönem yeni sene başını Muharrem ayından başlatabilmek için 1 sene 4 aylık dönemden ibarettir. 3 ve 4. dönemler birer yıl sürmüştür 5. dönem ise 6 aylık kısa dönem şeklinde ele alınmıştır. Dönemlerin hepsinde bir önceki dönemden gelen vakfın mali yekünü (DY) (bunlar alacaklar ve kasa toplamından ibarettir) belirtilmiştir. Daha sonra o yıla ait nemâ gelirlerinin dökümü (ND), vakfiye şartlarına uygun olarak da masrafların dökümü (MD) verilmiştir. Varsa kişiye özel

icra, sigorta, dellâliyye vs.. masrafların dökümü de ayrıca belirtilmiştir. Genel vakıf masraflarının dışında değerlendirilen bu masraflar daha sonra kişilerin borç hanelerine eklenmiştir. Kişi bazında toplam borçları içeren bir alacak dökümü (AD) yapılmış, yekün (AY) alınmış ve bu yeküne kasa durumu (KD) da eklenerek o dönemin vakıf yekünü (SY) bulunmuş ve hesaplar kapatılmıştır. Tüm hesaplamalarda sayfa sonuna gelindiğinde sayfanın yekünü alınarak diğer sayfaya aktarılmış burada bu yekünün altından ilave olunarak yazılmaya devam edilmiştir.

Tablo 15 Ömer Hüsâmeddin Efendi ve Mehmed Vahid Efendilere ait muhasebe kayıtlarının birleştirilmiş halidir. Tabloda italik olarak yazılanlar muhasebelerde olmayıp kasa durumu ve alacak durumunu denkleştirmek için “Borçlulara Ait Kısım”dan araştırılarak bulunmuştur.

Muhasebenin tutuluş biçimi ilgili gelir ya da gider kalemlerinin dökümünün verilip, ardından kasa sayımı ile elde edilen rakamın verilmesi şeklindedir. Ancak bir dönemden diğerine kasa durumundaki değişimi sadece muhasebe kayıtları ile açıklayamıyoruz. Çünkü;

- Yeni verilen borç (kasa çıkışı, alacak artışı) muhasebede görülmemektedir.
- Kasayı etkileyen (örneğin icra masrafı eksik yazılarak toplandığında) bir işlemin rakamı yanlış yazıldığında kasada açık olmaktadır.

Tablodaki ana para tahsilat, yeni borç verilmesi, kira ve nemâ gelirleri ve masraflar (dellâliyye, sigorta, diğer) gibi bildik kalemleri içeren satırlar dışındakilerin açıklaması aşağıdaki gibidir.

- D2’de ki “Belirsiz” olan rakam Mehmed Vahid Efendi muhasebesine aittir. Bu muhasebenin ilgili dönemi için verilen kasa ve alacak durumu rakamlarının kaynağı araştırılmış ancak 3.058 kuruşluk açık defterde bulunamamıştır.
- D3’de ki “İcradan hakedilen” 15.500 kuruşluk rakam, Ömer Hüsâmeddin Efendi muhasebesine ait olup Düyûn-u Umûmiye hademesinden müteveffa Abdullah Efendi’nin nemâ borcu için icradan tahakkuk hakkı elde edilmiştir.
- Aynı dönemdeki 300 kuruşluk “rakam hatası” Ömer Hüsâmeddin Efendi muhasebesinde İ’lâmat-ı Şer’iyye Müdürü Ders Vekili merhum Ahmed

Hamdi Efendi'nin 1900 olan borcu 1600 olarak yazılmış ve bir dönem sonra farkedilerek tekrar 1900 olarak kayıt edilmiştir.

- Bu dönemdeki 799 kuruş (35 para) lık “Alacaklardan Düşme” miktarı, Tablo 10’ daki son üç kişiye aittir. Muhasebede kasayı etkileyen (kasaya giriş) bir işlem olmadığı görüldüğünden tahsilat yerine (alacaklardan) düşme ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca bu üç kişiye ait hesaplar defterde halen açık görülmektedir.
- D4’de 15 paralık bir toplama hatası tespit edilmiş ve “Düzeltilme” olarak konulmuştur.
- Aynı dönemdeki “Kiracıdan Eski Borç” rakamı, kiracı Hasan’dan alındı sanılan fakat alınmadığı farkedilen kira borcunun muhasebeleştirilmesidir. Hemen altındaki “Kiracıdan Ödeme” ise aynı dönemde eski borçtan yapılan 400 kuruşluk tahsilatı belirtmektedir.
- D5’deki 20 kuruşluk düzeltme Mehmed Vahid Efendi muhasebesinde olup, Tikveşli Ali Kemal Bey’e yapılan icra masrafı 320 kuruş yerine 300 kuruş olarak muhasebeleşmiştir. Verilen kasa durumu rakamındaki 20 kuruşluk fark ın buradan geldiği anlaşılmıştır.
- Aynı dönemdeki 20 paralık düzeltme toplama hatasından gelmektedir.

Tablo 13 ve Tablo 14 sırasıyla Ömer Hüsâmeddin ve Mehmed Vahid Efendilerin Vakıflarına ait defterin muhasebe tablolarıdır. Her iki vakfı tek tek inceleme ve birbiriyle karşılaştırma imkanı veren bu 2 tablodan sonra defter bazında birleştirilmiş olarak verilmiş olan Tablo 15 bize aynı amaca hizmet eden 2 vakfın defterinin toplam büyüklüğünü vermektedir. Tek tek incelenen defterlerin yekünleri toplandığında da Tablo 15’in doğruluğu test edilmiş olmaktadır.

Tablo 13 : Ömer Hüsâmeddin Efendi Vakfı MuhasebeTablosu (1902-1936)

	Yekün		Alacak Durumu		Muhasebe Kalemi	Kasa Durumu	
	Kuruş	Para	Kuruş	Para		Kuruş	Para
D1	292567	30					
					Nema Geliri	279684	30
					Masraflar	-494522	0
D2	77.730	20	55.650	0		22.080	20
			-2.700	0	Ana Para Tahsilat	2.700	0
			23.000	0	Verilen Yeni Borç	-23.000	0
					Nema Geliri	11.700	0
					Masraflar	-3.216	0
D3	86.214	20	75.950	0		10.264	20
			-2.000	0	Ana Para Tahsilat	2.000	0
			1.500	0	Delaliye Masrafı	-1.500	0
			15.500	0	İcradan Hakedilen		
			-300	0	Rakam Hatası	300	0
					Nema Geliri	7.000	0
					Masraflar	-6.933	0
D4	101.781	20	90.650	0		11.131	20
			-15.220	0	Ana Para Tahsilat	15.220	0
			10.000	0	Verilen Yeni Borç	-10.000	0
			300	0	Rakam Hatası Düzelt.	-300	0
					Nema Geliri	3.205	0
					Masraflar	-4.020	0
D5	100.966	20	85.730	0		15.236	20
			-12.850	0	Ana Para Tahsilat	12.850	0
			230	0	İcra Masrafı	-230	0
					Nema Geliri	800	0
					Masraflar	-11.020	20
18.09.1936	90.746	0	73.110	0		17.636	0

Kaynak : İMMA. 1698 Numaralı Defter.

Tablo 14 : Mehmed Vahid Efendi Vakfı Muhasebe Tablosu (1902-1936)

	Yekün		Alacak Durumu		Muhasebe Kalemi	Kasa Durumu	
	Kuruş	Para	Kuruş	Para		Kuruş	Para
D1	446309	30					
					Nema Geliri	531974	0
					Masraflar	-495194	0
D2	483.089	30	462282	5		20807	25
			-1.000	0	Ana Para Tahsilat	1.000	0
			20.000	0	Verilen Yeni Borç	-20.000	0
			3.058	0	Belirsiz	-3.058	0
			1.326	0	Sigorta Masrafı	-1.326	0
					Nema Geliri	32.183	30
					Kira Geliri	8.448	0
					Masraflar	-9.330	0
D3	514.391	20	485.666	5		28.725	15
			-20.000	0	Ana Para Tahsilat	20.000	0
			1.576	0	Sigorta Masrafı	-1.576	0
			-799	35	Alacaklardan Düşme		
					Kira Geliri	8.753	0
					Nema Geliri	9.600	0
					Masraflar	-6.308	0
D4	525.637	0	466.442	10		59.194	15
			-800	0	Ana Para Tahsilat	800	0
			4.440	0	Sigorta Masrafı	-4.440	0
			5.142	0	Kiracıdan Eski Borç	-5.142	0
			-400	0	Kiracıdan Ödeme	400	0
					Nema Geliri	800	0
					Kira Geliri	3.600	0
					Masraflar	-6.557	0
					Düzeltilme	0	15
D5	523.480	0	474.824	10		48.655	30
			-49.350	0	Ana Para Tahsilat	49.350	0
			2.287	0	İcra Masrafı	-2.287	0
			-4.742	0	Kiracıdan Ödeme	4.742	0
			20	0	Düzeltilme	-20	0
			0	0	Düzeltilme	0	20
					Nema Geliri	23.261	0
					Kira Geliri	4.400	0
					Masraflar	-2.816	10
18.09.1936	548.325	10	423.039	10		125.286	0

Kaynak : İMMA. 1698 Numaralı Defter.

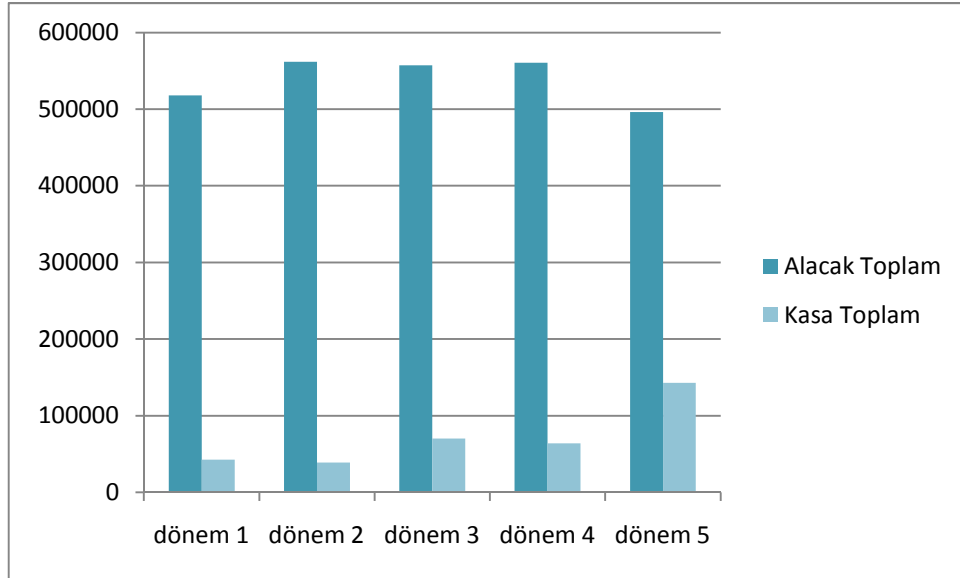
Tablo 15 : Defterin Tamamının Muhasebe Tablosu (1902-1936)

	Yekün		Alacak Durumu		Muhasebe Kalemi	Kasa Durumu	
	Kuruş	Para	Kuruş	Para		Kuruş	Para
D1	738.877	20					
					Nema Geliri	811.658	30
					Masraflar	-989.716	0
D2	560.820	10	517.932	5		42.888	5
			-3.700	0	Ana Para Tahsilat	3.700	0
			43.000	0	Verilen Yeni Borç	-43.000	0
			3.058	0	Belirsiz	-3.058	0
			1.326	0	Sigorta, İcra Masrafı	-1.326	0
					Nema Geliri	43.883	30
					Kira Geliri	8.448	0
					Masraflar	-12.546	0
D3	600.606	0	561.616	5		38.989	35
			-22.000	0	Ana Para Tahsilat	22.000	0
			1.576	0	Sigorta,İcra Masrafı	-1.576	0
			-799	35	Alacaklardan Düşme		
			1.500	0	Dellâliyye Masrafı	-1.500	0
			15.500	0	İcradan Hakedilen		
			-300	0	Rakam Hatası	300	0
					Kira Geliri	8.753	0
					Nema Geliri	16.600	0
					Masraflar	-13.241	0
D4	627.418	20	557.092	10		70.325	35
			-16.020	0	Ana Para Tahsilat	16.020	0
			10.000	0	Verilen Yeni Borç	-10.000	0
			4.440	0	Sigorta,İcra Masrafı	-4.440	0
			5.142	0	Kiracıdan eski borç	-5.142	0
			-400	0	Kiracıdan ödeme	400	0
			300	0	Rakam Hatası Düzelt.	-300	0
					Nema Geliri	4.005	0
					Kira Geliri	3.600	0
					Masraflar	-10.577	0
					Düzeltilme	0	15
D5	624.446	20	560.554	10		63.892	10
			-62.200	0	Ana Para Tahsilat	62.200	0
			2.517	0	Sigorta,İcra Masrafı	-2.517	0
			-4.742	0	Kiracıdan Ödeme	4.742	0
			20		Düzeltilme	-20	
			0		Düzeltilme	0	20
					Nema Geliri	24.061	0
					Kira Geliri	4.400	0
					Masraflar	-13.836	30
18.09.1936	639.071	10	496.149	10		142.922	0

Kaynak : İMMA. 1698 Numaralı Defter.

Vakıfların mali yekününün dönemlere göre aldığı pozisyon, Grafik 5’de görüldüğü üzere sabittir. 3. dönem kasadaki artış, nemâ artışı ile gerçekleşmiştir. Son dönemdeki alacak durumundaki azalma ve kasa durumundaki artış ana para tahsilatından kaynaklanmaktadır. Bir bütün olarak grafik bize vakfın incelenen dönem boyunca aktif olmadığını göstermektedir. Alacak durumlarının çok değişmediği halde, kasa durumunun da çok değişmemesi bize borçtaki paralardan nemâ geliri elde edilemediğini gösteriyor.

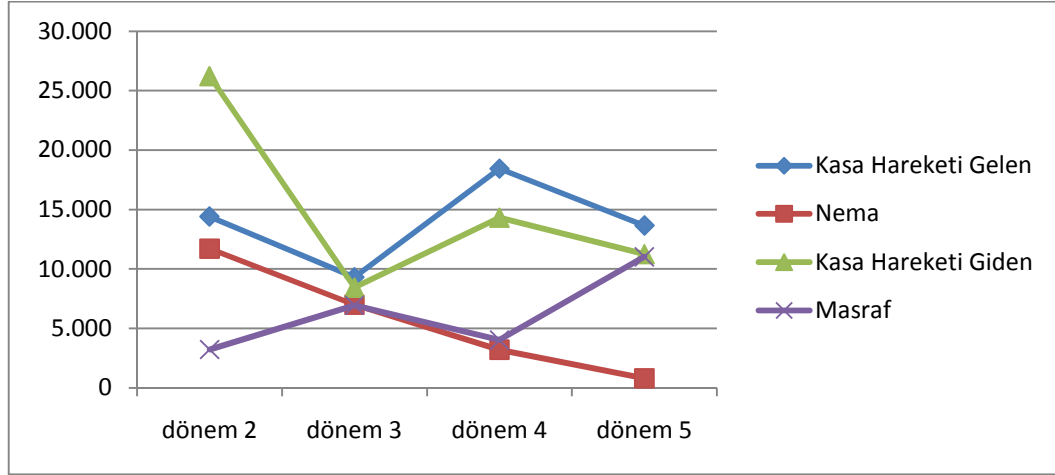
Grafik 5: Vakıfların Toplam Alacak-Kasa Durumu (1902-1936)

Kaynak : İMMA. 1698 Numaralı Defter.

Kasa durumu analizi için, gelen-giden hareketlerinin seyri birbirinden farklı olduğundan, vakıf bazında inceleme uygun olacaktır. Burada her bir vakıf için kasaya toplam giren ile nemâ geliri ve kasadan toplam çıkan ile masraflar arasındaki dönemsel ilişkiler Grafik 6 ve 7’de incelenmiştir. Grafiklerde ayrıca gelen-giden ve nemâ-masraf durumları da görülmektedir. Veri olarak, kasayı etkileyen tüm işlemler gelen giden toplamı olarak, sadece kasayı etkileyen (-) çıkışlar masraf olarak ve nemâ gelirleri alınmıştır.

Grafik 6: ÖHEV Kasa Hareketi (1902-1936)

Kaynak : İMMA. 1698 Numaralı Defter.

ÖHEV için Grafik 6 incelendiğinde;

- Kasaya giriş ile nemâ arasındaki 2. ve 3. dönem arası eğimlerin aynı yönde olması büyük oranda nemâ gelirindeki düşmeye bağlıdır. Girişteki keskin düşüş ise nemâ gelirindeki keskin düşüş ile izah edilebilir. 4. döneme giderken eğimlerin ters yöne dönmesi ise ana para tahsilatında büyük bir artış nedeniyledir. Son dönemde nemâ geliri ve tahsilatın azalması eğimleri aynı yöne çevirmiştir.
- Kasadan çıkış ile masraflar arasında her aralıkta eğimler ters yöndedir. Bunun açıklaması 2. ve 4. dönemlerde yeni borç verilmesi ile 3.ve 5. dönemlerdeki masraflardaki görece artıştır. Masraflardaki artışın nedeni 3. dönemde Fetvahaneye Müsevvidi için birikmiş 2 yıllık ücretin verilmesi, 5.dönem için ise bu döneme kadar verilmemiş sadakanın tek seferde büyük miktarda verilmesidir.

tespitleri yapılabilir.

MVEV için Grafik 7 incelendiğinde ise;

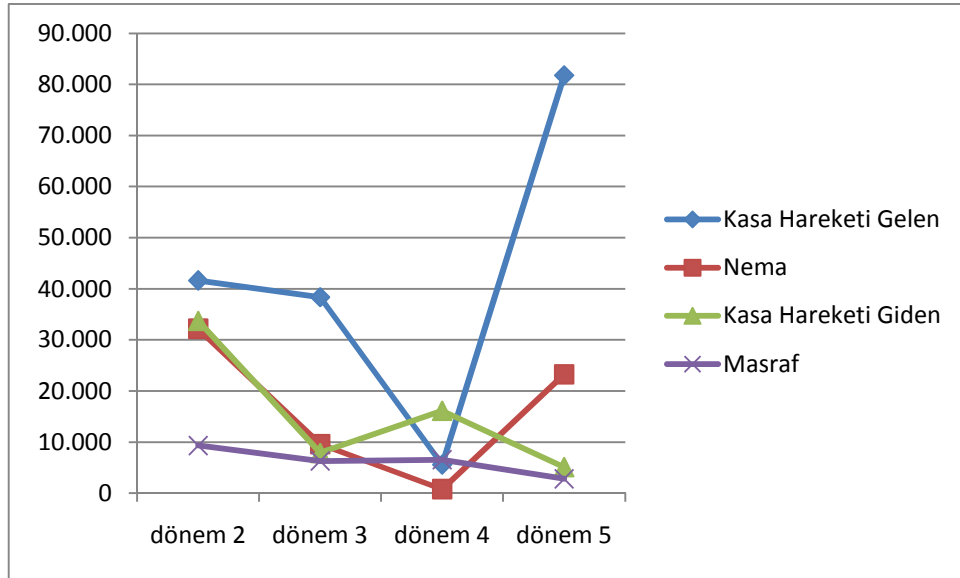
- Ana para tahsilatları ve nemâ gelirleri bir dönemden diğerine birlikte azalış ya da artış gösterdiğinden eğimleri her aralıkta aynı yöndedir. Son

dönemdeki tahsilattaki büyük miktardaki artış kasaya gelen grafiğinde keskin bir artış ile görülmektedir.

- Masrafların her dönemde yaklaşık sabit kalması grafikte masraf çizgisinin yumuşak iniş-çıkışlarına neden olsa da eğimler bakımından giden ile masraflar aynı yöndedir. Giden çizgisindeki keskin iniş-çıkışlar ise 2. dönemde borç verilme durumu olması, 4. dönemde sigorta masraflarının artışı ve kiracının eski bir borcunun bu dönem muhasebeleştirilmesidir.

tespitleri yapılabilir.

Grafik 7: MVEV Kasa Hareketi (1902-1936)

Kaynak : İMMA. 1698 Numaralı Defter

Vakıfların masraf kalemleri, 3 kategoride toplanabilir ve bunlar aşağıda verilmiştir.

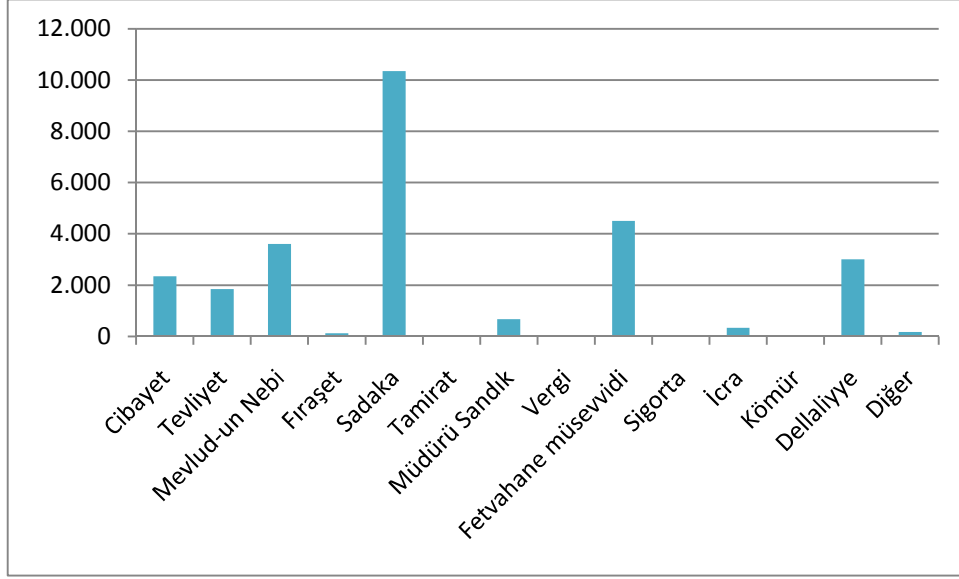
İşletme Giderleri : Tevliyet, Cibâyet, Fetvahane Müsevvidi, Sandık Müdürü, Kömür masrafı.

Faaliyet Giderleri : İcra, sigorta ve dellâliyye masrafları, diğer (kasa kirası, pul parası, küçük toplama hatası düzeltmeleri), vergi.

Amaca Yönelik Giderler: Mevlud-un nebi, tamirat, kütüphaneye firaşet, sadaka.

Vakıf bazında masrafların dağılımı Grafik 8 ve Grafik 9’da verilmiştir. Söz konusu vakıfların dönem bazın masraf dağılım tablolarında¹⁰ yararlanarak şu sonuçlar çıkarılabilir.

Grafik 8: ÖHEV Masraf Dağılımı (1902-1936)

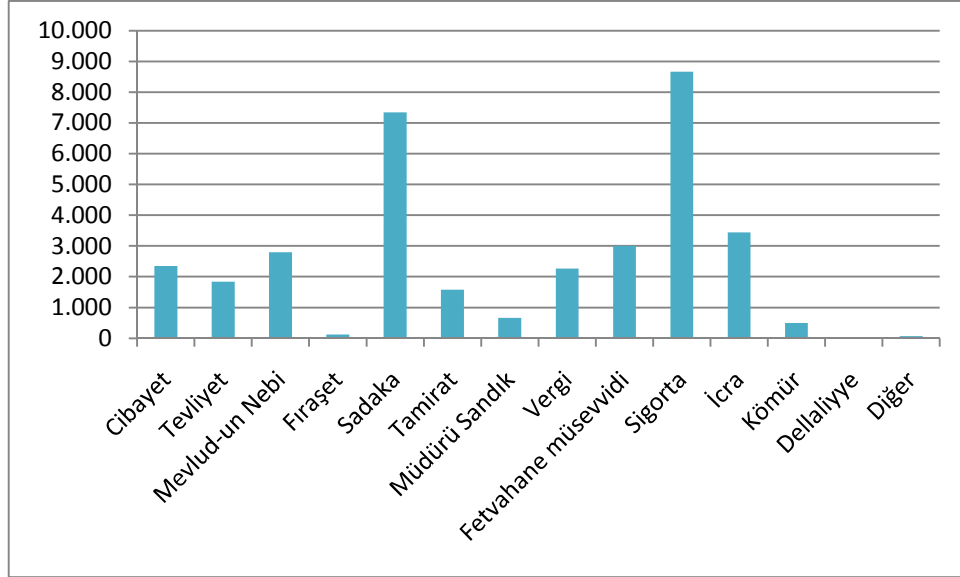
Kaynak: İMMA. 1698 Numaralı Defter.

ÖHEV ‘na ait masraflardan işletme masrafları, kömür hariç vakfiyesinde belirtildiği üzere yapılmıştır. Kömür masrafı vakfiyesinde olmadığı gibi defterde de yoktur. Amaca yönelik giderler bakımından incelediğinde sadece sadakanın bir defada ve son dönemde verilmesi dışında her hangi bir olağandışı durum görülmemiştir. Faaliyetten doğan giderlere baktığımızda ise MVEV’ndan farklı olarak dellâliyye masrafı görülmektedir. Bu masraf Abdullah Efendi’nin icra yoluyla köşkünün satılması esnasında oluşmuştur. Toplam giderler içerisinde işletme, amaca yönelik ve faaliyetten doğan masrafların sırasıyla yüzdeleri %35, %52 ve %13 dür. Bu oranlara bakıldığında vakfın amacına uygun faaliyet gösterdiği görülmektedir. Amaca yönelik giderlerin içerisinde sadakanın oranı yaklaşık %74 tür. Bu oranın daha fazla olmamasındaki temel etken nemâ gelirlerinin düşük olmasıdır.

¹⁰ ÖHEV. için bkz. : Ek 6., MVEV. için bkz. : Ek 7.

MVEV'nın masraf yapısı incelendiğinde faaliyet giderlerinden sigorta ve vergi kalemlerinin olduğunu ve toplamda en yüksek değeri taşıdığı görülüyor. ÖHEV'nda olmayan bu kalemler bu vakıfta borç karşılığı borçludan emlak ipotek edildiğini gösteriyor. İpotek edilen mülklerin sigorta ve vergisi vakıf tarafından ödenip, daha sonra muhasebede alacak kaydedilmektedir. İşletme masrafları vakfiyesine uygun olarak yapılmıştır. Toplam giderler içerisinde işletme, amaca yönelik ve faaliyetten doğan masrafların sırasıyla yüzdeleri %24, %34 ve %42 dir. Amaca yönelik giderlerin içerisinde sadakanın oranı yaklaşık %62 dir.

Grafik 9: MVEV Masraf Dağılımı (1902-1936)

Kaynak : İMMA.1698 Numaralı Defter.

Kira Geliri : Mehmed Vahid Efendi Vakfı'na ait bölümde “Defterdar'daki hanenin icarı, müste'cir Hasan...” ibarelerinden, İstanbul'un Defterdar Mahallesi'nde (Eyüp civarı) kiracı olduğu anlaşılan Hasan adlı kişiye ait kayıtlar tespit edilmiştir. Borçlu isimlerinde iki Hasan geçmekle beraber, hesap tarihlerine baktığımızda müste'cir Hasan'ın bu kişiler olamayacağı anlaşılmıştır. Diğer taraftan vakfın dükkan ve mahzenden başka vakıf malı olmadığı bilinmektedir. Bu durumda Hasan'ın aldığı

borcuna karşılık evini bey'li'l-istiğlâl¹¹ işlemiyle rehin verdiğini ve kendi evinde kiracı olarak oturduğunu söylemenin mümkün olabilmesi için, defterin “Borçlulara Ait Kısmı”nda Müste’cir Hasan’a ait bir kaydın da olması gerekirdi. Bu nedenlerden dolayı Hasan’ın durumu hakkında kesin bir yargıya varılamamıştır.

Muhasebe kayıtlarından tesbit edilen kira ödemelerinin 19 Ağustos 1921’den , Kasım 1936 sonuna kadar yaklaşık 15 seneye yayıldığını görüyoruz. Muhtelif zamanlarda yapılan ödemeler toplam 61.219 kuruş olup, bazen nemâ dökümleri içinde bazen de ayrı sayfa açılarak hangi dönemlere ait olduğuna dair açıklama ile birlikte yekün olarak kayıt edilmiştir. (bkz. : Ek 4.4.) Kira ücretlerini ve detaylarını kayıt tarihlerine göre sıralayacak olursak;

- 19 Ağustos 1921 – Ağustos 1931 tarihleri arası 36.100 kuruş. Kayıtlarda kira miktarı belirtilmemiş fakat süre verildiği için hesaplama sonunda tam olarak 10 sene 10 günlük kira aylık 300 kuruş olarak bulunmuştur. Bu sürenin kirası (D1) olarak gösterdiğimiz muhasebe dönemine denk geldiği için ayrıntılı olarak değil sadece yekün verilerek gösterilmiştir.
- Eylül 1931- 1 Haziran 1933 arası 8.400 kuruş. 21 ayı kapsayan bu dönem aylık 400 kuruştan kayıt edilmiştir. Kiranın aylık 100 kuruş arttığını görüyoruz. Söz konusu %25 lik artış eski kiranın bu dönemde düşük kaldığının bir göstergesidir.
- 1933 Haziran-1933 Aralık arası 7 aylık 2.800 kuruş.
- 1934 Aralık-1934 Mayıs’a kadar 5 aylık 2.000 kuruş.
- 1934 Haziran- 10 Ekim 1935 tarihine kadar 16 ay 10 günlük 6.433 kuruş. Ay ve günü tek tek belirtilmiş olan bu kayıta 1.176 kuruşun peşin alındığı geri kalan 5.257 kuruş için senet alındığı yazılmıştır. Hemen arkasındaki sayfada bu 5.257 kuruşluk borcun hangi tarihlerde ne kadar ödendiği, helâ tamiratı ve bacanın tamiri gibi ayrıntısına varıncaya kadar açıklanmıştır.
- 10 Ekim 1935- Aralık 1935 sonuna kadar 2 ay 20 günlük 1.086 kuruş.
- 1936 Ocak-Şubat 1936 arası 2 aylık 800 kuruş.
- 1936 Mart-1936 Kasım sonuna kadar 9 aylık 3.600 kuruş alınmıştır.

¹¹ Özcan, a.g.e., (2010), s. 117.

Takip edilen tarihlere bakarak kira ödemelerinde herhangi bir aksaklık olmadığını görüyoruz.

Dönemin kira gelirlerini değerlendirebilmek için en yakın veriden hareketle, 1940 yılı İstanbul Fiyat İstatistiğine göre¹², 2 oda 1 mutfak evin en düşük kirası 10 lira ile 10,5 lira arasında olduğu görülmüştür. 1918 senesi devlet bütçesinde para birimi 1 lira= 100 kuruş olarak kabul edilmiştir.¹³ Buna göre 400 kuruşluk kira bedeli 4 liraya karşılık gelmekte ve Hasan'ın kirasının dönem için ucuz kaldığı görülmektedir.

¹² Şevket Pamuk, **İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998**, Ankara, T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, 2000, s. 74.

¹³ Yusuf Akça, **Bütçe ve Devlet Muhasebesi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, 1998, s. 61.

SONUÇ

Tezin ana konusu olarak Para vakıflarının muhasebe sistemini incelemek üzere İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivin'inden alınan 1698 numaralı muhasebe defterinden yola çıkarak varılmış olan son nokta Âtîf Efendi Kütüphanesi olmuştur. Defter 1902-1936 yıllarında aynı amaç için kurulmuş iki vakıf üzerinden muhasebe kayıtlarını inceleme imkanı vermiştir. Bu incelemeyi yaparken amaç para vakıflarının muhasebe sistemini incelemektir. Fakat bulduğumuz ipuçlarından hareketle Osmanlı İmparatorluğu'nun oluşturduğu vakıf sisteminin ayrıntılarını, inceliklerini, sosyal hayata yapmış olduğu maddi manevi katkıları sonucunda uzun yıllar var olabilmesinin bir örneğini, 132 sayfalık defterin satır aralarından tesbit edebilmek mümkün olmuştur. Bu tesbitlerle belki de ana amacımızdan uzaklaşmış, konunun sadece muhasebe sistemini incelemesinden çıkıp, vakfiyeler, Âtîf Efendi Kütüphanesi, ailenin biyografisine varan boyuta taşınması sonucunu doğurmuştur. Birebir örneklendirmelerle karşımıza çıkan defter kayıtlarının bu yönlerini de görmemezlikten gelmenin sistemin özüne aykırı olacağı düşünülerek araştırma geniş tutulmuştur.

1741 yılında Defterdar Âtîf Efendi tarafından kurulan Âtîf Efendi Kütüphanesi ve bunun sürdürülebilirliği için oluşturulan vakıf serüveni incelendiğinde, yüzyıllar öncesinden günümüze kadar gelebilmiş eserlerin çoğunun vakıf eserler olduğunu bu sayede bakımlarının, korumalarının yapıp ayakta kalabildiğini anlamak mümkün olmuştur. Aile bireylerinin dedelerinin kurdukları kütüphaneyi yaşatmak için birbirleriyle yarıştıklarını görmek hatta defterdeki iki vakıf gibi aynı amaç için aynı zaman diliminde de kurulabilen vakıfların varlığı tesbit edilmiştir. Kütüphanenin hala faaliyetini sürdürebildiği ve ayakta kalabildiğine ve zamanla artarak devam eden zengin kitap koleksiyonuna bakarak vâkıfların başarılı olduklarını söyleyebiliriz.

Ele aldığımız defterde vakıf kurucularına baktığımızda her ikisinin de Şeyhü'l-İslâm ve Kazasker gibi imparatorluğun en üst kademelerinde görev almış kişiler olduklarını görüyoruz. Askeri sınıfa dahil olan bu kurucular, vakıfları sayesinde alt ve orta gelir guruplarına hitap ederek servet dağılımına vesile olmuş, dayanışma içinde bulunmuşlardır. Fakirlere, öğrencilere karşılıksız olarak yapılan yardımlar

toplumda güven ve huzur ortamı oluşturmıştır. Orta gelir grubuna verdiği krediler sayesinde de sıkıntılarını hafifletmiş aynı zamanda ülke ekonomisine de katkıda bulunmuştur.

Vakıflar İstanbul'da kurulmalarına rağmen gelirleri vâkıfların İzmir'deki mallarından elde dilmiştir. Vakfiyelerinde şart koşulduğu gibi gelirler, önce düzenli olarak istihdam ettikleri kişilere maaş verilmesi ve diğer amaçlar doğrultusunda harcanmış sonra geri kalan kısım yardım ve sosyal sorumluk projelerinde kullanılmıştır. Böylece Vakıf Sistemi'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun gelir- gider dengesini nasıl koruduğu, yaygınlaştırdığı ve sürdürülebilirlik kazandırdığı izah edilmeye çalışılmıştır.

Vakfiyelerin şartları doğrultusunda vakıfların yönetiminin nasıl oluşması gerektiğini Mehmed Vahid Efendi'nin vakfiyesinde yaptığı düzenlemelerle örneklemek ve anlatmak mümkün olmuştur. Defterden okuduğumuz örneklerden kredi verirken alınması gereken sened, ipotek ve kefilin varlığını görmekteyiz. Keza borçlu vefat ettiğinde vakfın parasının ziyan olmaması için veresesinden alınması gereken borçlar, icra takipleri vasıtasıyla ipotek alınan malın satılması gibi işlemler açık şekilde kaydedilmiştir.

Borçlu isimlerinden ve borçlanılan miktarlardan kadınların da sosyal ve ekonomik hayatta var olduklarını, borç alan kişilerin sosyal statülerini, semtlere göre dağılımını görebilmekteyiz. Muhasebe hareketlerini dönemsel olarak incelediğimizde ise ülke ekonomisinin tahlilini yapabilmekte vakıfların bu durumda oynadıkları yapıcı rolleri daha iyi anlayabilmekteyiz. Masraflar incelendiğinde örneğin; sigorta yapıldığı, dellâliye alındığı, kira ücreti gibi kalemler döneme özgü bilgiler edinilmiştir. Alınan borçların ve nemâlarının geri ödenmesi konusunda geri ödeme sıkıntıları tesbit edilmiştir. Vakıf sisteminin sonuna doğru yaşanan merkezileştirilme çalışmalarının neticesinde, oluşan boşluktan ve gereği gibi yönetilememesinden kaynaklandığı düşünülen bu sıkıntılar her iki vakfında verimliliğinin azalmasına sebebiyet vermiştir.

KAYNAKÇA

- Akça, Yusuf : **Bütçe ve Devlet Muhasebesi**, 2.bs., İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, 1998.
- Akgündüz, Ahmed: **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, 2.bs., İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996.
- Atay, Çınar : **Kapanan Kapılar: İzmir Hanları**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2003.
- Ateş, İbrahim : “Vakfiyelerde Dua ve Beddualar”, **Vakıflar Dergisi**, C. XVII., Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983, s. 5-60.
- Barkan, Ö. Lütfi : “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri”, **Vakıflar Dergisi**, CII., Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1942, s. 279-304.
- Barkan, Ö. Lütfi,
- Ekrem Hakkı Ayverdi: **İstanbul Vakıfları Tahrir Defterleri 953 (1546) Tarihli**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1970.
- Bayyigit, Mehmet : “Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Kurumu Olarak Vakıflar”, **Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, No:11, Konya, 2001, s. 59-66.
- Cin, Halil : “Osmanlı Devletinde Vakıf Hukuku”, **Cumhuriyetin 80.Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu Kitabı**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2004, s. 49-71.
- Cumhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar**, İstanbul, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1937.

- Çeltik, Halil : “Şerh-i Mütün Profesörü Ömer Ferit Kam’ın Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı Eseri”, **Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 2007, s. 173-188.
- Çizakça, Murat : **Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları Ve Para Vakıfları**, İstanbul, İslâmi İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1993.
- Çiftçi, Cafer : “18.yy da Bursa’da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XIII., No: 36, Ankara, 2004, s.79-102.
- Develioğlu, Ferit : **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 25.bs., Ankara, Aydın Kitabevi, 2008.
- Elitaş, Cemal : **Osmanlı İmparatorluğunda 500 Yıl Boyunca Kullanılan Muhasebe Yöntemi Merdiven Yöntemi**, Ankara, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Ekici, Cevat : **Osmanlı İmparatorluğu Devlet Muhasebe Sisteminin Kullanım Alanları**, İstanbul, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2010.
- Erünsal, İsmail E. : “Atıf Efendi Kütüphanesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. IV., İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, s. 60-61.
- Ersoy, Bozkurt : **İzmir Hanları**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991.

- Ertu, Hüseyin : “İslâm Hukuk Tarihinde Vakıflar ve Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.
- Güneri, Hasan : **Türk Medeni Kanunu Açısından Vakıfta Amaç Kavramı ve Amacına Göre Vakıf Türleri**, Ankara , Sevinç Matbaası, 1976.
- Güran, Tefik : **Ekonomik ve Mâli Yönleriyle Vakıflar Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2006.
- Hamidullah, Muhammed : **Modern İktisat ve İslam**, İstanbul, Yağmur Yayınları, 1963.
- Haskan, Mehmet Nermi : **Yüzyıllar Boyunca Üsküdar**, C. II., İstanbul, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2001.
- Hatemi, Hüseyin : “Osmanlılarda Toprak Düzeni Ve Vakıf kurumu”, **Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/Kültür**, C.V., İstanbul, Ağaç Yayınları, 1993. s. 201-225.
- İnanç, Veli : “Eytam İdaresi-Sandıkları ve Marmaris rneğİ (1885-1911)”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Basılmamış Y.Lisans Tezi, Muğla, 2002.
- Kala, Ahmet : **İhtirâ Beratı’ndan Patent’ e, Alâmet-i Frika’dan Marka’ya Türk Sanaİ Mülkiyet Hakları Tarihi**, Ankara, Türk Patent Enstitüsü Yayınları, 2008.
- Kazıcı, Ziya : **İslâm Türk Medeniyeti Tarihi**, 2.bs, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1982.

- Keleş, Hamza : “Osmanlılarda 19.Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı Ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma”, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.XXI., No:1, Ankara, 2001, s. 189-207.
- Koçu, Reşat Ekrem: “Atıf Efendi Kütüphanesi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C.III., İstanbul, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960, s. 1276-1281.
- Koyunoğlu, H.Hüsnü : “Sosyal Politika Açısından Vakıflar : XVII.Yüzyıl İstanbul Örneği”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002.
- Kozak, İ. Erol : **Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf**, 1.bs., İstanbul, Akabe Yayınları, 1995.
- Kulin, Ayşe : **Füreyya**, 17.bs. İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000.
- Kut, Günay : **Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984.
- Kurt, İsmail : “Nazari ve Tatbiki Olarak Para Vakıfları”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994.
- Kurt, İsmail : **Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 1996.
- Kurt, İsmail : “İstanbul Para Vakıfları”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, No:101, İstanbul, 1996, s. 1-32.
- Kütükoğlu, Mübahat S. : **Osmanlı Belgelerinin Dili : Diplomatik**, İstanbul, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Yayını, 1994.

- Özcan, Tahsin: **Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Özcan, Tahsin: **Vakıf Medeniyeti ve Para Vakıfları**, İstanbul, Türkiye Finans Kültür Yayınları, 2010.
- Özcan, Tahsin : “Osmanlı Toplumuna Özgü Bir Finansman Modeli : Para Vakıfları”, **Çerçeve Dergisi**, İstanbul, Ekim 2008, s. 124-128.
- Özcan,Tahsin : “Sofyalı Bâlî Efendi’nin Para Vakıfları İle İlgili Mektupları”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, No:3., İstanbul, 1999, s. 125-155.
- Özsaraç, Yakup : “Para Vakıfları Ve Risk Sermayesi Örnek Olay (Vakıf Risk Sermayesi A.Ş.)”, **Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İşletme Eğitimi Bilim Dalı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.
- Öztürk, Nazif : **Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, Ankara, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Öztürk, Nazif : **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Öztürk, Nazif : “Sosyal Siyaset Açısından Cumhuriyet Öncesi Vakıfları”, **Cumhuriyetin 80.Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu Kitabı**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2004, s. 35-47.
- Pakalın, Mehmet Zeki : **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.II., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1983.
- Pakalın, Mehmet Zeki : **Maliye Teşkilatı Tarihi : 1442-1930**, Ankara, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, 1978.

- Pamuk , Şevket : **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme: Seçme Eserler II**, 2.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009.
- Pamuk, Şevket : **İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998**, Ankara, T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, 2000.
- Soysaldı, H. Mehmet : “Vakıfların Günümüzdeki Yeri ve Önemi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.XII, No: 1., Elazığ, 2002, s. 383-400.
- Süreyya, Mehmed : “Hüsâmeddin Ömer Efendi (Âtîf zâde)”, **Sicil-i Osmanî**, C. III., İstanbul, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s.689.
- Tabakoğlu, Ahmet: “Klasik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi”, **Cumhuriyetin 80.Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu Kitabı**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2004, s. 25-33.
- Tabakoğlu, Ahmet : **Türkiye İktisat Tarihi**, 8.bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 2008.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi : **Alfabetik İslam Hukuku Ve Fıkıh İstılahları Kamusu**, Haz. Sıtkı Güllü, C.V., İstanbul, Eser Neşriyat, 1997.
- Yediyıldız, Bahaeddin : **XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Yediyıldız, Bahaeddin : “Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi”, **Vakıflar Dergisi**, C.XV., Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1982. s. 23-53.

- Yediyıldız, Bahaeddin : “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu”, **Vakıflar Dergisi**, C. XVIII, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1984, s. 6-41.
- Zaim, Sabahattin : “İktisadi Faaliyetlerde İslâmi Davranış Tarzı”, **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, C.VII., İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978, s. 227-241.
- İMMA. : 1698. Numaralı Defter.
- AEK. : 2861., 2859.
- Türkiye Vakıflar Bankası Türk Anonim Ortaklığı
Kanunu (Çevrimiçi)
<http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.3.6219&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch>,
1 Temmuz 2011.

EKLER

Ek 1 : ÖMER HÜSÂMEDDİN EFENDİ'NİN VAKFIYESİ

Ek 1.1. : v1a/b

Kaynak : AEK. 2859.

Ek 1.2. : v2a/b

Kaynak : AEK. 2859.

Ek 1.3. : v3a/b

Kaynak : AEK. 2859.

Ek 1.4. : v4a/b

Kaynak : AEK. 2859.

Ek 1.5. : v5a/b

Kaynak : AEK. 2859.

Ek 1.6. : v6a/b

Kaynak : AEK. 2859.

Ek 1.7. : v7a/b

Kaynak : AEK. 2859.

Ek 1.8. : v8a/b

Kaynak : AEK. 2859.

Ek 1.9. : v9a/b

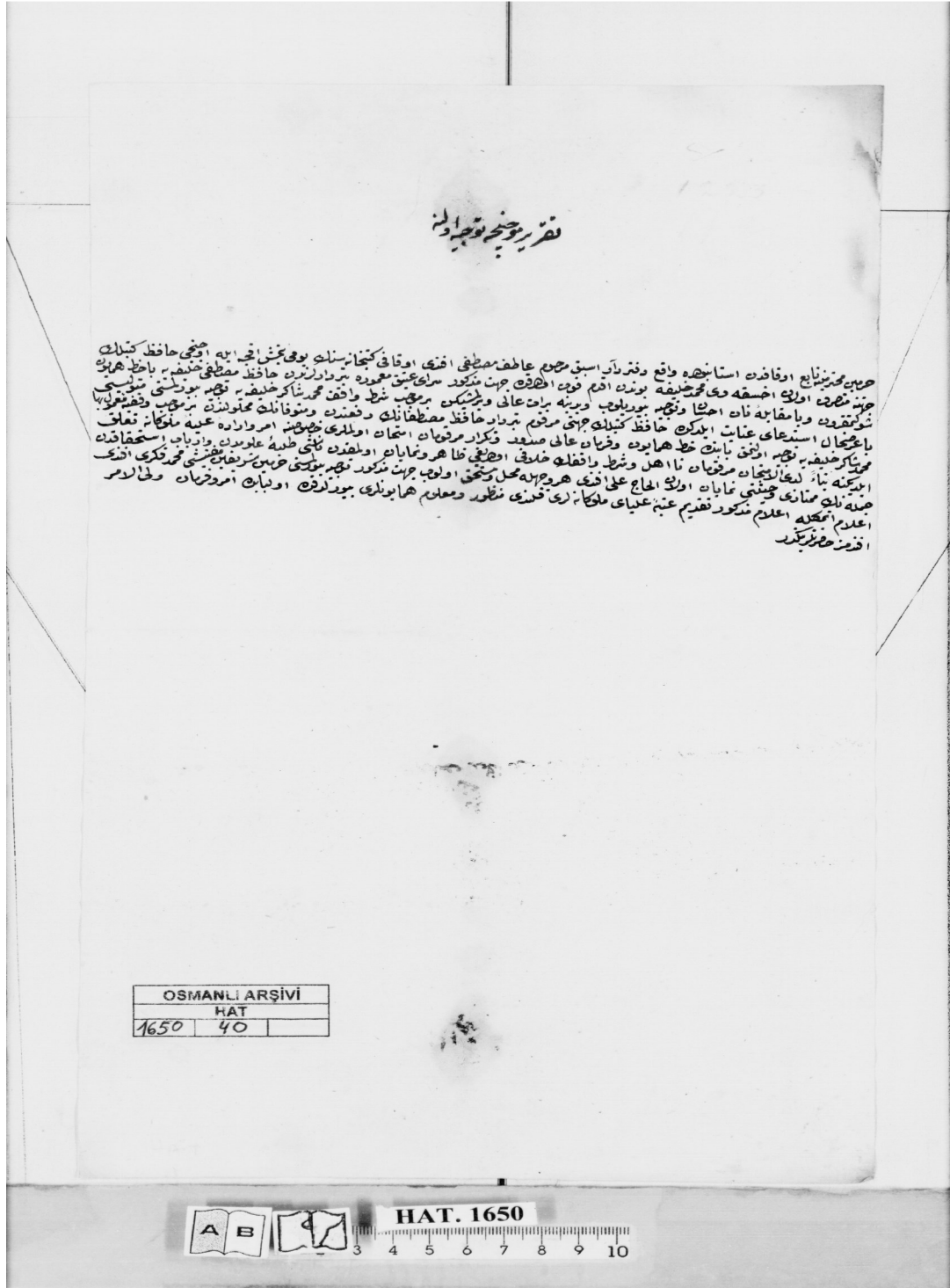
Kaynak : AEK. 2859.

Ek 1.10. : v10a/b

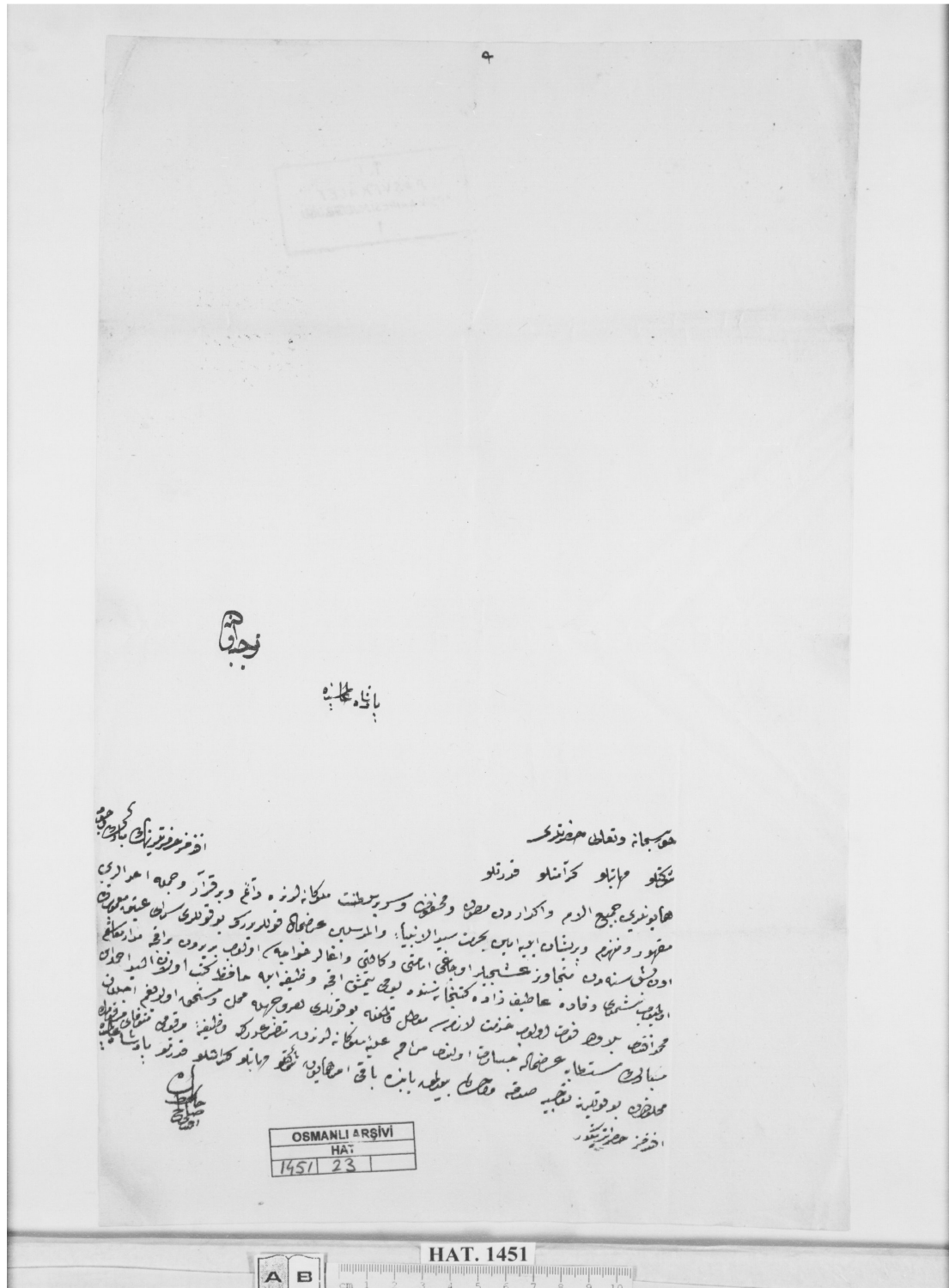
Kaynak : AEK. 2859.

Ek 2. : AEK'nin Üçüncü Hâfız-ı Kütüplüğünün Hacı Ali Efendiye Verilmesinin Belgesi

Kaynak : BOA. Hat.1650.40.

Ek 3. : AEK'nin Hafız-ı Kütüplüğünün Hafız Salih Efendiye Verilmesinin Belgesi

فجوة

بانی: محمد علی

[illegible]

OSMANLI ARŞİVİ	
HAT	
1451	23

HAT. 1451

Ek 4. : MEHMED VAHİD EFENDİ VAKFI'NIN MUHASEBE DEFTERİ

Ek 4.1. : Mehmed Vahid Efendi Vakfı'nın Amacının Yazıldığı Sayfa.

[illegible]

Kaynak : İMMA. 1698., s.2.

[illegible]

ملاحظات	مدیون	مستدین	تاریخ امان	تاریخ تسکات	ن
برای ۲۰۰ ۲۰	قدحیله عثمان	۲۰۰۰	۲۰۰۰	۲۰۰۰	۲۰۰۰
	عائذ الله به	۲۰۰	۲۰۰	۲۰۰	۲۰۰

[illegible]

[illegible]

Ek 4.6. : Bir Önceki Sayfadan Nakil Yekün ve 355 Muharreminde Mal-i vakfın Muhasebesi

		خزانه	
فقير يکون	۵۸۲۹		
دستره جی حیات سیغورله	۰۹۰۰		
بیکنازی	۰۰۱۷		
جیال بیکنازی اجماع	۰۰۶۲		
بقیه صدقه صدیق اجماع	۰۰۰۱		
یکون	۷۸۹۰		
۴۵۵ یونع مال وقف سماک			
احمد و خدیجه	۰۰۰۰		
سید احمد	۰۰۱۵۰		
خدیجه علی خان	۰۰۵۰۰		
صدقه و...	۰۰۵۹۹		
صدقه و...	۰۰۰۰		
سید احمد	۰۰۹۹۲		
بقیه صدقه	۰۰۰۰		
یکون	۱۷۵۹۰		
سید احمد	۰۰۰۰		
راشید احمد	۰۰۰۰		
خان قورن شکر	۰۰۰۰		
صدقه و...	۰۰۹۹۰		
دستره جی محمد جی	۰۰۶۲۰		
یکون	۷۴۰۱۵		
در رنج صدقه محمد جی	۰۰۰۰		
المنجی صدقه محمد جی	۰۰۱۵۰		
قورن محمد جی	۰۰۹۹۰		
یکون	۷۷۹۱۵		

Kaynak : İMMA. 1698. s.34.

م.م	م.م	م.م
۱۰	۴۷۹۱۵۰	فقیر
	۰۸۸۸۸	بکفتری الحنفی
	۰۰۵۱۶	زنت
	۴۷۹۱۵	شماره صنف وقت کینه / خانه تراکم بدوشت ایچاره و زراعت
		ضنده تحویل ایچیه که کوثر لکمه و طاکوکه اوئل حق بر سینه
		انته اولغله زبول وقت تحویل کون بر سیه اولغله اراشت
		کونلش
	۰۰۷۴۶	بر وجه بالا سیفیه طه در عمارت ایچیه اولوب درینده زنده بینه
	۴۷۵۰۰۰	اولوب
	۴۷۹۱۵	یکون زمانه
	۴۷۵۰۰	خاصه موجودی
	۴۰۰	یکون مال وضع
	۵۰۰۰۰	

Ek 5 : ÖMER HÜSÂMEDDİN EFENDİ VAKFI'NIN MUHASEBE DEFTERİ

Ek 5.1. : Vakfın Amacının Yazıldığı Sayfa

[illegible]

Kaynak : İMMA. 1698, s.50.

[illegible]

109

Ek 5.3. : Merdiven Muhasebe Yöntemine Örnek Sayfa

حسابه لرون خلاصه		باله	متر
۴۵۴	موضعه باله محاسبه تحفه اینه اولون مای وینه	۸۹۸۱۲	۴۰
۴۵۴	موضعه باله محاسبه تحفه اینه اولون مای وینه	۰۷۰۰۰	
	بکون	۹۶۸۱۲	۴۰
مذکور فایده بیا			
۴۵۴	سلطان سلیم اول محمد اندیشه آلتان غا	۸۰۰۰	
۴۵۴	پوشاک و محضره	۶۰۰۰	
	بکون	۷۰۰۰	
۴۵۴	موضعه صکره ۴۵۴ ذال الحجه غایه سنده و توحه لولان صرفیات		
۴۵۴	بنی عاقله اوقاف کتبخانه	۸۰۰۰	
۴۵۴	نور ایچون برهه وقفه قضا خان سوادیه و برهه	۴۰۰۰	
۴۵۴	ولایت اولیه عذر القدره ۴۵۴ الحاشیه ذال الحجه ۴۵۴	۵۰۹۲	
۴۵۴	جایگاه عزم ۴۵۴ ای غایه ذال الحجه ۴۵۴	۶۰۰	
۴۵۴	مدینه عدايه اوقاف و کورسکه اهل مدینه صا ایاکس اوزیرنه ولایه ناسیه و برهه	۱۰۵۰۰	
۴۵۴	وقفه وقفه صرفیه	۰۰۴۰	
	بکون صرفیات	۶۹۲۲	
الدوم ۴۵۴ محرم مای وقفه سحا			
۴۵۴	در سکا رستم محمد اوقاف	۱۰۶۰۰	
۴۵۴	قضا امین اوان سیمیه	۱۰۱۵۰	
۴۵۴	تکونیه عیسی کمال	۵۰۰۰	
۴۵۴	نظام الدین	۵۰۶۰۰	
۴۵۴	سلطان سلیم اول محمد اوقاف	۸۰۰۰	
۴۵۴	مفتیای مدینه اوقاف	۱۰۴۰۰	
	بکون	۲۱۶۵۰	

Kaynak : İMMA. 1698, s.66.

Ek 6 : Ömer Hüsâmeddin Efendi Vakfı Dönem Bazında Masraf Tablosu (1902-1936)

Dönem	İşletme Masrafı	Amaca Yönelik Masraf	Faaliyet Masrafı	Bilanço	Toplam	Cibayet	Tevliyet	Mevlud-un Nebi	Fıraşet	Sadaka	Tamirat	Müdürü Sandık	Vergi	Fetvahane müsevvidi	Sigorta	İcra	Kömür	Dellaliyye	Diğer
D2	2.016	1.200	0	3.216	3.216	850	500	1.200	0	0	0	666	0	0	0	0	0	0	0
D3	4.193	1.200	3.040	8.433	8.433	600	593	1.200	0	0	0	0	0	3.000	0	0	0	3.000	40
D4	2.600	1.320	100	4.020	4.020	600	500	1.200	120	0	0	0	0	1.500	0	100	0	0	0
D5	550	10.342	358	11.250	11.250	300	250	0	0	10.342	0	0	0	0	0	230	0	0	128
Toplam	9.359	14.062	3.498	26.919	26.919	2.350	1.843	3.600	120	10.342	0	666	0	4.500	0	330	0	3.000	168

Kaynak : İMMA.1698 Numaralı Defter.

Ek 7: Mehmed Vahid Efendi Vakfı Dönem Bazında Masraf Tablosu (1902-1936)

DÖNEM	İşletme Masrafı	Amaca Yönelik Masraf	Faaliyet Masrafı	Bilanço	Toplam	Cibayet	Tevliyet	Mevlud-un Nebi	Fıraşet	Sadaka	Tamirat	Müdürü Sandık	Vergi	Fetvahan müsevvidi	Sigorta	İcra	Kömür	Dellaliyye	Diğer
D2	3.016	3.340	4.300	10.656	10.656	850	500	1.000	0	2.340	0	666	1.648	1.000	2.652	0	0	0	0
D3	2.193	3.300	2.391	7.884	7.884	600	593	800	0	2.500	0	0	615	1.000	1.576	200	0	0	0
D4	2.600	3.620	4.777	10.997	10.997	600	500	1.000	120	2.500	0	0	0	1.000	4.440	337	500	0	0
D5	550	1.580	2.973	5.103	5.103	300	250	0	0	0	1.580	0	0	0	0	2.901	0	0	72
Toplam	8.359	11.840	14.441	34.640	34.640	2.350	1.843	2.800	120	7.340	1.580	666	2.263	3.000	8.668	3.438	500	0	72

Kaynak : İMMA.1698 Numaralı Defter.

Ek 8 : FOTOĞRAFLAR

Ek 8.1. : Âtîf Efendi Kütüphanesi Dıştan Görünümü

Kaynak : Çiğdem Gürsoy (25-05-2011)

Ek 8.2. : Şeyh Ebulvefa Cami

Kaynak : Çiğdem Gürsoy (25-05-2011)

Ek 8.3. : Âtîf Efendi Kütüphanesi Girişinde Taşa Hakk Edilmiş Vakfiye.

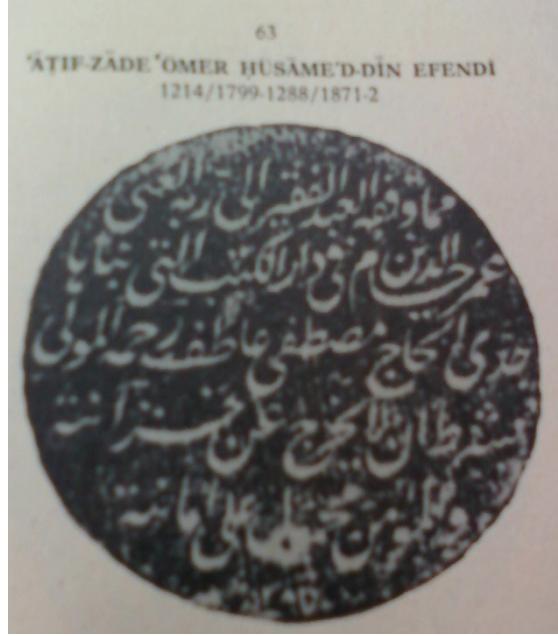
Kaynak : Çiğdem Gürsoy (25-05-2011)

Ek 8.4. : Para İdaresi'nin İçeriden Görünümü

Kaynak : Cumhuriyetten önce ve Sonra Vakıflar, İstanbul, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı,1937.

Ek 8.5. : Ömer Hüsâmeddin Efendi'nin Mühürü

Kaynak : Günay Kut, Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri, s. 115.

Ek 8.6. : İzmir , Saman Pazarı'nda Girit Hanı

Kaynak : Bozkurt Ersoy, İzmir Hanları, Ek: 74.